

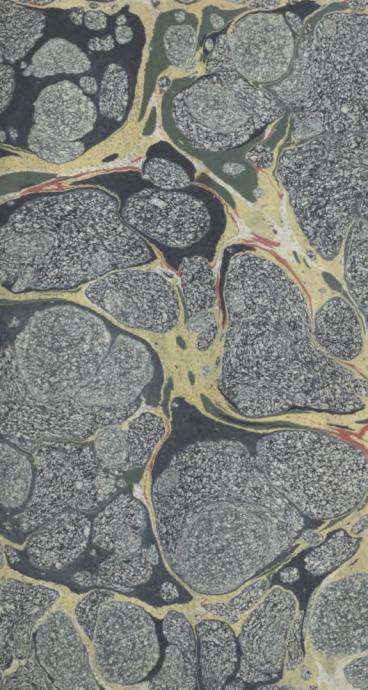
INGENUUS

ET OPTIMÆ SPEI PUER

Thomas Bell in classe
3ta Scholæ Grammaticæ Glasguensis

auditor, hunc librum diligentiae et virtutis
præmium, in solennibus discipulorum pro-
bationibus, coram Magistratibus honora-
tissimis, JOAN. HAMILTON, Consule, HEN.
MONTEITH, JOAN. GUTHRIE, SAM. HUN-
TER, GUAL. FERGUSON, et ROB. FERRIE,
Prætoribus, ROB. M'NAIR, Ædile, JAC.
CLELAND, Collegii Opificum Magistro, et
ROB. ROBERTSON, Quæstore, meritò con-
secutus est; in cujus rei fidem subscripsit

Robertus Douie
Glasguæ, VI. KAL. OCT. MDCCCXI.

ABS. 1. 78. 434

83-50

C. JULII CÆSARIS

DE

BELLIS GALLICO

ET

CIVILI-POMPEIANO,

NEC NON

A. HIRTII, ALIORUMQUE,

DE

BELLIS ALEXANDRINO, AFRICANO ET HISPANIENSI,

COMMENTARII;

EX OPTIMA ATQUE ACCURATISSIMA

ELZIVIRIANA

EDITIONE EXPRESSI.

ABREDONIÆ:

Typis Academicis excudebant J. & D. Chalmers,
IMPENSIS GUL. ET J. DEAS, EDINBURGI; GUL. COKE, LETHÆ;
ET A. BROWN, ABREDONIÆ.

=====
M.DCCC.VI.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO,

LIBER I.

I. **G**ALLIA est omnis divisa in partes tres; quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam a Sequanis, et Helvitiis flumen Rhenum; vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorum partem fluminis Rheni; spectant in Septemtriones, et Orientem Solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes, et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis et Septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex

parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia Lacu Lemanno et flumine Rhodano qui, provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum cxxl, in latitudinem clxxx patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum cœmere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filium suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset; non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant, et regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res, ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes, obæratosque suos, quorum

quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerunt, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo affere jubent. Persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis profisciscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transferant, Noricamque oppugnant, receptos ad se, socios sibi adiscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, et difficile, inter montem Juram, et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant; is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio, Coss.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari maturat ab urbe proficisci, et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat; (erat

omnino in Gallia ulteriore legio una) pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis: cujus legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant: qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, 'diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.'

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum in altitudinem pedum sedecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare: et, si vim facere conentur prohibeturum ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Ædum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat.

lebat. Itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos ire Helvetios patiantur; obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt; quæ civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas, ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi legiones conscribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Gariocelli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum, fines: ab Allobrigibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum suas copias transduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se, suæque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, Ædui Ambarri, necessarii et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiores faciunt, sese depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant fuga se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, sibi præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate ita ut oculis

oculis, in utram patrem fluat, judicari non possit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes adgressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugæ sese mandarunt, atque in proximæ silvas abdidērunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos diviso est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus foceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciundum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx ægerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: ' Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improvise unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita, patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.'

XIV. His Cæsar, ita respondit: ' Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemoras-

sent,

sent, memoria teneret ; atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidisset, qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere ; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret ; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet ; num etiam recentium injuriarum, quod eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse ? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tamdiu se impune injurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consueisse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, et diuturniorum impunitatem concedere. Quum ea ita sint ; tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat ; et, si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit : ' Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint ; ejus rei populum Romanum esse testem.' Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar ; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, et Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit ; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt ; et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublato Helvetii quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam et novissimo agmine prælio nostris laceßere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat ; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicæ polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne
pabuli

pabuli quidem fatis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat: quod, 'quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit;' multo etiam gravius, 'quod sit destitutus,' queritur.

XVII. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: 'Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciarî; hos a se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.'

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat; sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat; dicit liberius, atque audacius; eadem secreto ab aliis reperit esse vera: 'Ipsam esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates

facultates ad largiendum magnas comparasse : magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circum se habere : neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse ; atque hujus potentiæ causa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo ac potentissimo, collocasse : ipsum ex Helvetiis uxorem habere : sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere, et cupere Helvetiis, propter eam adfinitatem ; odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos ; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus ; si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire, imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.' Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, ' quod prælium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ a Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse : (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat)—eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum.'

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent : quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset ; quod obsides inter eos dandos curasset ; quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset : quod a magistratu Æduorum accusaretur ; satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat : nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, et quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur : simul commonefacit, quæ ipso præsentem in consilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuatur, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare

obsecrare cœpit, ‘ ne quid gravius in fratrem statueret ; scire se illa esse vera : nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere : propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. Quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur : sese tamen et amore fraterno, et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum ; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur.’ Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prehendit ; consolatus rogat, finem orandi faciat : tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et Reipublicæ injuriam, et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet : quæ in eo reprehendat, ostendit ; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit : monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet ; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorige custodes ponit : ut, quæ agat, quibuscum loquatur scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem confedisse, millia passuum ab ipsius castris octo ; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet : quid sui consilii sit, ostendit ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit ; equitatumque omnem ante mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Craffi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset ; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset ; Confidius equo admissio, ad eum accurrit : dicit, ‘ montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri : id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit : aciem instruit.

instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copię prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Confidium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo confuerat intervallo, hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum, castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei (quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum xviii aberat) rei frumentarię prospiciendum existimavit, et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse considerent, commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac laceßere cœperunt.

XXIV. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret; et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar, primum suo, deinde, omnium e conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugę tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum
B fecerunt.

fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter M. passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter xv agmen hostium claudebant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi, circumvenire: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima, et secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita, ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, quum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli, inter carros rotasque, mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia cxxx superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas literas nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui quum cum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti,

locuti flentes pacem petissent ; atque eos in eo loco, quatum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent ; prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit ; reductos in hostium numero habuit : reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit ; et, quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent : ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare ; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Bojos, per tentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit : quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, et ad Cæsarem perlatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia cclxiii, Tulingorum millia xxxvi, Latobrigorum xiv, Rauracorum xxiii, Bojorum xxxii : ex his, qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerant ad millia cclxviii. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium c et x.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ

legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: Intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus Romanus ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permessa, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo consilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt: petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: Non minus se id contendere, et laborare ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos, viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernīs, Sequanisque Germani mercede accerferentur; horum primo circiter millia xv Rhenum transisse; posteaquam agros, et cultum, et copias Gallorum, homines feri ac barbari adamasent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c et xx millium numerum; cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem Senatū, omnem equitatum amisisse: quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia, plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploratu-

ros, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad Senatumque venisse, auxilium postulat: quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneatur: sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse: propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum xxiv ad eum venissent: quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandum. Ariovistum autem ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatus edere si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accadat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat: Cæsarem, vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione a Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso, terram intueri, ejus rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsit. Nihil Sequani respondere, sed in

eadem tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret neque ullam omnino vocem exprimere posset : idem Divitiacus Æduus respondit ; Hoc esse miseriores, gravioresque fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent ; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent : propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur ; Sequanis verbò, qui intra fines suos Ariovistum recepissent quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit : pollicitusque est, sibi eam rem curae futuram : magnam se habere spem, et beneficio suo, et auctoritate, adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret : imprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri ; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat : quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat : neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent ; præsertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanos divideret : quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem medium locum utriusque colloquio deligeret : velle sese de Republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit : Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse : si quid ille se velit, illum ad se venire oportere : præterea se neque sine exercitu in eas partes Gallie venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in
unum

unum locum contrahere posse : sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit : Quoniam tanto suo populi que Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset ;) hanc sibi populo que Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret ; hæc esse, quæ ab eo postularet, primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret : deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet : Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret ; neve Æduos injuria laceggeret : neve his sociisque eorum bellum inferret : Si id fecisset, sibi populo que Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram : si non impetraret, (quoniam M. Messala, M. Pisone, Coss. Senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commode Reipublicæ facere posset, Æduos ceterosque amicos populi Romani defenderet,) se Æduorum injurias non neglecturum.

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit ; Jus esse belli, ut qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellet, imperarent : itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueisse. Si ipse populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur ; non oportere se a populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse ; neque iis, neque eorum sociis, injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent. si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum ; neminem secum sine sua perniciæ contendisse. Quum vellet, congregederetur : intellecturum, quid invicti Germani, exercitatisissimi in armis, qui intra annos xiv tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII.

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; et legati ab Æduis et Treviris veniebant. Ædúi, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obfidibus quistem datis pacem Ariovisti redimere potuisse. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, et Cimberium, fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit, reliquum spatium, quod non est amplius pedum decem, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit: occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vefontionem, rei frumentariæ commeatusque causa, moratur; ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant sæpe numero sese cum iis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse; tantos subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae causa Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum
alius,

alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti ut timoris suspicionem vitarent, remanebant: hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant. abdit in tabernaculis aut suum fatum querebantur; aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus, ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem silvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri ac signa ferri jussisset. non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos.

XL. Hæcquum animadvertisset Cæsar, convocato consilio; omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi querendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. Cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum; quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum, patrum nostrorum memoria. quum Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritis videbatur: factum etiam nuper in Italia, fervili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam a nobis acceperant, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent,

sunt, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum praelium, et fuga Gallorum, commoveret, hos, si quærent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset. neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, et dispersos, subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locos fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, augustialque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur: hæc sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas, subministrare: jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturos dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum: de qua non dubitaret; sibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar et indulserat præcipue, et propter virtutem confidebat maxime.

XLI. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent; se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu
locis

locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris, millibus passuum IV et XX abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultra polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populi que Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adducet, vereri se, ne per infidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat imponere; ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet: quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit: Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum. in cohortis prætoris loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.

XLIII. Planicies erat magna, et in ea tumulus terreus satis grandis: hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constituerunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar, initio orationis, sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et a Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque causam postulandi ius-

tam

tam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent: quæ Senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. Quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit, transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, et accersitum a Gallis; non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint. Non sese Gallis sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse: eas omnes copias a se uno prælio fusas ac superatas esse: si iterum experiri velint, paratum sese decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. Amicitiam populi Romani sibi ornamento, et præsidio, non detrimento, esse oportere: idque se ea spe petisse: si per populum Romanum stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducatur, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causa facere: ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum; nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Ut ipsi concedi

cedi non oporteret, si in nostris fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, qui in suo jure se interpellaremus. Quod fratres a Senatu, Æduos appellatos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere: Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si decessisset, et liberam possessionem Galliæ sibi tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, et quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.

XLV. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare 'negotio desistere non posset; et, neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios defereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos, ab Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani justissimum esse in Gallia imperium: si judicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.'

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatus est, equites Ariovisti propius tumultum accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio

Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium ut diremisset; multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitu injectum est.

XLVII. Biduo post Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit, velle de se his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostris tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur; et, quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitū suo præsentē, conclamavit: 'Quid ad se venirent? an speculandi causa?' conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum vi a Cæsaris castris sub monte confedit. Postridie ejus dici, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum ii ultra cum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit: ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant vi, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa delegerant cum his in præliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto

accepto, equo deciderat, circumfistebant; si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, iubeis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris se tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus per ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eam locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copię nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihil fecius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit: paullumque a majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum, in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque, usque ad vespertum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreretur Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiæ eorum fortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.

LI. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis, Haru-

des, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos : omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutum Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, et quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animum adverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt. Itaque hostes repente celeriterque procurrerunt ; ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset ; a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset, P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi perpauci, aut viribus confisi, transnatare contenderunt ; aut, lintribus inventis, sibi salutem repperunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit : reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat ; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam. Utræque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit : quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum fa-

miliarem, et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se præsente, de se ter fortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: fortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos infecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobis maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER II.

I. **Q**UUM esset Cæsar in certiore Gallia in hibernis, ita ut supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare; obsidesque inter se dare: conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia, moleste ferebant: partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur: qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, et inita æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiore faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in

unum locum conducī. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos XII die proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de improvīso, celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt: qui dicerent se suaque omnia in fidem atque potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse; neque contra populum Romanum omnino conjurasse; paratosque esse, et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento, cæterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne Sueffiones quidem fratres, consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint, quin cum his consentirent.

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat; plerosque Belgas esse ortos ab Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbroscque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari fumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero electa LX; totiisque belli imperium sibi postulare. Sueffiones suos esse finitimos: latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque,

amque, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletos X millia: Velocasses et Veromandos totidem: Aduaticos XIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræfos, Pæmanos, qui une nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione profecutos, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit, quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet, quantopere Reipublicæ communisque salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædúi in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis, muniebat, et, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit; et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum XII vallo, fossaque duodeviginti pedum mupire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum, oppugnatio est [hæc.] Ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat, nam quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset,

fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, 'Nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.'

VII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum adventu, et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: et ab millibus passuum minus II castra posuerunt: quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prælio superfedere statuit: quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendum natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat. quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat; et frontem leniter fastigiatus paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostram atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi

seundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Cæsar suas in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnant, pontemque interseinderent: si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatuque nostros prohiberent.

X. Cæsar certior factus ab Titurio omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine agpressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transcundo spem se fefellisse, intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti; et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent; ut potius in suis, quam in alienis finibus decertarent; et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod, Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare, cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus; quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum, equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus

gionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum profecuti, magnam multitudinem eorum fugentium conciderunt: quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent; fortiterque impetum nostrorum militum sustineret; priores, quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueffionum qui proximi Remis erant, exercitum duxit: et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnes ex fuga Sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsis Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueffiones accepit; exercitumque in Bellovacos ducit. Qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Romanum armis contendere: item, quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum revererat) facit verba.

Bello-

‘Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuisse: impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Æduos, a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint.’

XV. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum causa, sese eos in fidem recepturum, et conservaturum, dixit: sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstabat, ne obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiēbat: ‘Nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri: quod iis rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent; esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare, atque incusare reliquos Belgas qui se populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.’

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset: inveniebat, ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedissee; adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus, et Veromanduis, finitimis suis, nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis complures, Cæsarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea

ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis, [enatis] et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præberent: quo non modo intrari, sed ne perspicere quidem possit. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, et contrarius, passus circiter cc infima apertus, ab superiore parte silvestris; ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter iii.

XIX. Cæsar equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant, nam quod ad hostes appropinquabat, consuetudine sua Cæsar vi legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimenti erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen [transgressi cum hostium equitatu prælium commiserunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ pri-

mæ

mæ venerant opere dimisso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditæ latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsæ, ac proturbatæ, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pæne uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, arcessendi: acies instruenda: milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitæ, et successus et incursus hostium impediæbat. His difficultatibus duæ res erat subsidio, scientia atque usus militum; quod superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit; et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent; quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prælii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegimenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit; ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instrueto exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset, provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes, insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prælio, in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At [tum] totis fere a fronte, et ab sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab Decumana porta, ac summo jugo collis, nostros victores flumen transisse, conspexerant, prædandi causa egressi quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant: simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur; aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causa ab civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra
compleri,

compleri, legiones premi, et pæne circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his Primopilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores, et nonnullos ab novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto (quod ipse eo fine scuto venerat,) in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites signa inferre, et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu imperatoris, et jam in extremis suis rebus operam navare cuperent, paullum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Tribunos militum monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciabantur: et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit, qui, quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset,

quantoque in periculo et castra, et legiones, et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, praelium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delegerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem praestiterunt, ut quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, et pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantae virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc praelio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dediderunt, et in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti iussit; et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa, et praecutae trabes

trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidia vi millia hominum una reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium, pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant: postea, vallo pedum XII, in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis aggere instructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevis nostræ contemtu est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent?

XXXI. Ubi vero moveri, et appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: "Non se existimare, Romanos sine ope divina bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent: se, suæque omnia eorum potestati permittere, dixerunt, unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtute invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueissent."

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: "Se magis consuetudine suâ, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum, finitimisque imperaturum."

peraturum, ne quam dedititiis populi Romani injuriam inferrent.' Re nunciata ad suos, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudo de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent : et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditioe facta, nostras præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis ; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant ; tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursus est : pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit ; quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus iv, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eam relatus est millium lxxx.

XXXIV. Eodem tempore, a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sefuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab [his] nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterenter legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar quod in Italiam, Illyricumque

lyricumque properabat, inita proxima æstate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates propinquæ his locos erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easque res, ex literis Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est, quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. **Q**UUM in Italiam profisceretur Cæsar, Serv. Galbam cum legione duodecima, et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum, et lacu Lemanno, et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, "Quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque [cum] portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat." Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, [et] ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. (qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duos partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus singillatim, qui, commeatus petendi causa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurre-

rent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hi-
bernorum munitionesque plene essent perfectæ, neque de
frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum, quod
deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello ti-
mendum existimaverat; consilio, celeriter convocato, sen-
tentias exquirere cœpit quo in consilio quum tantum
repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam
omnia fere superiora loca multitudine armatorum com-
pleta conspicerentur, neque subsidio veniri, neque com-
meatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope
jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dice-
bantur, ut, impedimentis relictis eruptione facta, iisdem
itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent.
Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum
consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevis spatio interjecto, vix ut his rebus, quas con-
stituissent, collocandis atque administrandis tempus da-
retur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere;
lapides gæsaque in vallum conjicere. Nostri primo in-
tegris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra te-
lum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum
nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, et
auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pug-
næ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus
succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem
fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna exce-
dendi, sed ne faucio quidem ejus loci ubi constiterat, re-
linquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis vi continenter pugnare-
tur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent,
atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris,
vallum scindere, et fossas complere, cœpiissent resque esset
jam ad extremum perducta casum; P. Sextius Baculus,
primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus con-
fectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribu-

nus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent praelium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent; post, dato signo, ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, et ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac, ne in locis quidem superioribus, consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo praelio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit; ac, nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita, inita hieme, in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione vii proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi causa, dimisit. quo in numero erat Terrasidius missus in Esubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. 'Hujus est civitatis longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naves habent,

bent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt; et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consueverunt, habent vectigales.' Ab iis fit initium retinendi Sili et Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crassus dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnes fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, 'Si velit suos recipere, obsides sibi remittat.'

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se, et in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. at jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His
initis

initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant; 'Injuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obfidibus, tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes sibi idem licere, arbitrarentur.' Itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servitutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionaris XII, et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes jungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, et Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit; et quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis accidit semper, horarum XII spatio neque navibus, quod rursus minuente æstu, naves in vadis afflicterentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœnibus adæ-

quatis suis fortunis desperare cœperant magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam. Transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus ferreis catenis revinctæ; pellēs pro velis, alutæque tenuiter confectæ. Hæ sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate et pulsu remorum præstarent; reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant: (tanta in his erat firmitudo) neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, et eadem de causa minus commode scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sæviæ ventus cœpisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et ab æstu derelictæ nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem; quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter ccxx naves eorum, paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ profectæ ex portu, nostris adversæ constiterunt: neque satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum, centurionibusque, qui
bus

bus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi, adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur. quibus abscissis, antennæ necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ ac ternæ naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri confectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere iv, usque ad solis occasum, pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ confectum est. nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant: tum, navium quod ubique fuerat, in unum locum coegerant: quibus amissis, reliqui neque, quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt: in quos eo gravius Cæsar vindican-

dum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clausurunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magna-que præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerant, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatium confedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contumtionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum ex his, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: et quid fieri vellet, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem auxilii ferendi causa, profisciscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum: spes Venetici belli; et quod fere libenter, homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti,

non

non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa, læti, ut explorata victoria, sarmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paulatim ab imo acclivis circiter passus M. Huc magno cursu contendunt; ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia, ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent, quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites confecti, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Cæsar certior factus: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt, nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore, P. Crassus quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Gallæ est æstimanda, quum intelligeret in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt; deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas

quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, prœlium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem quid, sine imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus, vineas turreſque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt; ubi diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum decem devotis, (quos illi Soldurios appellant; 'Quorum hæc est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitia dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitia devovisset, mori recusaret') cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatum profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci, et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat expugnatam cognoverant, legatos quoquoersus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ; inde auxilia ducesque arcessuntur, quorum adventu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces
vero

vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum, commeatumque sibi supporari; indies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIV. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliariesque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hostibus constanter ac non timide, pugnaretur, telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.

XXVI. Crassus, equitum præfectos, cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis qua-

tuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relictâ, multa nocte se in castra recipit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso deditit, obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocofates. Paucae ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent pulsas superatasque esse; continentisque silvas ac paludes habebant: eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cedere instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad
utrumque

utrumque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio, paucis diebus, confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi sunt tempestates consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, et continuatione imbrum diutiùs sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit et in Aulercis, Lexovisique, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

I. **E**A, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coff. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit; quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, ex finibus educunt. reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus invicem anno post in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio, atque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus: quæ res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitæ (quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio.

tio, Germani importatis his non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis defiliunt, ac pedibus præliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt, neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse, itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum de agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paullo, quam sunt ejusdem generis, et ceteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes, et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt: ad extremum tamen agri expulsi, et multis Germanicæ locis triennium vagati, ad Rhenum pervernerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant, sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis præfidiis Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium, neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: et tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere, una nocte, equitatu confecto, incisos inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu

ty trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum quæta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his commitendum existimavit. 'Est autem hoc Gallicæ consuetudinis; uti et viatores etiam invitos consistere cogant; et quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant; et mercatores in oppidis vulgus circumstet, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e vestigio pœnitere necesse est; quum incertis rumoribus ferviant; et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.'

VI. Qua consuetudine cognita, Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuevit, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit; missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, et in fines Eburonum, et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat, a quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio. 'Germanos neque priores populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si laceffantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari; hæc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos; vel sibi agros

agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint : sese unis Suevis concedere : quibus ne dii quidem immortales] pares esse possint : reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.'

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis : ' Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare : neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudine sine injuria possint : sed licere, si velint, in Ubiorum finibus confidere ; quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant. Hoc se Ubiis imperaturum.'

IX. Legati hæc se ad suos relatueros dixerunt : et, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros : interea ne propius se castra moveret, petierunt : Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit : cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi, frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque ejus rei causa moram interponi, arbitrabatur.

X. ' Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalis, insulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit ; neque longius ab Oceano millibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur : et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffuit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.'

XI. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur : qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrediretur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eosequites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet ; sibi que uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi : quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ

a Cæsare ferretur, se ufuros ostendebant : ad has res condiciendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur ; tamen sese non longius millibus passuum iv auationis causa processurum eo die dixit : huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacefferent : et, si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v millium numerus, quum ipsi non amplius dccc equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant ; nihil timentibus nostris, quod legati eorum paullo ante a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt ; rursus resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes defiluerunt ; subfossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt ; atque ita perterritos, egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur iv et lxx. In his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit ; ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime resistit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset ; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, se hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui, per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. Exspectare vero dum hostium copiae augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat : et cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat : quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum lega-

tis et quæstore communicato, ne quem diem pugnae prætermitteret; opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem et perfidia, et simulatione usi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum, et ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, illos retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatumque, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instituta, et celeriter iuxta millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent, qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri, et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt. quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris resisterunt, atque inter carros impedimenta que prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit. ad quos confectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt, et quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, per paucis vulneratis ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatuque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle, dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto multis de causis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit
justissima,

justissima, quod, quum videret, Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere, voluit; quum intelligerent, et posse, et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum, et Tenchtherorum, quam supra commemoravi, prædandi frumentandique causa Mosam transiisse, neque prælio interfuisse, post fugam, suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, sibi dederent; responderunt: 'Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?' Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, 'ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret, id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum, tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus, Ariovisto pulso, et hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, et amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.'

XVII. Cæsar, his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. "Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc quum machinationibus immissa in flumen deflexerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria et ad eundem modum junctæ, intervallo pedum quadragenæ ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa stabat;

tuebat : hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur : quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directamateria injecta contexebantur, et longuriis, cratibusque consternebantur : ac nihilo secius sublicæ, et ad inferiorem partem fluminis obliquæ agebantur, quæ, pro pariete subjecta, et cum omni opere conjunctæ vim fluminis exciperent : et aliæ item supra pontem mediocri spatio : ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minuere-
tur, neu ponti nocerent."

XVIII. Diebus x, quibus materia cœpta erat compor-
tari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitati-
bus ad eum legati veniunt, quibus, pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tencheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis exce-
sserant, suæque omnia exportaverant, seque in solitudi-
nem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis; se in fines Ubiorum recepit, atque iis auxilium suum pol-
licitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit : Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri compe-
rissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, sua-
que omnia in silvas deponerent ; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent : hunc esse de-
lectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtine-
rent : hic Romanorum adventum exspectare, atque ibi de-
certare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ transducere ex-
ercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, die-
bus omnino x et iix trans Rhenum consumtis ; satis et ad
laudem,

laudem, et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentriones vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat : et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret : tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset : quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam : neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque, quanta esset insulæ magnitudo ; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur ; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longa, præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur ; quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat, classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit, et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem, et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates ; hortaturque, ut populi Romani fidem sequantur ; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi e-

gredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Romano fecissent; seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat: neque belli gerendi, propter anni tempus facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recipit, navibus circiter LXXX onerariis, coactis, contractisque; quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori legatis præfectisque distribuit. Huc accedebant XLIX onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus passum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, et se sequi, iussit: a quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX in anchoris expectavit. Interim legatis, tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognosset; et quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime [ut] maritimæ res postularent, ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum et ad tempus om-

nes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum, et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuum vir ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, et effedaris, quo plerumque genere in præliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere pressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, et equos insuesactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatio, et motus ad usum expeditior, paullum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli, ac submoveri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Desilite, inquit, commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium præstitero. Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt; hos item ex proximis primis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquant.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere

perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumfistebant; alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit:

XXVII. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides duros, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. tum prælio facto, remiserunt; et in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit: obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt; partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese duros dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenere, et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem iv, quam est in Britanniam ventum, naves xviii, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum appropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset: sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ, continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena, qui dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat: et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, que ad reficiendas eas usui sunt, et, quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum in his locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post prælium ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocti; quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat; optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere: quod, his superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque, rursus conjuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilium cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et, ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat; nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat: et, quæ gravissime afflictae erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; et quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, XII navibus missis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita, quum pars homi-

num in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. Quum paullo longius a castris processisset : suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti. paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant : simul equitatu, atque effedis circumdederant.

XXXIII. ' Genus hoc est ex effedis pugnae : primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant : et quum se inter equitum turmas insinuavere, ex effedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paullum e prælio excedunt, atque ita curru se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis, præstant ; ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueverint.'

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit : namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad laceßendum hostem, et ad committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit ; et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui discesserunt. Secutæ sunt continuos dies complures tempestates ; quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt ; paucitatemque

tatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar etiam idem, quod superioribus diebus acciderat fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt; quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his, onerariæ et eisdem quos reliquæ, portus, capere non potuerunt; sed paullo infra delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt: ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi, orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt: atque amplius horis iv fortissime pugnauerunt; et paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos,

minos, qui rebellionem fecerant, misit, qui quum propter ficcitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerunt, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiis incensis, quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo datæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis ex literis Cæsaris dierum xx supplicatio a Senatu decreta est.

LIBER V.

I. **L**UCIO Domitio, Appio Claudio, coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuevit, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas possent, hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consuevimus: atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Hæc omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quare nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, poenamque constituent.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in ceteriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter de ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas xxxix invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio prae fuerant, quid fieri vellet, ostendit, atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis iv, et equitibus dccc in fines Trevirorum proficiscitur: quod h neque ad consilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant. Induciomarus, et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos, confirmavit; quaeque in Treviris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere; iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent; Induciomarus veritus, ne ab omnibus defereretur, legatos ad Caesarem mittit: sese idcirco ab suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur: itaque esse civitatem in sua potestate: seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.

IV. Caesar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen,

ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad se cum cc obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod quum merito ejus ab se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit lx naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, revertisse: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliæ equitatus convenit, numero millium iv, principesque omnibus ex civitatibus; ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat: quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo a nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in consilio Æduorum Dumnorix dixerat. 'Sibi a Cæsare regnum civitatis deferri;' quod dictum Ædui graviter ferebant: (neque reusandi, aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omne spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, uti in continenti remanerent; metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britan-

niam transductos necaret : fidem reliquis interponere ; iurandum poscere ; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferrebantur. quare cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coercendum, atque deterrendum, quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat : quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit ; dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret ; nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret ; tandem idoneam nactus tempestatem, milites, equitesque conscendere in naves jubet. At omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nunciata, Cæsar, intermissa profectio, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat ; si vim faciat, neque pareat, interfici jubet : nihil huic, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, ‘ Liberum se, liberæque civitatis esse.’ Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem, atque interficiunt : at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum iii legionibus, et equitum millibus ii relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, consiliumque pro tempore, et pro re caperet ; ipse cum v legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, Solis occasu naves solvit : et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit ; et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum, superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt.

æquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore : neque in eo loco hostis est visus ; sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius DCCC una erunt visæ, timore a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copię confedissent, cohortibus x ad mare relictis, et equitibus ccc, qui præsidio navibus essent, de iii vigilia ad hostes contendit ; eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto, deligatas ad anchoram relinquebat : et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter xii hostium copias conspiciatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum ; quem, domestici belli, ut videbatur, causa jam ante præparaverant. nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis vii, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar prosequi vetuit ; et quod loci naturam ignorabat ; et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit ; ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse : quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim pati tempestatum possent. Itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet : ipse ad naves revertitur :

vertitur : eadem fere, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit ; sic ut, amissis circiter xl navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios accersiri jubet : Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante præsidio navibus relinquit : ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copię Britannorum convenerant : summa imperii bellicque administrandi, communi consilio, permissa Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum lxxx. Huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. Sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. ‘ Britannia pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes ferre iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis consimilia ; pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum : sed ejus exigua est copia : ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem et gallinam, et anserem gustare, fas non putant ; hæc tamen alunt, animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam : hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur, ad orientem Solem : inferior, ad Meridiem spectat. Hoc la-

tus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona: complures præterea minores objectæ insulæ existimantur. de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium. Tertium est contra Septentriones. cui parti nulla est objectæ terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millia passuum.

XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non ferunt: sed lacte et carne vivunt; pellibusque sunt vestiti; omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu; capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rafa, præter caput, et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, parentesque cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, a quibus primum virgo quæque deductæ est.

XV. Equites hostium essedariiique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum: quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die

Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo [prælio] dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent: et, quum paullum ab legionibus nostros removissent, ex effedis defilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat hæc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis præliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constitunt, rarique se ostendere, et lenius, quam pridie, nostros equites prælio laceßere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non abisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipientes hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex effedis defiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ fudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis [perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate, atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex

aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentiones, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter IV essedariorum relictis, itinera nostra servabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius, prædandi vastandique causa, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem (Galliam) venerat; cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incurSIONis hostium vitandæ causa, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hos-

tes paullisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt: seseque alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant. Gingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adorianentur, atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Angetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit: Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit resectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac si accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur. At ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent; reliquæ fere omnes rejicerentur: quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur: quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobriæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter,

ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare iussit. Tres in Belgio collocavit. His M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Arunculeium Cottam, legatos praesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit; atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo-loco natus Tasgetius; cujus maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici, jam multis palam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Cornutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Induciomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque, una ex parte

te Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes ab oppugnatione suos reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, ut aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re commune dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse, sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpinus, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante, missu Cæsaris, ad Amborigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: ' Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis, pendere consueffet; quodque ei et filius, et fratris filius, ab Cæsare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit; id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse, confidat; sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse: præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii, pro beneficiis Cæsaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum salutis consulat; magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore bīduo: ipsorum esse consilium, velintne prius quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius absit; illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod quum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre.' Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. C. Arpinus et Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt: magnaue inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, 'Nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant. quantavis, magnas etiam copias, Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Cæsare conventura subsidia: postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?'

XXIX. Contra ea Titurius, 'Sero facturos clamitabat, quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemtionem nostri ad castra venturos esse. non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.'

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cottæ, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus; et id clariore voce,

ut magna pars militum exaudiret; 'Neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et, si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant: nec rejecti et relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant.'

XXXI. Confurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, et orant, 'Ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur; si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere.' Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis: quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum, et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, a milibus passuum circiter ii Romanorum adventum expectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur. quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi salutis deerat, et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugna, militis officia præstabat. quumque

que propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciare, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit; quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronunciare jusserunt. 'Nequis ab loco discederet; illorum esse prædam. atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent.' Erant et virtute, et numero pugnando pares: nostri tamen etsi ab duce, et a fortuna deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; (levitate armorum, et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse:) rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excefferat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, et ab iis, qui cesserant; et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellet, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam iix pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem

eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem, sub cohortantem, conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. Ille appellatus respondit: 'Si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil notitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedebant, et cum Ambiorige una colloquantur. Sperare ab eo de sua ac militum salute impetrare posse.' Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abjicere, imperatum facit; suisque, ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Amborige instituitur sermo, paullatim circumventus, interficitur. Tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi, ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit: ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem, neque diem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Aduaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: 'Hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interfuisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici:

se ad rem proficitur adiutorem.' Facile hac oratione Nervii persuadet.

XXXIX. Itaque confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatici atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores, confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim ab Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia quam munitionis causa comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes, postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ab labore intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præstæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur: pinnae, loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat: ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat commemorant: 'Omnes esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciendæ causa. Errare eos dicunt, si quidquam ab his præsidii sperent,

sperent, qui suis rebus diffidant : sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint : licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et quascunque in partes velint, sine metu proficisci.' Cicero ad hæc unum modo respondit. ' Non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant : sperare, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos.'

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, et fossa pedum xv, hiberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant ; et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed, nulla ferramentorum copia, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cgebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit : nam minus horis tribus millium x in circuitu munitionem perfecerunt : reliquisque diebus turres ad altitudinem valli falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis, et fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent ; non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam : ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit : sed tamen hunc habuit eventum, ut eò die maximus hostium numerus vulneraretur, atque interficeretur ; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta, et contingente vallum, tertiæ co-

hortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recefferunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, et L. Varenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam antiferretur; omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, ' Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis spectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit.' Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; quaque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum sese vallo continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso et examinato, hunc scutis protegent hostes, in illum tela universi conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni; et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum; impeditum hostes circumfistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ocus gladio, comminusque rem gerit Varenus; atque uno interfecto, reliquos paullum propellit: dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicare posset, uter utri virtute antefendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores literæ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum

militum cum cruciatu necabatur. Erat unus inter Nervios, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obfidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis, legionisque cognoscit.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris hora circiter xi diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum xxv. Jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Republicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter cd ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter iiii ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobriæ præficit, legionemque ei attribuit; quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copię venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem secisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit; docet omnes equitatus peditatusque copias Trevirorum iiii millia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etiam opinione iiii legionum dejectus, ad ii redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus ad Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis

præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam literis mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. In literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fummi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui literis ad Cæsarem referat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus literis circiter media nocte allatis, Cæsar suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce prima, movet castra; et circiter millia passuum IV progressus trans vallem magnam, et rivum, multitudinem hostium conspiciatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et quam æquissimo potest loco, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L. Eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet; si

id efficere non posset ; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, praeliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seque in castra recipere jubet ; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quam maxime concussari, et cum simulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt ; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt : et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt : præconibusque circummissis, pronuntiari jubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem. Ac sic nostros contempserunt ; ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere videbantur. alii vallum manu scindere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam. Sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvæ paludesque intercedebant ; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat ; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quanta virtute, sint res administratæ : Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat : centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit : milites consolatur et confirmat : quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio Deorum immortalium, et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur ; ut quum ab hibernis Ciceronis millia passuum *L* abesset, eoque post horam *ix* diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur : quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labienum oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna : Ipse cum *iii* legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit ; et quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit : nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant ; et quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant : nocturnaue in locis desertis consilia habebant : neque ullum fere totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quia aliquem de conciliis, et motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab *L. Roscio* legato, quem legioni *xiii* præfecerat, certior est factus magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa, convenisse : neque longius millia passum *viii* ab hibernis suis abfuisse : sed, nuncio allato de victoria Cæsaris discessisse : adeo ut fugæ similis discessus videretur.

LIV. At Cæsar principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret ; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit : tamen Senones quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant interficere publico consilio conati ; cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt, et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis ; quum omnem ad se Senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi tantamque omnium voluntatis commutationem attulit ; ut præter *Æduos* et *Remos*, quos præcipuo

præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide; alteros, pro recentibus Gallici belli officiis, nullâ fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur; tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi Romani imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero atque Induciomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent: civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: 'Quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse amplius fortunam tentandum.' Hac spe lapsus Induciomarus nihilo minus copias cogere, exigere a finitimis, equos parare, extules damnatosque e Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat: ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se venire; altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigati; altera Nervios Aduaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire consueverunt. Qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicat; bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus: huc iter facturum per fines Remorum; eorumque agros populaturum; ac prius quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci natura, et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil

nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris ejus vagabatur: alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, agebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quotidiana, Induciomarus ad castra accedit: atque ibi magnam partem diei consumit. Equites tela conjiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo a nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt: subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicat, perterritis hostibus atque in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum spatium nactum, illum effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia. Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur: caputque ejus refertur in castra. Redeunt equites, quos possunt, consecrantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

I. **M**ULTIS de causis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antillium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit; simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublicæ causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, et ad se proficisci juberet. Magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si, quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et Reipublicæ et amicitiae tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos, a Trevisis imperium desertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: inventis nonnullis, civitatibus jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent. Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduaticos, ac Menapios, adjunctis Cisterhnanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire: et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; a Trevisis Germanos crebris legationibus sollicitari: maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hieme confecta, proximis iv legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit; et, prius quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditio-nem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui,

liqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus: ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones profiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire: conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit; quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela. Eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insiluit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Amborigem prælio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Amborigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceggeret; ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhœnans congregi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet. Ipse cum legionibus expeditis in Menapios profiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt: suaque eodem conferunt.

VI. Cæsar,

VI. Cæsar partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito : ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Amborigem, aut ejus legatos, finibus suis receperissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit ; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio ; sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio, cohortium v impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur ; et, m. passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palam : quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, et postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur ; ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus noctu tribunis militum, primisque ordinibus coactis quid sui sit consilii proponit ; et, quo facilius hostibus timoris det suspensionem, majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem professionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat ; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent ; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare ; neque suam

pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam, adoriri non audeant: flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulto quodam collocatis; 'Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: adesse eum, et hæc coram cernere, existimate.' Simul signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petierunt; quos Labienus equitatu consecutus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanxisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit: Quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa, ad eum legatos mittunt: qui doceant, 'Neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam;' Petunt, atque orant, 'Ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant, si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita, Cæsar, causa,

causa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit; aditus viasque in Suevos perquirat.

X. Interim, paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes unum in locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denunciare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant, suæque omnia ex agris in oppida conferant: sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt: et, paucis diebus intermissis, referunt, 'Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas cõgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. silvam esse ibi infinita magnitudine, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, et pro nativo muro objectam, Cheruscis ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere. ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse.'

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant hæ nationes inter sese, proponere. 'In GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis, partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus, factiones sunt: earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret: suos enim quisque opprimi, et circumvenire non patitur; neque, aliter si faciant, ullum inter suos habent auctoritatem.' Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ: namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis

jacturis, pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obfidesque ab iis principum filios acciperent; et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductis Divitiacus, auxilii petendi causa Romam ad Sēpatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque æquiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant, quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam, et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. ' In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebes pæne fervorum habetur loco. quæ per se nihil audet, et nullo adhibetur concilio. Plerique quum aut ære alieno, aut magnitudinæ tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interfunt. sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrat; magnoque ii sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt: præmia pœnasque constituunt: si qui aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum

piorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt: ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt, in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque in Galliam translata esse existimatur. Et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causa, proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicanos in disciplina permanent; neque fas esse existimant, ea literis mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Græcis utantur literis. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque, in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, literis confisos, minus memoriæ studere. quod fere plerisque accidit, ut præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de fideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et juventuti tradunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur; atque, eorum ut quisque est genere copiisque amplissimis,

ita

ita plurimos circum se ambaſtos clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam cauſſam, qui ſunt affecti graviſſimis morbis, quique in præliis periculisque verſantur, aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolatuſcos vovent. adminiſtrisque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita hominis, niſi hominis vita reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari, arbitrantur, publiceque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent; quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent: quibus ſuccenſis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa ſint comprehenſi, graviora diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt: hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium fecerunt: hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæſtus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam, arbitrantur. Poſt hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem fere, quam reliquæ gentes habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tradere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exſtruſtos tumulos locis conſecratis conſpicari licet. neque ſæpe accidit, ut, neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet; graviſſimumque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

XVIII. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium, finiunt: dies natales, et menſium et annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi quum adoleverint, ut munus militiæ ſuſtinere

finere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili ætate in publico, in conspectu patris adstare, turpe ducunt.

XIX. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, et sumptuosa, omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullo supra hanc memoriam servi, et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur.

XX. Quæ civitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Republica a finitimis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communi- cet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere, cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Republica, nisi per concilium, loqui non conceditur.

XXI. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum aperte opibus juvantur. Solem, et Vulcanum, et Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio; quod et promiscue in fluminibus

nibus perluuntur, et pellibus, aut parvis rhenonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. Agriculturæ non student : majorque pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit : neque quisquam agri modum certum, aut fines habet proprios ; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent ; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant ; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent ; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas ; qua ex re factiones, dissensionesque nascuntur : ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope audere consistere : simul hoc se fortiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert ; magistratus, qui ei bello præsent, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus ; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt ; atque ea juventutis exercendæ, ac desidii minuendæ causa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore ; qui sequi velint, profiteantur ; consurgunt ii, qui et causam, et hominem probant, suumque auxilium pollicentur ; atque ab multitudine collaudantur : qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur ; omniumque iis rerum postea fides derogatur. Hospites violare, fas non putant : qui, quaque de causa, ad eas venerint, ab injuria prohibent, sanctosque habent : iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent.

mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notum esse video, quam illi Orcyniam appellant) Volcæ Tectofages occupaverunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet iustitiæ et bellicæ laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur. Gallis autem provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim adsuesacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, et Anartium: hinc se flectit finistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter lx processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quæ maxime differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. 'Est bos cervi figura: cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est confimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis caussa procumbunt: neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese, aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco, aut ab radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur.

tur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parant. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines et mansuescere, ne parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt: atque in amplissimis epulis propoculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse: inopiam frumenti veitus; quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleretur, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc, rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum iv constituit, præsidiumque cohortium xii pontis tuendi causa, ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturefcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam silvam, 'Quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius p in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit; si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat. Sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret : priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis afferretur : sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere (mortem). Sed hoc eo factum est ; quod ædificio circumdato silva (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit. Fugientem silvæ texerunt. Sic ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxit ; quod prælio dimicandum non existimaverit : an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus quum reliquum exercitum subsequi crederet ; dubium est. Sed certe, clam dimissis per agrôs nunciis, sibi quemque consulere jussit, quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit : Qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt. Multi ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Amborigem, qui ejus consilii auctor fuisset ; taxo, cujus magna in Gallia Germanique copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condruſique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt ; oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret : nihil se de bello cogitasse, nulla Amborigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit : si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est
in

in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Arunculeius, hiemandi causa, confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum, quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret; præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præficit, ducen-
tosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legioni-
bus III ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legio-
num numero ad eam regionem, quæ Aduatucis adjacet, depopulandum mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem VII sese re-
versurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, frumentum debere sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus com-
municato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possint.

XXXIV. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis de-
fenderet, sed omnes in partes dispersa multitudo. Ubi cui-
que aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impe-
dita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, confede-
rant. Hæc loco vicinitatibus erant nota, magnamque res
diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda
(nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis,
periculum accidere,) sed in singulis militibus conservan-
dis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus perti-
nebat. nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat;
ac silvæ incertis occultisque itineribus, confertos adire pro-
hibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sce-
leratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, didu-
cendique erant milites. Si continere ad signa manipulos
vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani
postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex oc-
culto insidiandi, et dispersos circumveniendi singulis dee-
rat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum di-
ligentia

ligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, et si omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit: omnes ad se evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat vii, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo causam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum ii milla Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus. Transcunt Rhenum navibus, ratibusque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt; magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis querunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: 'Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus licet jam esse fortunatissimis? ii horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.' Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsar's summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, vii die diffidens, de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quod longius eum progres-

sum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama afferebatur : simul eorum permotus vocibus, qui, illius patientiam, pæne obsessionem appellabant ; siquidem ex castris egredi non liceret : nullum ejusmodi casum expectans, quo, ix oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum ni offendi posset ; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictī, ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter ccc sub vexillo una mittuntur : magna præterea multitudo calorum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irumpere conantur : nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur ; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit : neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronunciat : alius deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit : plerique novas sibi ex loco religiones fingunt : Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffusus suæ, atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit : videt imminere hostes, atque in summo rem esse discrimine : capit arma a proximis,
atque

atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper una proelium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus, servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto sit res in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt; rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. Postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumultum præcurrunt; hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, eunco facto, ut celeriter perumpant, censeant; quoniam tam propinqua sint castra: et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse, confidant; alii, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectus docuimus: itaque inter se cohortati, ducem C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in iugo consisterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, virtutis causa, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes ceciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, perit.

XLI. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constituisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent: neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatuos fuisse contenderent, quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse, judicavit; multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint.

XLIII. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbris procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam iv, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Remorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit: et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exerciti proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

I. **Q**UIETA Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de P. Clodij cæde: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes juniores [Italiæ] conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; 'Retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.' Hac impulsu occasione, qui jam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant; miserrantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferrantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur; id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, 'Se nulum periculum, communis salutis causa, recusare, principesque

pesque ex omnibus bellum facturos pollicentur ; et, quoniam in præsentia obsidibus inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide fanciatur, petunt collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ ceremoniæ continentur, ne facto initio belli ab reliquis deferantur.' Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt ; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, (in his C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat) interficiunt ; bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. ' Nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant. Hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt ; ut tum accidit.' Nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt : quod spatium est millium circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile [eos] incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur : ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia, non destitit tamen, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscunque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit : hortatur, ut, communis libertatis causa, arma capiant : magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur : dimittit quoque versus legationes : obtestatur, ut in fide maneat : celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit : omnium consensu ad eum deferatur imperium : qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter

riteradduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatu studet: summæ diligentiae summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. nam, majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviori de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine poenæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum relinquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumfisterent. Id, eane de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti, fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernīs conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset, nam, si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernīs conciliat. Progreffus in Nitiobriges, et Gabalos, ab utrisque obsides accipit; et, magna coacta manu, in provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis

Rutenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit; partem copiarum ex provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediēbat: tamen discussa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstant, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, ne se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi 11 legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de ejus adventu Arvernus nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo præsidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de suppor-tando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma proferri, jumenta produci, ac obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tum primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit: castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat, et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido, profugerent, 11 legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur; quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione destitit, atque obviam Cæsari proficiscitur.

Ille

Ille oppidum ("Biturigum, positum in via,") Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consulere, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat confectus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum tradita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumenta que conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent: gladiis districtis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, proeliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter eo submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellauduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, ' Longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundant: et quod anni tempore sublevantur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere; hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. præterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo versus, quo pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum
geratur,

geratur, eorum opibus sublevantur, Romanos aut inopiam non laturus, aut magno periculo longius ab castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit: præterea, 'Oppida incendi oportere, quæ non munitione, et loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis propofita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimare debere, liberos, conjuges in servitutum abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis.'

XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, 'Ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensores,' dicunt, 'Quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum.' Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, et precibus ipsorum, et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xvi. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione providere poterat, ab nostris occurebatur, ut incertis temporibus, diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine et palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, viueas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci
natura

natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma celeriter, quod habuerunt, consumserunt. Summa difficultate rei frumentariæ adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquiore vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, 'Ne id faceret,' petebant: 'sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; præstare, omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interfissent, parentarent.' Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres appropinquassent, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consueissent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimenta que sua, in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediti jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere, conarentur, hæsitantes premerent ex

loco

loco superiore: ut qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimaret: qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantēs milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prælii exposcentes, edocet; quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem; Sic milites consolatus eodem die reducit in castra; reliquaue quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditiōis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: 'Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet; equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint profecti, summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollietiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ: si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despiciere potuerint: qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Cæsare per proditiōem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis, inquit, a me sincere, pronunciari, audite Romanos milites.' Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. Ii jam ante edocti, quæ

L

interrogati

interrogati pronunciarent, ' milites se esse legionarios dicunt: fame et inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent. Simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posset. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis quem proditoris insimulatis; cujus opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.'

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. Statuant, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec folis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si oppidum retinuisent, summam victoriæ constare, intelligebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertedant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant: eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; et apertos cuniculos præusta et præacuta materia, et pice fervefacta, et maximi ponderis saxi morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur.

tur. Eæ revinciuntur introrsus; et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes; sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum juxta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit: quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. Quum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante iii vigiliam est animadvertum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii facces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus jaciebant; picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegretur; eo magis, quod densos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis

quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus eodem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilie repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederint: quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare; et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar permota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat: suosque languidius in opere versari jussit, et quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contraveniretur,

retur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, adjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt; parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, et Genabensi cæde, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui, primo clamore audito, se ex oppido egerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio ex fuga excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatem, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, 'Ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo; non virtute, neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nunquam placuisse, Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum, namque ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obistere: idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.'

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis: maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et præsentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, post deferendum censuerat. Itaque ut reliquorum Impe-

ratorum res adversæ auctoritatem minuunt, sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, indies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato, refugerant, armandos vestiendosque curat; simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem et quam ante diem in castris adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri, et ad se mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset; sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ' Ut maxime necessario tempore civitati subveniat; summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueverint, duo magistratum gerant; et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars
cum

cum parte civitatis configat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.'

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat: tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommodo oriri consueissent; ne tanta, et tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcefferet, huic rei prævertendum existimavit; et, quod, legibus Æduorum, his, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter conversi esset, ad se Dece-tiam evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotentum imperium deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis [his] rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem, et peditum millia x sibi ce-le-riter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causa disponderet; exercitum in duas partes divisit: iv legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver, duxit. Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur: quod non fere ante autumnum Elaver vado transire soleat. Itaque,
ne

ne id accideret, silvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum ii legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis (quartis) quibusque cohortibus, uti numerus legionem constare videretur. His, quam longissime possent, progredi iussit; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prælio eo die levi factò, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessioe non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se jubebat convenire; seu quid communiandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prælio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte, et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hostium incurso etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demon-

demonstravimus, sollicitatus ab Arvernīs pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur; quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque, ‘ Ut se liberos, et imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia noc fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure, et de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quam Romani ad Æduos veniant?’ Celeriter adolescentibus, et oratione magistratus, et præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, uti Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: ‘ Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditiōnis ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare.’ Producentur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: ‘ Omnes equites Æduorum interfectos, quod collocti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex media cæde profugisse.’ Conclamant Ædui, et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. ‘ Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis, Gergoviam contendere, et cum Arvernīs nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indig-

indignissime interierunt ; atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit : ipsos crudeliter excruciatos interficit : nuncios tota civitate Æduorum dimittit : eodem mendacio, de cæde equitum et principum, permovet : hortatur, si simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentia, et una Viridomarus, pari ætate et gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio : et in illa magistratum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Cota summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem desert ; orat, ‘ Ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere : quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare possit.’

XL. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit : nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra : quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ‘ Ne necessario tempore itineris labore permoveantur,’ cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit : interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, deditionem significare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, ‘ Quibus, more Gal-

lorum,

lorum nefas est, etiam in extrema fortuna deserere patronos,' Gergoviam profugit.

XLII. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis, Cæsar summo studio militum, ante ortum Solis in castra pervenit.

XLIII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis a Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit: ut, facinore admissio, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide, ex oppido Cabillono educunt. Idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident, multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum causa: sed contaminati facinore et capti compendio, ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ ex-

territi,

territi, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. Ipse majorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata ab timore defectionis similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspicendi causa, venisset, animadvertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quoptidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere; nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati, atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat aut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur; longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paullo progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illo ad munitionem copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspiciatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne

ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit; legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasiōis esse rem, non prælii. His rebus expositis signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum cli-
vum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis vi pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, Rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisque decimæ, quacum erat concionatus, signa consistere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna val-
lis intercedebat, tamen ab tribunis militum, legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido e-
jecerunt. Matresfamilie de muro vestem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus
M abstinere.

adstinerent. Nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis viii, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricencibus præmiis, neque commissurum, ut prius quicumquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset; matresfamilie, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio; simul et cursu, et spatio pugnae defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret; ut si nostros depulso loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi consisterat, eventum pugnae expectabat.

L. Quum acerrime comminus pugnaretur; hostes, loco et numero, nostri virtute confiderent: subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto: quos Cæsar ab dextera parte alio adscensu, manus distinendæ causa miserat. Ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertiebantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi, atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipula-

ribus suis, qui illum secuti erant, ‘ Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possem, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite.’ Simul in medios hostes irrupit; duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, ‘ Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.’ Ita pugnans post paullulum concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco, sed intolerantius Gallos insequentes legio x tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco consisterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribuseductæ, cum T. Sextio legato locum ceperant superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis consisterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullo minus dcc desiderati.

LII. Postero die Cæsar, concione advocata, ‘ Temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent, exposito, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce, et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret; quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, et continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare.’

LIII. Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci artulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de protectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco

constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi factò equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse et ipsos præcedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen eos retinendos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exponit; 'Quos, et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obfidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur.' His datis mandatis, eos ab se dimittit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obfides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causa in Italia atque Hispania coëmptum, miserat. Eo quum Eporedorige Viridomarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos; non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi, aut itineris causa, convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obfides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant,

judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruerunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare coeperunt; si ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia excludere possent. Quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo coactæ copiae, dimicaret, nam, ut commutato consilio iter in provinciam converteret, (ut nemo non tum quidem necessario faciendum existimabat,) quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cevenna, viarumque difficultas impediabat; tum maxime, quod Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis, itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno: ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, et pecoris copiam nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agerdici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiae conveniunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L., celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars ad bellum erat evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra confidunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse, confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacefferet, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones a præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine silentio progredi, ibique se exspectari, jubet: V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedi-

impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam lintres : has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves apelli jusserat.

LXI. Eo quum esset ventum exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanarum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant, tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam et præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrediretur. quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ' Ut suæ pristinæ virtutis, et tot secundissimorum præliorum memoriam retinerent : atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, præsentem adesse existimarent,' dat signum prælii. Primo concursu, ab dextro cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur : ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent ; tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis Tribunis esset nunciata, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt ; signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes, interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At II, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum

nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates, nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur; et re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem; et Cæsaris in se indulgentiam requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. Peditatu, quem antehabuerit, se fore contentum, dicit; neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant: qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusiis, qui sunt finitimi provinciæ, x millia peditum imperat: huc addit equites dccc. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus, jubet. Altera ex parte Gabalos, proximisque pagos Arvernorum
in

in Helvios, item Rutenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, et diligentia, suos tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his arcessit; et levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernīs, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum a Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, 'Venisse tempus victoriæ, demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: ibi sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici, majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. proinde agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin (id quod magis futurum confidat) relictis impedimentis, suæ salutis consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare.

id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

LXVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum, contra hostem ire jubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat : quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt : fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur ; Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat ; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat ; et Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit, protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit ; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis ; duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam, castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi ; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIX. ' Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito

edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur. cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subleuant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam VI in altitudinem pedum prædixerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prælium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III millia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis relictis coarctantur. [Tum] Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, et maceriam transcendere conantur. Paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: venire ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ' Ut suam quisque eorum civitatem adeat. omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu se de communi libertate optime meritum hostibus in cruciatum dedant; quod si indiligentiores fuerint millia hominum delecta LXXX, una secum interitura, demonstrat:

ratione

ratione inita, frumentum se exigue dierum xxx habere ; sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo.' His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit ; frumentum omne ad se referri jubet : capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit : pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsæ copia, viritim distribuit : frumentum parce, et paullatim metiri instituit : copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare, et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus ex perfugis et captivis cognitis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. ' Fossam pedum xx directis lateribus duxit ; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant : reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes eo reduxit : id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur ;) ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudinæ, perduxit ; quarum anteriorem campestribus, ac demissis locis, aqua, ex flumine derivata, complevit. Post eas aggerem, ac vallum xii pedum exstruxit. Huic loricam pinnaeque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent : et turres toto opere circumdedit, quæ pedes Lxxx inter se distarent.'

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur : ac nunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. ' Itaque truncis arborum, ut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis, ac præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites, demissi, et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se atque implicati ; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis inducebant : hos Cippos appellabant. Ante hos, ob-

liquis

liquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur; ita ut non amplius digitis iv ex terra emerent; simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris Liliū appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disseiebantur, quos Stimulos nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis: regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura: xiv millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit: ut, ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionem præsidia circumfundi possent. Ne cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes conventum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur: Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix,) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis millia xxxv; parem numerum Arvernīs, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Valaunīs, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena millia, Bellovacis x; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Helviis; Sueffionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus iv; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis, et Boiis xxx; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices,

movices, Veneti, Unelli) vi. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio bina millia miserunt.

LXXVI. Hujus opera Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili, superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensus fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur; omnesque et animo, et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum iix millibus, et peditum circiter cxxl. Hæc in Æduorum finibus recenscebantur; numerusque inibatur: præfecti constituebantur; Commio Atrebat, Viridomaro, et Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. Neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copię equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesię obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectaverant, consumto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem: pars, dum vires suppetere, eruptionem censebant: non prætereunda videtur oratio Critognati propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernīs natus loco, et magnæ habitus auctoritatis; 'Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro mor-

ti offerant. facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem. Nam apud me multum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem: sed in consilio capi-endo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere: et perpetuæ servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est; facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus transdiderunt. Cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prædici pulcherri-
mum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque consistere, atque his æternam injungere servitutem. Neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premittitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam

descendant : illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditiois aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent : at Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Comius, et reliqui duces, quibus summa imperii permessa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt : et, colle exteriori occupato, non longius a passibus a nostris munitionibus confidunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent ; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis : fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiā excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum confidunt ; et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent ; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit ; equitatum ex castris educi, et prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus ; atque omnium militum intenti animi pugnae eventum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent ; et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improvviso vulnerati prælio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent ; ex omnibus partibus, et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore, et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus

in fugam coniectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique locus erat attributus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrinque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quæ ex parte præmi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes inducebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, et turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione perrupta, quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas expleant: diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. Erat a Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri,

neccffario pene, iniquo loco, et leniter declivi, castra fecerunt. Hæc C. Antiftius Reginus et C. Caninius Rebilus legati cum ii legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hoftium lx millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter fe conftituunt. Adeundi tempus definiunt, quum meridies effe videatur. Iis copiis Vergafillaunum Arvernum, unum ex iv ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egreffus prope confecto sub lucem itinere, poft montem fe occultavit, militesque ex nocturno labore fe fe reficere juffit: quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ fupra demonftravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campeftres munitiones accedere, et reliquæ copię fe pro castris oftendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alefiæ fuos confpicatus ex oppido egreditur, ac crates longurios, mufculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caufa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur. Qua minime vifa pars firma eft, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diftinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui poft tergum pugnantibus exftitit, quod fuum periculum in aliena vident virtute confiftere. Omnia enim plerumque quæ abfunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæfar idoneum locum naftus, quid quaque in parte geratur, cognofcit, laborantibus auxilium fubmittit. Utrifque ad animum occurrit, unum illud effe tempus, quo maxime contendere conveniat. Galli nifi perfregerint munitiones, de omni falute desperant. Romani, fi rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergafillaunum miffum demonftravimus. Exiguum loci ad declivitatem faftigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii teftudine facta fubeunt, defatigatis invicem integri fuccedunt. Agger ab univerfis in munitionem conjectus, et adfcenfum dat Gallis, et quæ in terram occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma noftris, nec vires fuppetunt.

LXXXVI.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus vi subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet. Id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggeres et cratibus, fossas explent aditus expediunt falcibus valum ac loricam, rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus vi, post cum aliis vii, C. Fabium legatum. Postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio ac repulsis hostibus; eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes iv ex proximo castello deducit. Equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit. Cæsarem per nuncios facit certiozem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia, et devexa cernebantur, hostes prælium committunt. Utrisque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga vertunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux et princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria lxxxiv ad Cæsarem referuntur. Pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites essent defessi,

fessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. Magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit. Eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. Arma projiciuntur. Reservatis Aeduis, atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, praedae nomine, distribuit.

XC. His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur, civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx millia Aeduis Arvernisque reddit. T. Labienum cum ii legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, et L. Minucium Basilum cum ii legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium, Cabillonem et Matisconem in Aedius ad Ararim, rei frumentariae causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Caesaris literis cognitis, Romae dierum xx supplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore AVLO HIRTIO (*Pansa.*)

A. HIRTIUS (*Pansa*) BALBO S.

‘**C**OACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem

rem suscepī. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui, novissimumque imperfectum, ab rebus gestis Alexandriæ, confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantia crimine, qui me medius interposuerim Cæsaris scriptis: constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur; qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio: cæteri enim quam bene, atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione non capiunt: aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantia subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.'

I. **O**MNI Gallia devicta, Cæsar quum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, milites que hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; plures eodem tempore civitates renovare belli consilia, nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, cum equitatus præsidio, pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte profiscitur ad legionem xii^r, quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem xi^r, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines, et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo ruralcolentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. Qua celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum pateret in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos festertios, centurionibus ii millia nummum, prædæ nomine, condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die xl Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petatum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita quum non amplius x et iix dies in hibernis esset commoratus, legiones xiv, et vi, ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa

caussa, superiore Commentario demonstratum est. Ita cum 11 legionibus ad persequendos Carnutes profiscitur.

V. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ, tolerandæ hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata, milites contegit. Equites tamen, et auxiliosos pedites in omnes partes mittit, quascunque petisse dicebantur hostes: nec frustra. Nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub temporum æstivorum nullum summum bellum posse constari; C. Trebonium cum 11 legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco, et Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI; literas autem ad C. Fabium mittit, uti in fines Sueffionum legiones 11, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas, bellicque ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos profiscitur; castrisque

castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos : atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreretur Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, ' Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse : itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas locum castris, excelsum in silva, impedita circumdata palude, delegisse ; omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse ; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent : paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita : constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebi cupiditate, si, (ut dicebatur), Cæsar cum iii legionibus veniret, offerre se ad dimicandum ; ne miseriore ac duriori postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur : si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent ; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.'

VIII. Quæ Cæsar, consentientibus pluribus, quum cognovisset ; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret ; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contempta suorum paucitate, prodiret in aciem : singularis enim virtutis veterrimas legiones vii, viii, et ix habebat, summæ spei, delectæque juventutis xi, quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis, ac virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes iii legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit ; ut legio vii, iix, ix ante omnia irent impedimenta ; deinde omni-

um impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret xi, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, vâlle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum xii muniri, coronisque loriculam pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi, turres crebras excitari, in altitudinem iii tabulatorum, pontibus transjectis, constratisque conjungi; quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis a duplici fossa, duplici propugnatorum ordine, defenderetur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrinque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes, eadem transgressi, nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjunctisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur. quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum, ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quod

Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæsar, quum animadverteret, hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu posse; literas ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret: atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate), Bellovacii delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prælii, se receperunt, amissi Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione, in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe et præfecto Romanorum interfecto; nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada, transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur) quum constantius universi paludem transissent,

transissent, paucisque resistantibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerunt. Quorum periculo sic omnes copię sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores; an adversis mediocribus timidiore essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumtis, quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesię, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, ab viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes aggrediendos, neque cedentes tanto collis adscensu laceffendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent: ita quum paludem impeditam a castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset;) atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit; unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari confisi loci naturæ, quum dimicari non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt: quorum pertinacia cognita, Cæsar, xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus,

legiones pro vallo instructas collocat : equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovacii, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare sine periculo, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. 'Fasces, uti confederant, (namque in acie sedere Gallos consueisse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se traditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt.' Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animas adverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII, Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præfidia consuevit, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes

omnes partes passibus m, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atque armis parati, quum, subsequen-
tibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turma-
tim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum
sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret,
primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas
impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent in-
sidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt:
quod plerumque equestribus præliis quum propter ali-
quem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimen-
tum accipitur.

XIX. Quum dispositis turmis, invicem rari præliaren-
tur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, e-
rumpunt cæteri, Correo præliante ex silvis. Fit magna
contentione diversum prælium: quod quum diutius pari
Marte iniretur, paullatim ex silvis instructa multitudo
procedit peditum, quæ nostros coegit cedere equites; qui-
bus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos an-
te legiones missos docui; turmisque nostrorum interpo-
siti, constanter præliantur. Pugnatur aliquamdiu pari
contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui susti-
nuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superi-
ores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes accepe-
rant detrimentum. Accedunt propius interim legiones:
crebrique eodem tempore et nostris, et hostibus nuncii af-
feruntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re
cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præli-
antur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriâ com-
municasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt
animis; atque itineribus diversis fugam quærunt. Ne-
quidquam: quam quibus difficultatibus locorum Romanos
claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen, per-
culsi que, majore parte amissa, quo fors tulerat, conster-
nati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine;
qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus confici-
untur: quum interim nulla calamitate victus Correus, ex-
cedere prælio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad
deditionem, potuit adduci, quin, fortissime præliando,

compluresque vulnerando, cogeret, elatos iracundia, victores in se tela conijcere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus iux millibus dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellovacî, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu barbarum convocato, conclamant, legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntque, ' Ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interisse: vix refugisse nuncios cædis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos: quod Correas, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.'

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar: ' Eodem tempore superiore anno Bellovacos, cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos; scire, atque intelligere, se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.'

XXIII. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrent reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum.

Obsides

Obsides dant : imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat cujusquam fidei suam committere salutem : nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse : quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautio rem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloqui, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset ; et centurio, velut insueta re permotus, vellet Commium interficere, celeriter a familiaribus prohibitus (Commii) conficere hominem non potuit : graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrinque gladii districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium ; nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum ; Gallorum, quod insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar quum videret, nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret ; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium, quæstorem, cum legione xi sibi conjungit : C. Fabium, legatum, cum cohortibus xxv mittit in diversissimam Galliæ partem ; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas ii legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat : legionemque xii, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas ; ne quod simile incommodum accidere decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset ; qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur : quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo

adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto; Labienum cum ii legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate, non multum a Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, literis nunciisque Duratii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanerat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonem redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii Rebili fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset, et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satistutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque

que cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contrâ nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque, nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficendi prælii, fortissime contra pedites præliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum, credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussæ barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitiæ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga, quum constaret, Drappetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulis
omnium

omnium civitatum adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,) non amplius hominem ii millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore Commentario, prima defectione Galliae facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus ii ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore provinciae magna infamia, perditorum hominum latrociniiis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas, sciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur: nam Carnutes, qui saepe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem: caeteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitanisque, solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes, unaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa perniciē, persequente exercitu, putarent provinciae fines intrare posse: nec jam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Lucterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet: oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi jungit.

XXXIII. Quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque, omnes oppidi partes praeceptissimis faxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret; quae si clandestina fuga subtrahere conarentur,

conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent; tripartito cohortibus divisus, trina excelssimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppido circuitum ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animadverterent oppidani, miserimaeque Alesiae memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucærius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipse cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, ii millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucærius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant: nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat præsidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drappes et Lucærius non longius ab oppido x millibus, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Lucærius agmen iumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciaissent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderent, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi potiuntur. Effugit inde cum paucis Lucærius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a millibus non amplius xii. Qua re ex compluribus cognita, quum
intelli-

intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed, in experiendo quum periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis homines ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque imprudentibus omnibus de improvviso advolasse, et prælium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita repente, omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime præliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt; omnibusque aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ab obsidendo oppidanos revertitur. Externoque hoste deleta, cujus timore antea augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate, superiore Commentario Cæsar exposuit, initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere, animadvertibat, quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius, et concitatore belli Gutruatum ad supplicium deposcit: qui etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam maximo militum concursu; qui ei, omnia pericula et detrimenta belli a Gutruato accepta referebant;

bant ; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete, et Luëterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani : quorum ethi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendum judicabat ; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret ; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem ; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur : ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XL. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisse, oppidumque operibus clausam animadverteret ; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse ; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosset : aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pene montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen avertere loci natura prohibebat. Sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis, et præruptus eo descensus : ut prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos : quorum omnis postea multitudo aequatum unum in locum conveniebat.

XLI. Sub ipsum oppidi murum magnus fons prorumpbat ab ea parte, quæ fere pedum ecc intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui ; Cæsar unus videret, (non sine magno periculo,) e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres intruere cœpit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore

decurrentes, eminus sine periculo præliabantur, multosque, pertinaciter succedentes, vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, (et labore) atque operibus vincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineas agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum *ix*: collocatur in eo turris *x* tabulatorum, non quidem, quæ mœnibus adæquaret (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora, atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit: quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrinque clamor oriebatur: ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebant.

XLIII. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prælio facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut

non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se tradiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. Vitam concessit; quo testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui, siue indignatione, et dolore vinculorum, siue timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere,) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla victum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem: atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanerat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus Galliae partibus bene res gestas videret, judicaretque, superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset, cum ii legionibus in eam partem est profectus; ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit: namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est; exercitum per legatos in hiberna deduxit; iv legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio legatis: ii in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: ii in Turones

ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: et reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernīs, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset: (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in Rempublicam fuisset, totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius:) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consueverat, ne consilio belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrocinij alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interciperat.

XLVIII. Erat attributus Antonio, præfectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipse intercipiendi Commii cupiditate peccinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset, repente omnium suorum invocata fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta: conversoque equo, se a cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur,

rantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum, ubi præscripserit; et ea facturum, quæ imperarit, obsidibus datis, firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulacionem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

‘Scio, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus, L. Paullo, C. Marcello, Coss. nullas res Galliæ habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis, Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.’

XLIX. Cæsar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsentis periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, decessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum An-

tonio præstitissent : simulque se, et honorem suum in frequentis anni commendaret petitione ; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum, Coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent, ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate, et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore : (tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello.) Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat ; hostiæ omnibus locis immolabantur : tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit ; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebo audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari ; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur ; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, et quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem fore inferrent ; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret ; fore eo facto liberam, et sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est ; sed etiam per se discessionem facere cœpit ; quod ne fieret, consules amique Pompeii

Pompeii jufferunt, atque, ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto: nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur: neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ Cæsaris, eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntatē adversariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto, jubet tradi. In ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueatur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium cum legionibus iv in Belgio collocat. C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam; si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur.

LV. Ipse in Italiam profectus est. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones ii, ab se remissas, quæ ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquam nihil erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi. Contendit.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI.

LIBER I.

I. **L**ITERIS a Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur : ut vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de republica (in civitate). L. Lentulus consul senatu rei que publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint : sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum : habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitium receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio ; Pompeio esse in animo, reipublicæ non deesse, si senatus sequatur : sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

II. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, et exercitus conscripti essent : quo præsidio, tuto et libere, senatus, quæ vellet, decernere auderet : ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa : timere Cæsarem, abreptis ab eo 11 legionibus ne ad ejus periculum reservare, et retinere eas ad urbem Pompeius videretur : ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis rebus, sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis,
terrore

terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur; 'Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri.' Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris colaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat; segniôres castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, arcessuntur. Completur urbs. Ad jus comitiorum tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in senatum coguntur: quorum vocibus, et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero liberi decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant: vi dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et spe exercitus, ac provinciarum et regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Sullam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur; simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, et potentium, qui in republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, et quod neminem secum dignitate exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore ad-

junxerat

junxerat Cæsari; simul infamia et legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia raptim, atque turbate; nec docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute vii die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis iix denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum SC. quo, nisi pæne in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latronum audacia nunquam ante discessum est, 'Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique consulares sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.' Hæc SC. perscribuntur a. d. vii Idus Januarias. Itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quæ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, expectabatque suis lenissimis postulatis responsa; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x. præterea cognitum, compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur. Saltem de reliquis rebus ad senatum refertur, tota ut Italia delectus habeantur; Faustus Sulla Proprætor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus SC. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoris. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia; Philippus et Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque expectant, quod

quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur : paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur : lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, et e fanis tolluntur ; omnia divina humanaque jura permiscuntur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur : ‘ Omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus seductum ac depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtreptione laudis suæ, cujus ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Republica introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse : Pompeium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse : quotiescunque sit decretum.’ Darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet ; ‘ Qua voce, et quo SC. populus Romanus ad arma sit vocatus ; factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis ; (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet :) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem : nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur, cujus Imperatoris ductu ix annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem, dignitatemque ab inimicis defendant.’ Conclamant legionis xiii, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat : reliquæ nondum convenerant,) sese paratos esse Imperatoris sus, tribunorumque plebis injurias defendere.

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ab eum confugerant, convenit : reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. Eo, L. Cæsar adolescens venit ; cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto,

fecto, cujus rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: 'Velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne quum illis nocere se speret, reipublicæ noceat.' Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque eisdem rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibi que Pompeium commemorasse, demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint, 'Sibi semper reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitæque potiolem; doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc jacturam honoris sui, reipublicæ causa, æquo animo tulisse: quum literas ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones n, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quoniam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicæ causa. Proficiscitur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respublica Senatui populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, et jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiaturs accedere: fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur.'

X. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi deliberata re respondent, scriptaque

taque ad eum mandata per eos remittunt : quorum hæc erat summa : ' Cæsar in Galliam reverteretur ; Arimino excederet, exercitus dimitteret, quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque delectus.'

XI. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias, et legiones alienas tenere : exercitum Cæsaris velle dimitti ; delectus habere : polliceri, se in provinciam iturum ; neque ante quem diem iturus sit, definire : ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit : ipse Arimini cum ii legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum præto-rem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem : Curionem cum iii cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, dissensus municipii voluntate Thermus cohortes ex urbe educit et profugit : milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur : Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis xiii ex præfidiis deducit, Auximumque proficiscitur : quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt : docent sui iudicii rem non esse : neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi : proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt : com-

misso proelio deferitur a suis Varus : nonnulla pars militum domum discedit : reliqui ad Cæsarem perveniunt : atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex SC. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jamjamque et adesse ejus equites falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur : nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se sequi jussit : quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt ; quæque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat : mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum profiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther x cohortibus tenebat : qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deferitur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa : a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest,

test, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcille Hirrum, cum vi cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, xiii efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus ii nunciat. Domitius per se circiter xx cohortes Alba, ex Marfis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coëgerat.

XVI. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discefferant, delectumque institui jubet: ipse unum diem ibi, rei frumentariæ causa, moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes v, præmissæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido, millia passuum circiter iii. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celementer Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio cum literis mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: 'Cæsarem duobus exercitibus, et locorum angustis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius xxx, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum.' Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, et pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio vii millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi: qui id oppidum vii cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis vii cohortibus v. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique et oppidani et milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die, quo profectus erat, re-

vertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias expectare instituit. Eo triduo legio viii ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus xxii, equitesque ab rege Norico circiter ccc, quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo, castellisque circumvenire instituit. Cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XIX. Literis perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficient, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere, constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueffet, multumque cum suis consiliandi causa, secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, 'Sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.' Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespere secessionem faciunt; atque ita inter se per tribunos militum centurionesque, atque honestissimos sui generis colloquuntur; 'Obsideri se a Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere.' Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conferere, atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga, cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumstant, et custodiunt;

stodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere.

XXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis: quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit: portas, murosque adservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

XXII. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum virgiliis, custodibusque nostris colloquitur, vellet, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur, 'Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus.' Cujus orationem Cæsar interpellat: 'Se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis, ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, et populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.' Cujus oratione confirmatus Lentulus, uti in oppidum reverti liceat, petit;

quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio : adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus Quæstor, L. Rubrius ; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum, et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum, convitiisque prohibet ; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Seftertium sexagies, quod advexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit ; ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur ; etsi, eam pecuniam publicam esse, constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet ; atque eo die castra movet, justumque iter conficit. VII omnino die ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet : servos, pastores armat, atque his equos attribuit : ex iis circiter ccc equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus vi profugit : Rutilius Lupus prætor Tarracina cum iii, quæ procul equitatum Cæsaris conspiciatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeii : quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis : ' Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reipublicæ et communis salutis, se cum Pompeio colloqui : neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per ali-

os conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur?

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis iii; reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus xx. Neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio, 'Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte littoris jaciebat, quod his locis erat vadofum mare. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx, e regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terra atque aggere integebat, ne aditus, atque incurfus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere, cratibus ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet.'

XXVI. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates perumperet, atque opera disturbareret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem ne-

cessa-

cessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloqui causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, ullo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renunciat, 'Quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.' Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicat, et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumtis ix, naves a consulibus Dyrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes, stipitesque præacutos desigit. Hæc levibus cratibus, terraque inæquat: aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco ætuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concurrentibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis ut vallum cæcū fossasque caveant, subsistunt,

et longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusqueprehendunt, deprehensas excipiunt.

XXIX. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen ejus rei moram, temporisque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Galliæ, Picensique, et a Freto naves essent expectandæ. Id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeio devincta; auxilia, equitatum parari, Galliam, Italiamque tentari, se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatam, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus III. eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam M. Cato; Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisque, per legatos suos civium Romanorum delectus habebat; equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, ' Sese projectum ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset.' Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectoque habito, 11 legiones effecerat, hominum et locorum notitia, et usu ejus provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. Hic, venientem Uticam navibus, Tuberone portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto senatu, injurias inimicorum commemorat: docet, 'Se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x tribunis plebis (contradicientibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente) ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permiscere mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus praedicat; crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis, conditiones a se latas, et expetita colloquia, et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Rempublicam suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se Rempublicam administraturum. legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi haec animi videri: se vero,

ro, ut operibus anteire studuerit, sic iūstitia et æquitate velle superare.

XXXIII. Probat rem Senatus de mittendis legatis; sed qui mitterentur, non reperiiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quasunque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quo quum venisset cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat, profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuatis vii, quas Igili, et in Cosano a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes: quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Cæsari clausierant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas reficiebant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massiliensium xv primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur: 'debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare.' Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem legati domum referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: "Intelligere se divisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars iustiorē habeat causam: principes vero esse earum

earum partium Cn. Pompeium, et C. Cæsarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutram eorum contra alteram juvare, aut urbe aut portibus recipere."

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: parum clavis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasque, utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis aggere, naves longas Arelate, numero XII, facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca, hiemandi causa, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præfidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu L. Vibulli Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, et Petreius, et Varro, legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi, ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium profisciscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam

Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II, præterea scutatæ citerioris provinciæ, et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum utriusque provinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo et fortissimo quoque evocato: hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transissent, impedimenta que, et omnis equitatus sequeretur; subito vi ventorum, et aquæ magnitudine pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem trajecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diver-

ſamque aciem in duas partes conſtituit; ne ab equitatu circumveniri poſſet. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prælio, ſigna ii legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat: ſuſpicatus fore id quod accidit, ut duces adverſariorum occasione et beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra.

XLII. Eo biduo Cæſar cum equitibus dcccc, quos ſibi præſidia reliquerat, in caſtra pervenit. Pons, qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat reſectus, hunc noctu perfici juſſit. Ipſe cognita locorum natura, ponti caſtrisque præſidio vi cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: et poſtero die omnibus copiis triplici inſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur, et ſub caſtris Afranii conſiſtit: et ibi paulisper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris conſtituit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quo minus prælio dimicaretur, ab inſimis radicibus montis intermiſſis circiter paſſibus ccc, caſtra facere conſtituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri neceſſe erat, ſed a fronte contra hoſtem pedum xv ſoſſam fieri juſſit. Prima et ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranio, caſtra muniri.

XLIII. Sub veſperum Cæſar intra hanc ſoſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra ſoſſam continet: et, quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit; ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda; ſoſſasque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius, Petreiusque terrendi cauſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad inſimas montis radices producant, et prælio laceſſunt. Neque idcirco Cæſar opus intermittit, conſiſus præſidio legionum iii, et munitione ſoſſæ. Illi non diu commo-

rati,

rati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. III die Cæsar vallo castra communit; reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta que ad se transducere jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Illerdam, et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC: atque in hoc fere medio spatium tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, et communisset, ab oppido, et ponte, et commatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios, confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum, jubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari disperisque pugnarent; si premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti: quod fere sit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos hujus generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti, censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, suppressit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Illerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed IX legionis milites, elati studio, dum farcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fu-

gientes, in locum iniquum progrediuntur, et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus submitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter cō. Hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur; ut integri desessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogeatur; ut submissis in eundem locum cohortibus, desessos receperet.

XLVI. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius a multitudine premerentur; consumtis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciant; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostrī in primo congressu circiter lxx ceciderunt, in his Q. Fulginius, ex primo bastato legionis xiv, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius dc. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio, et præter eum, centuriones iv, milites amplius cc.

XLVII. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, comminus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuis-
sent, et initio locum tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; et nostros primo congressu terga verte-
re

re coëgissent : nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis prælium sustinisset, quod montem, gladiis districtis, adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum bi-duo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut, nunquam illis locis majores aquas fuisse, constaret : tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontesque ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo Sicorim, et Cingam, spatio millium xxx, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur : neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiâ accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant : ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumserat : pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant : qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum, et convectum superioribus temporibus : multum ex omni provincia comportabatur : magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Hæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur : quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur : atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, et tela vitare.

LI. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis ; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter vi cum servis liberisque ; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et ordinis equestris ; erant legationes civitatum ; erant legati Cæsaris ; hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribus que legionibus Afranius de nocte profisciscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuerunt ; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum : nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus, annona crevit : quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L. in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat : atque incommoda in dies augebantur ; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat ; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur : illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberenter. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat

erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquo-
riores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam,
quibus poterat subsidiis tutabatur.

LIII. Hæc Afranius Petreiusque, et eorum amici,
pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribe-
bant. Multa rumor fingeat: ut pæne bellum confectum
videretur. Quibus literis nunciisque Romam perlatis,
magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratula-
tiones fiebant, multi ex Italia ad Cn. Pompeium profi-
ciscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse,
alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novis-
simi venisse viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset; atque omnes
viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec
pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves
faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britan-
niæ docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi ma-
teria fiebant: reliquum corpus navium, viminibus con-
textum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis
devehit noctu millia passuum a castris xxii: militesque his
navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem
improvise occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adver-
sariis sentiat, communit. Huc legionem postea transdu-
cit: atque ex utraque parte pontem institutum biduo per-
ficit. Ita comitatus, et qui frumenti causa processerant,
tuto ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen trans-
jecit; qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos
timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum
atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis sub-
sidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii,
ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistent, at-
que eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante
cæteras extra aciem procurrebat, seclusam ab reliquis cir-
cumveniunt atque interficiunt; incolumesque cum mag-
na præda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi
L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero xvii:
quarum erant xi tectæ. Multa huc minora navigia ad-
dunt: ut ipsa multitudine nostra classis terreatur; mag-
num numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de
quibus

quibus supra demonstratum est, imponunt : atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior navium numero Brutus : sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros assignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant ; magnoque numero pilorum, trugarum reliquorumque telorum se instruxerant : ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus configunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime, neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis : atque ii modo digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant ; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant : et, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant ; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebat. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur ; qui repente ex onerariis navibus erant producti ; neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate et tarditate navium impediiebantur. Factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant : atque injecta manu ferrea, et retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant ; et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt ; nonnullas cum hominibus capiunt,

unt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Masiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt ix.

LIX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus audacter vagabantur; alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant: aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant: postremo et plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscienses et Calagurritani, qui erant cum Osciensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Jacetani et Ausetani, et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumenta juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquestis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur: quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsis iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris

Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaue auxilia exspectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat xx. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque in flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum xii.

LXII. Quæ re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam deduxerat rem; ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare: et quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque in auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum in legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsaris nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt: et quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa, et universalum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis vero castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare ut per eos Cæsar certior fieret, ne labore suo neu periculo parceret: paratos esse sese; posse et audere ea transire flumen, qua transductus esset

esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat, tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animos aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una præsidio castris relinquit. Reliquas legiones expeditas educit : magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur ac sublevantur, interit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut millium vi addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos qui de tertia vigilia essent, ante horam diei ix consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit ; ne defessum prælio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque a millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsar's ; præsidiiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent ; ipsi sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent : quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum : sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte, iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsar's in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca profiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsar's. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, v millia passuum proxima intercedere itineris campestris : inde excipere loca aspera et montuosa.

montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in consilio a Petreio et Afranio, et tempus profectiois quæritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaue prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam asferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. Etsi aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Hæc evicit in concilio sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octagesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta, iter impediabant: ut arma per manus necessario traderentur, militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequabantur, nec non, 'necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt: nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris,

boris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma; atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatus jubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, et mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab eis circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, quum in loco aequo atque aperto confingeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuni-que militum, 'Ne dubitaret praelium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent; quod de colle non decederent; quod vix equitum incursum sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certo inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.'

LXXII. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. "Cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam gladio: movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat." Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur: milites vero palam inter se loquebantur; 'Quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturus.' Ille in sua sententia perseverat; et paululum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar præfidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum interclusa itinere, quam proxime potest hostium castris castra communis.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causa, longius progrediuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærent, rectene se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus,

rebus, se statim signa translaturus confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos, notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua et parentis sui salute, cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula visasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse, videbantur: magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese: arniat familiam: cum hac et prætoriam cohortem cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consueverat, improvise ad vallum advolat; colloquia militum interrupt; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqua coeunt inter se, repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distingunt; atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt; et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. Ipse idem jusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris,

faris, ut producat. Productos palam in prætorio interficiunt. Sed plerosque hi qui receperant, celant, nocturne per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitatis in supplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditiois sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquirit, et remitti jubet : sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt : quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre ; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum xxi ab Ilerda frumentum jussi erant efferre. Cetrati auxiliariesque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res : sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti : quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius : quo spatio plures rem posse casus, recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris profisciscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnae ; Expeditæ cohortes novissimum agmen clauderant : pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat : quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos adscendentes protegabant. Quum vallis aut locus declivis suberat ; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant ; equites vero ex loco superiore in aversos tela conjiciebant : dum magno erat in periculo res. Relinquebatur ut quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent ; eo submoto, repente incitati cursu sese in valles universi demitterent,

demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, utroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente, atque paulatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit, millia enim progressi iv, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una a fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites, pabulandi causa, animadverterunt; sese subito proripiunt, hora circiter vi ejusdem diei; et spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar relictis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora x subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant; eompluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminabat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio [amplius] non lacescit, et eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu e-rumperent. Illi animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. sed quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; et præ-senti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Cæsar, et necessarium subire deditionem, quam prælio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo fos-

saque circumvenire ; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. Illi et inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia farcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur : tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causa, hora circiter iix signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet ; aciem instruit, contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prælium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur ; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitudo, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat : non enim amplius pedum millibus ii ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant ; tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitudo castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat, signa inferentibus resistere, prior prælio non læscere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum v : tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex : sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant : has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequerantur : sagittarii funditoresque media continebantur acie : equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur : Cæsar, nisi coactus, prælium non committere ; ille, ut opera Cæsaris impediret. Produciunt tamen res ; aciesque ad solis occasum continentur : inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere : illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animadversa, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transiit, crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartam jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt ; et, id si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, et,
palam

palam si colloqui vellent, concessum est; datur, obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: 'Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerunt: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne ut feras, circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.' Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsare respondit: 'Nulli omnium has partes, vel queremoniæ, vel miserationis, minus convenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore æquo confluere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservavit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarint. sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque induciarum jura servasse, et homines imperitos, et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paullo ante contemserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint velle dimitti: neque enim vi legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit. Omnia hæc jampridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat; in se
jura

jura magistratuum commutari, ne ex prætura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datur semper imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provincias excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem.

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliqui victi incommodo expectavissent, ultra præmium missionis ferrent. Nam quum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi consisterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neve quis invitus sacramento dicere cogatur a Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, ut, 'Quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur:' militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quæcumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus, pæne seditione facta, flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse, dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulabant: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, ii legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit, ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fulvium Kalenum legatum præficit. Hoc ejus præscripto ex Hispania
ad

ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

LIBER II.

I. **D**UM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrestque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferre ex III oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habeat a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci causa, facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo mari, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat: tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri et turribus inferebantur: quæ facile nostri repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibus subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, Principum

Principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum navem deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, configant.

IV. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves resece- rant, summaque industria armaverant; (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adje- cerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remi- ges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Ta- li modo instructa classe; omnium seniorum matrum fa- miliae, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fidu- cia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Com- muni enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque ex- terreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, et Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibi- que naves expediunt: rursusque se ad configendum ani- mo confirmant: et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero: nam ad eas, quæ facta erant Arelate, per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant vi. Has superioribus rese- cerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa De- orum immortalium adirent, et ante simulacra projecti vi- ctoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omni- um, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum e- ventum consistere existimaret. nam et honesti ex juventu- te, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati, at- que

que obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

VI. Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri facultatem nacti, ferreis manibus injectis, navem reli-gaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conspicatæque naves triremes 11 navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, præfracto rostro, tota collabefieret. Qua re animadversa; quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excefferunt: non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cgebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v sunt depressæ, iv captæ, i cum Nasidiânis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quam jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse; si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursum humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoque versus pedes xxx; sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia, inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extenta parietum structura tegerentur: ne quid emereret, ubi ignis hostium adhæresceret, hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegimenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas iv pedes, fecerunt: easque ex iii partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt: ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta abditi atque

que muniti parietes lateribus exstruebant; rursusque alia prehensione, ad ædificandum, sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque elevabant. Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo ut tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.'

X. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse consili sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim, murumque perducerent, facere instituerunt; cujus musculi hæc erat forma. 'Duæ primum trabes in solo, æque longæ, distantes inter se pedes IV collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super, tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.'

XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda, ac pice refertas incendunt: easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro

ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit. Pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque averfi a prælio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt; orant, 'Ut adventus Cæsar expectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumpèrent, urbemque delerent.' Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto adventus Cæsaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, et defectionis odio, et contemtionem sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita, contactaque essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt: Hunc sic distul-

lit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, accipiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt: ibique musculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis, interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die: eandem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserrant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare, et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, et convectis; 'Aggerem novi generis, atque inauditum, ex lateritiis duobus muris fenum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, tranversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint; et quidquid est contignatum, cratibus confertitur, cratesque luto integuntur.' Sub tecto miles, dextera ac sinistra, muro tectus, adversus, plutei obiectu, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia, et virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita resecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset: neque quidquam omnino relinqueretur, quo

aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset : eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro, turribusque circumiri posse ; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset ; quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur ; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire ; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, dissidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur : ' Præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, tenere obstrictum fide : necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ.' Hæc omnibus ferebat sermonibus ; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse ; magna esse in spe, atque expectari, et consentire omnem citeriorem provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit ; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat ; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia ; legionibus completis ii, cohortes circiter xxx alarias addidit ; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret ; naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit ; complures præterea in Hispali faciendas curavit : pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo vi cohortes, præsidii causa, ex provincia misit : Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hereditatis causa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit : arma omnia privata ac publica in Domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, ' Adversa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum

militum ad Afranium perfugisse. Hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CLXXX, et argenti pondo xx millia, tritici modios cxx millia polliceri coëgit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat, præsidiaque eo deducebat : et judicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus Rempublicam habuissent ; eorum bona in publicum addicebat : provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum ii legionibus Gades conferret ; naves, frumentum que omne ibi contineret : (provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat.) In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere : quod magna esse Pompeii beneficia, et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum dc equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgata, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret ; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit ; custodias vigiliæque in turribus muroque disposuit. Cohortes ii, quæ Colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis iii in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præcluserit.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet : ne itinere, aut transiectu intercluderetur. Tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiabatur. Progresso ei paullo longius literæ a Gadibus redduuntur ; simul atque sit cognitum de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos princi-

pes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent; urbem insulamque Cæsari fervarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos: hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex ii legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, et porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converso, sese Italicam venturum promississet, certior ab suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui jusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi jubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum, publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniæ, tradit; et, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit.

XXI. Cæsar, concione habita Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum, centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit, bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet; provinciæ Q. Cassium præficit; huic iv legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit,

cedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido prætore, cognoscit.

XXII. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, et mutatione victus (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse, cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus iii comparatis, (ex quibus ii familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat,) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, et fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, et vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, ii ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus, ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, ii legiones ex iv, quas a Cæsare acceperat, et ii equites transportabat: biduoque et noctibus iii navigatione consumtis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum xxii millia, habetque non incommodam æstate stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum x longis navibus ad Clupeam præstolans, quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat, veritusque navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum littus trireme constrata, et in littore relicta, pedibus.

pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu profisciscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest, directo itinere, ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius; lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, vi millium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto, simul animadvertit, multa undique portari, atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus, timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loca prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio de equites Numidæ ex oppido, peditesque eo mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simulas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrent equites inter se neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed interfectis circiter cxx, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciare onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam, numero circiter cc, 'Se, in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana ve-

la direxisset.' Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quo imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur, posteroque die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. Equites committunt prælium: et prius, quam plane legiones explicari, et consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marci ex castris Curionis cum manipularibus suis xxii ad Attium Varum perfugiunt. Hi, seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, siue etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, et credimus libenter; et, quæ sentimus, ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic dimissus a Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipuli que constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ' Ne primi sacramenti, quod

quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpeffi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit.

XXIX. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisque enim opiniones fingeat; et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum: genus hominum: quod liceret libere facere, et sequi quod vellet. Legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo), qua offerrentur municipia etiam adversis partibus conjuncta. Neque enim ex Marfis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingeantur.

XXX. Quibus de causis concilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent: quod hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur. Postremo præstare dicebant, "per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur; simul si quid gravius accidisset, magna multitudo navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur."

XXXI. Curio utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. "Qua enim, inquit, fiducia, et opere et natura loci munitissima castra expugnari

nari posse confidimus; aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, et res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur: quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido; quanto hæc dissimulare et occultare, quam per nos confirmari, præstet: An non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque hujusmodi res aut pudore, aut metu, tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaue ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido."

XXXII. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, "quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Cæsar amicissime de vobis, et illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? In eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? Duos pulsos exercitus? Duos superatos duces? Duas receptas provincias?

provincias ? Hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditî resistant ? Vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis ? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit ? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille ? Non sibi clam vobis salutem fuga petivit ? Non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati ? Sacramento quidem vos tenere qui potuit ? Quum projectis fascibus, et deposito imperio, privatus, et captus ipse in alienam venisset potestatem ? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, et capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora : sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt : qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream ? An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim ? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim ? quod bis per biduum equestri prælio superaverim : quod ex portu, sinuque adversariorum cœ naves onerarias adduxerim ? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint ? Has vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini ? Equidem me Cæsaris militem dici voluit ; vos me Imperatoris nomine appellavistis : cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen : ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.”

XXXIII. Qua ratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant : ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem vero ex conspectu universi cohortantur, magno sit animo, ne dubitet prælium committere, et suam fidem virtutemque experiri.

experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, praelio rem committere. Postero die productos eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat, copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili, arduo adscensu. Hanc, uterque, si adversariorum copiae transire conarentur, expectabat; quo æquiore loco praelium committeretur. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinatorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt. Relicti ab his, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere, et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, 'Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?' Ille, unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, et præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, et monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit, et, quis esset, aut quid vellet, quæsit; humerum apertum gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius a proximis militibus cir-

cumventus interficitur. Hac fugientium multitudine, ac turba, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. sed quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat, tum, quod ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac M vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnery, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere, et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus is, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis, magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbare vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nunciabantur hæc eadem Curioni; sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunciis ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisiurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus v et xx millibus longe ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliiana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ et salis copia: cujus magna vis jam ex
prox-

proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, et controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat, et prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, et vi millium passuum intervallo a Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo factò ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducant.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris præsidio relictis progressus millia passuum vi equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. Respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, 'Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? Abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de premiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus.' Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim, quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur: capti homines, equitesque producebantur; ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis mi-

litum studio non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

XL. Juba certior factus a Sabura de nocturno prælio, 11 millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consuevit, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis elephantisque LX lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant; sese, quum opus esset, signum prælii daturum, et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere, arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio, constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, et circumire ordines, atque hortari incipit. sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut desessis; neque equitibus, ut paucis, et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat. sed ii erant numero CC, reliqui in itinere subsisterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri, celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiae, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur. Nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata

tene-

tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo signa inferri, jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam se, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos, ne animo deficient. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii, adesse copias Jubæ, dicerent, alii, cum legionibus inflare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; (quarum rerum nihil omnino acciderat,) alii, classem hostium celeriter advolaturam, suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIV. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patrefque familiæ, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, missis ad Varum, noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum postero die ante oppidum Juba conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Quum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat S. Sulpicius, et Licinius Damasippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit, atque imperavit: diebus æque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I. **D**ICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar, et P. Servilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur, constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum, existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; proinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis xi dies tribuit, dictaturaque se abdicat, et ab urbe

urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XV millia legionariorum militum et DC equites transportare possent. Hoc unum (inopia navium) Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ copiae ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat: et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phenice et Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae, regionibusque omnibus, et dynastis, et tetrarchis, et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum IX: V ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in iis provinciis confederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones II: sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, et Sadalem filium miserat. Ex Macedonia ce erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat: CCC Tarcundarius

cundarius Castor et Donilaus ex Gallogræcia dederant : horum alter una venerat, alter filium miserat. cc ex Syria a Comagena Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant : in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos ; item Macedonas, Thessalos et reliquarum gentium et civitatum adjecerat : atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius : Asiaticis D. Lælius et C. Triarius ; Syriacis C. Cassius ; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio ; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat. Ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, ' quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent ; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi ; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent ; ' conclamantibus omnibus. ' Imperaret quod vellet, quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos ; ' pridie Nonas Januarias naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus vii. Postridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem ; et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis, arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo, et Minucius Rufus cum navibus xviii ; quibus jussu D. Lælii præerant : M. Bibulus cum navibus cx, Corcyrae. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, quum Cæsar omnino xii naves longas præsidio duxisset, in quibus erant confratæ iv : Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem

vifus

visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; et nactus circiter xxx, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes, litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.

IX. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Ißam a Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt; servosque omnes puberes liberaverunt: et præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit: atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis deideretur;

raretur; ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; et magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: 'debere utrumque pertinaciæ finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsum amissa Sicilia, et Sardinia, duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum c. atque xxx: se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto; militumque deditioe ad Corcyram. Proinde sibi ac reipublicæ parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret; conditiones pacis, quoniam ante convenire non potuissent, Romæ a senatu et a populo peti debere; interea et Reipublicæ et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum; depositis armis auxiliisque, quibus confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.'

XI. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium

peium fieri certiotem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet, atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit: ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam Dyrrhachiumque habebat: sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expostitis militibus, eodem die Oricum profisciscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum adscendere, atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnatuuros esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit: et se atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam profisciscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere cœpit. Illi vero daturos se negare; neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos, contra atque omnis Italia populusque Romanus judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; et, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Oriaci atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis et nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat; ut pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari jussisset; perterritus etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum,

subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatum; ut vigiliis castellisque bene meritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit, et trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIV. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum a Cæsare, quantam navium (facultatem) habebat, naves solvit; paullumque a portu progressus, literas a Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus litoraue omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicut, mari portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis, omnia litora a Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare; atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilius usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, et æquo animo ferebant: neque sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur cum M. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur.

Huc

Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Cæsarem id summe sciebant cupere; et profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ultiores civitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod 'is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate et prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis; interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.'

XVII.. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodantur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut 'legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; eaque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: et, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis: sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur: neque hanc rem esse impedimenti loco.' Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit

præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deferere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit: eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello perfecta, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XIX. Inter biua castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat, Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pacificos colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? Quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire, et, quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: summissa oratione lo-

qui

qui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, 'Definite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest.'

XX. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; et, si quis appellasset de æstimatione et de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus imprudentiæ est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cælius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; et minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit: alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cælium ab Republica removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, et concionari conantem de Rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem, simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoris familiæ reliquias habebat; sibi conjunxit,

atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria, atque arma Capuæ essent comprehensa, et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo, dimissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. Eo, quum a Q. Pædio prætore cum legione** ; lapide ictus ex muro, periit: et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisium portum est, occupavit, quod præstare arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, et unam frumento unustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, et, noctu militibus ac sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium literas mitteret; naves reliquas, si vellet, subduci et resciri juberet: sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtuti militum confusus, scaphas navium magnarum, circiter LX, cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has quum audacius progressus Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit.

misit. Quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribus suis ceperunt; reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit; ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur; qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses transierant; et hiems [jam] præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermisissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii literis castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit: nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatum cursum dirigere, atque eo naves ejicere possent. Hæc a custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent.

XXVI. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio, et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, et quum jam nostris, remissiore vento, appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo fecius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebat, si forte ventus remisisset. Nacti

portum qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III, eo naves introduxerunt; (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus) leviusque tempestatis, quam classis, periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimas portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogeantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes constratae numero XVI eliderentur, et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves II, tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis, minoribusque navigiis compluribus submissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. His cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum producti, contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; et, nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt.

XXIX. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juit. Otacilius sibi timens oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum III legionum, unusque tironum, et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eo trajecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent cæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quam primum se cum Antonio conjungeret; Pompeius ut venientibus in itinere se opponeret, et, si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu; Cæsar palam, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia, expedito itinere, flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat

raverat pecunias : item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat ; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis ; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat : summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces tum audirentur, ‘ Sese, contra hostem si ducerentur, ituros ; contra civem et consulem arma non laturos ;’ deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit : et, confirmandorum militum causa, diripiendas iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum, tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis, castellisque singulis cum imperio præficiabantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir, et civis optimus habebatur. Erat plena licitorum et imperiorum provincia, diffusa præceptis atque exactoribus : qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant : dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis a quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant ; publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat ; certaue ejus rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus

pluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literæ ei redduntur a Pompeio, 'Mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniæque posthaberet.' His literis acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; et, quum ad eum ex Thessalia, Ætoliaque, legati venissent, qui, præsidio misso, pollicerentur, earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus cc in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus in Ætoliam misit; maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus xi, et xii, et equitibus d, in Macedoniam proficisci jubet: cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone et Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum esset factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Hegesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu tetendit ad Domitium; et, quum ab eo millia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, et venire nunciaretur: et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem

liacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus iux præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, literæ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit: Favonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum, vado transducit; et castris positis, postero die mane copias ad frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum vi; Domitius castra Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægre tentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediēbat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum: et noctu, ne conclamatis quidem vasibus, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis; noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus, præfectus equitum Domitii, venisset; subito il-

li ex insidiis confurrexerunt : sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariæ adductum, castra movere, vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad insequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, et cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt ; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, resistebant. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius, præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit : iisdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque Acilius legatus præerat. Is naves nostras interiorem in partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit, faucibusque portus navem operariam submersam objecit : et huic alteram conjunxit : super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

XL. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit ; submersamque navium remulco, multisque contendens funibus abduxit : atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ab libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis, et classe mœnia oppidi tentans, uti adversariorum manus diduceret, labore, et multitudine telorum nostros vicit : dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti

excepti refugerant, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat: iv biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram atque inanes, iv ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælius ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias xxx, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

XLII. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, iii die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit: et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatus is eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustis rei frumentariæ compulsus discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans; quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

XLIII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus medietatem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra com-

munit.

munit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Q. Tullium et L. Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthinisque, et omnibus castellis, quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque frumento utuntur importato; tum quod Pompeius hæc providerat, et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquistum, spoliatis, effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. Hos, primum præfidiis tenuit; castellaque ibi communiit: inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans (quod angusta re frumentaria utebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset:) simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, aut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisse, illum a Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare.

XLIV. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones præfidiis teneret, Cæsarisque copias, quam maxime posset, distineret; id quod accidit.

Castellis enim xxiv effectis, xv millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur : multaue erant intra eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant : ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant ; ne quo loco nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant ; quod et numero militum præstabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, et dimicare non constituerat ; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum : multique ex nostris vulnerabantur ; magnusque inceserat timor sagittarum : atque omnes fere milites, aut ex coactis, aut ex ceptonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis præfidiis magna vi uterque nitebatur : Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret ; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet : crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his quum legio Cæsaris ix præsidium quoddam occupavisset, et muniri cœpisset : huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit : et quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudo missa, tormentisque prolatis, munitiones impediabat : neque erat facile nostris, uno tempore propugnare et munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se jussit, et loco excedere. Erat per declive receptus : illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse : ‘ Non recusare se, quin nullius usus Imperator exitimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ.’

XLVI. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et adversas locari ; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obducere

duci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere, et instare cœperunt; cratesque, pro munitione objectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis ix subito consipati pila conjecerunt, et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, et terga vertere cœgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova, et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quam ipsi numero militum equitumque præstarent. Causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumtis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant: recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perperfos, labore et patientia maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Aleſiam magnam se inopiam perperfos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non

legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admixtum lacte multum inopiam levabat: id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebræque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse: uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, infuetos operum; tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa, et ad specus angustiae vallium, has, sublicis in terram demissis, præseperat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, et puteos fodere, cgebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præfidiis aberant longius, et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas, intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent.]***

LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus

bus II, cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani: neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire. Cujus consilium reprehendendum non videtur: aliæ enim sunt legati partes, atque Imperatoris, alter omnia agere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit: (quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum,) ne imperatorias sibi partes sumfisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat: nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum supererat temporis: spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumultum quendam occupavit: qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc confedit loco, atque eum communiit; omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est, nam plura castella Pompeius pariter, distingendæ manus causâ tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI præliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium afferre vel-
lent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta

Cæsari renumeraverunt : scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ccxxx. Quem Cæsar, ut erat de se meritis, et de Republica, donatum millibus ducentis ærīs ab octavis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciavit, ejus enim opera castellum magna ex parte conservatum esse, constabat. cohortemque postea duplici stipendio, frumentove et specialibus militaribusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit ; et in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit ; et v intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaïam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar : itaque eo Fusium Kalenum misit ; et Q. Sabium, et Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaïam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaïa Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit : nonnullas urbes per viam expugnavit : reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiae Cæsari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet, ut pæne castris Pompeii legiones subiceret : tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret ; omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abjectis protegi posset.

LVII. Hæc quum in Achaïa, atque apud Dyrrbachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse, constaret ; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem ; quem ab illo traditum initio, et commendatum, in suorum necessariorum numero.

numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum : quorum hæc erat summa : ‘ Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset : quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur : Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quæ probasset, exponere ; sed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere posset : præesse autem suo nomine exercitui ; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet : quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relatu-ros.’ Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur ; castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus : infectaque re, sese ad Cæsarem recepit.

LVIII. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit : castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus confusis equos alerent : frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones fata, consumerant ; et cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare ; quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus locis, herbæque defectæ ; sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres Roscillus et Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat ; singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat : atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat : agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna

magna tribuerat; locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant; sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt quesiti; et ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia expectarent, et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse, quum ex aliorum objectionibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere, et fraudata restituere vellent, multis comitis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoque comitatu, et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Cæsarem fuerant; quodque novum, et præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, a Cæsare ad Pompeium transierat; quum pæne quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum

fectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerant.

LXII. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit; et de media nocte cohortes LX ex maximis castris præfidiisque deducas, ad eam partem munitionem ducit, quæ pertinebat ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberat. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; et quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV, et vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas; magnumque nostris attulit incommodum: nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus exstitit: simul ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis, telisque terre-

bant,

bant, magnaue multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta, galeis imposita, defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi in averfos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere cogerunt.

LXIV. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipse hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcunque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediabatur. In eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, 'Hanc ego, inquit, et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum deferre.' Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum præsidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præfidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset, Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione, animadversum est ab specu-

speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. (Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, ix Cæsaris legio quum se objecisset Pompeianis copiis, atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus eo aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, eadem hæc Pompeius occupaverat; et quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus eo, quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur, sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorare necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant.)

LXVII. Eo, signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii, castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius. hic paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent fortissime, T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt, excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruerunt, et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis

reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portum quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; prorutis his munitionibus, defendente nullo, transcenderant, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hac satis longa interjecta mora, et re nunciata, v legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit; eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur; omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis se in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo, Pompeium adesse, et suos fugere, cernerent, veriti, ne angustis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quicquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus; quod Pompeius insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustis portisque a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim

enim a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei præliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, et notos equites R. Tuticanum Gallum, Senatoris filium C. Felginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis muntionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, 'Solerentne veterani milites fugere,' in omnium conspectu interficit.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, causa fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant: non ex concursu acri factò, non prælio dimicatum; sibi que ipsos multitudine atque angustis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur, quam parvæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac literis victoriam ejusdiei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præfidiis omnibus deductis, et oppugnatione

dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, 'Ne ea, quæ acciderent, graviter ferrent, nève his rebus terrerentur, multisque secundis præliis unum adversum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exrecitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes in eolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ debere tribui: locum se æquum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partem jam præsentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent.'

LXXIV. Hæc habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incescit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imposeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat: relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modo, et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit; reliquas, de iv vigilia compluribus portis educatas, eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso,

ut et militare institutum servaretur, et quam ferissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, et novissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar: sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit eo, qui tantum profecerunt, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen recipere.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium confedit; militesque omnes intra vallum castrorum continuit; equitatumque, per causam pabulandi emissum, confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium confedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, 118 millia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die, Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de iv vigilia ipse egreditur; ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus, nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum die-

rum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et prægressos consequi cuperet, iv die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium uribus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus iv, Lissi i, iiii Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et, ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improvise aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam [Senticam,] quæ est subiecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompeio literis per omnes provincias civitatesque dimissis, de proelio ad Dyrrhachium

rhachium facto, latius inflatusque multo quam res erat gesta, fama percrebuerat, 'Pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis amissis.' Hæc itinere infesta reddiderant : hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Cæsare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant ; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæsaris profectionem, et adventum Pompeii docuerunt. a quibus Domitius certior factus, vix iv horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit : et ad Æginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit ; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro ; quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthene, prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant : se confidero munitionibus oppidi, si celeriter succurratur ; longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercitum ab Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari jussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento ; simul reliquis civitatibus, hujus urbis exemplo, inferre terrorem ; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus singulæ militum studio, eodem, quo venerant, die, post horam ix, oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante-

folis occafum expugnâvit, et ad diripiendum militibus conceffit; ftatimque ab oppido caſtra movit, et Metropolim venit, fic, ut nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, primum eodem uſi confilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, murosque armatis compleverunt. ſed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis cognito ex captivis, quos Cæſar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentiffime conſervatis, collata fortuna Metropolitæ cum caſu Gomphenſium nulla Theſſaliæ fuit civitas præter Lariffæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parerent atque imperata facerent. Ille ſegetis idoneum locum in agris naſtus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXXXII. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, parta jam victoria, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes: receptiſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur; clauſumque apud eum cani, et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, et ſpes victoriæ, augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, unius eſſe negotium diei; ſed illum delectari imperio, et conſulares prætorioſque ſervorum habere numero, dicerent. Jamque inter ſe palam de præmiis ac ſacerdotiis contendebant: in annosque conſulatum definiebant: alii domos bonaque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant: magnaue inter eos in confilio fuit controverſia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi: quum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeii, præſtaret, quod proficiſcenti recepiffet, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recuſarent.

LXXXIII. Jam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad graviffimas

vissimas verborum contumelias palam descenderunt : quum Lentulus ætatis honorem ostentaret ; Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret ; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. et L. Domitius in concilio dixit, ‘ placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent ; alteram, qui capitis damnarent ; tertiam, qui pecunia multarent.’ Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant : nec quibus rationibus superare possent ; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis præliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius ; continentibus vero diebus, ut progredere a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad perniciem, armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites in apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat ; semper, ut videbatur

batur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit; uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur: simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo ante extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis; ‘Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, et de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo sumus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus.’ Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati; ‘Scio, me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt; ut quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventa ab tærgo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pæne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum: et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manumque reliquorum opinionem fallerent.’

LXXXVII. Hunc Labienus excepit, et, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferreret. ‘Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis. Neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars periit.

periit: quod accidere tot prœliis fuit necesse. Multos autumnī pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictī in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæc copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ; et pleræque sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachimis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, se nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in consilio, magna spe et lætitia omnium discessum est. Ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ a Cæsare initio dissensionis ex SC. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuæque interjecerat: numeroque cohortes ex expleverat. Hæc erant milia XLV. Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis munebat. Quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata; et huic sic adjunxit VIII, ut pæne unam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. Quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium,

tonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suæque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit.

XCI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, 'Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis: et vestro imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prælium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus.' Simul respiciens Cæsarem; Faciam, inquit, hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt persecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent: aciemque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur: ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent. Simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine

fitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur: propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites dato signo quum infestis pilis procucurrissent atque animadvertissent non concurrere a Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt; nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit, iv aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt; ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti inermes, sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quæta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent: alii autem a tergo adorirentur; sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fecellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum

equitatum in iv acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffusus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumceo, et castrorum præsidia confirmo.' Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen eventum expectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est; ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati; (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur; multa etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt: sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsar's luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus,

nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris eiecit; protinusque equo citato Larissam contendit: neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit: sæpe, ut dicebatur, querens; tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ factò, pæne proditus videretur.

XCVII. Cæsar castris potitus, a militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi (juris ejus) Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: iv secum legiones duxit; commodioremque itinere Pompeianis occurrere cœpit: et progressus millia passuum vi, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere jussit: et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

XCIX. In eo prælio non amplius cc milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus

mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxiv, (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt: multi præterea in finitimas civitates refugerunt) signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata clxxx, et Aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisio tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicit naves Lælianas: atque ex his longius productam unam quinqueremem, et minores duas in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebat: neque ante prælium, in Thessalia factum, cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, et Phœnicum, et Cilicum in Siciliam venit: et quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo, completas onerariis naves tæda et pice et stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit xxxv, e quibus erant xx constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: et, nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed, opportunissime nun-

ciis allatis, oppidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit: secundum nactus ventum onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, immisit, ex flammâ ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictî præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, et a terra solverunt: impetuque factò in Cassianam classem, quinqueres II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio factò in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascunque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset: et quantumcunque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque Romani jurandi causa, convenirent. sed, utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumtus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, et Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo,

tulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, et a quibusdam privatis sumpta, et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra bellum gerens: quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrarum non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transfuderat, belloque confecto apud Ptolomæum, patrem pueri, reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, sollicitato exercitu regio, ne Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet: sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. Ipsi, clam concilio inito, Achillan, præfectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, et ibi

ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in custodia necatur.

CV. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *ἀδύτα* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

CVI. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fusio legato evocaverat, equitibusque mille, et navibus longis Rhodiis x, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. Reliqui vulneribus ex præliis, et labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerunt. Sed Cæsar, confusus famæ rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat; et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod, superiore consulatu, cum patre Ptolemæo et lege et SC. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari; deinde adjutores quosdam, confcios sui, nactus ex regis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillan, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit; hunc, incitatum suis, et regis intantum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major; et ex duabus ea, quæ ætate antecederat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur (hæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ,) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copię nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret. Relinquebatur, ut se suis locis, oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret; et, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud
patrem

patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius quam audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripere ac interficere iussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar efficit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; et ut potius privato paucorum et latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliæque provinciæ finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque vitæ conditio; ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia ii, qui inveteraverant compluribus Alexandria bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reducerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupavit Alexandriam: præterea eam oppidi parte, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magna multitudine

naves

naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium: quæ, prælio in Theffalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxii erant, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. Quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum dcccc in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, et neutri pellerentur (id efficiebant angustiae loci:) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se,
ex

ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, et procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ,

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO.

LIBER UNUS.

I. **B**ELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malcho evocat; tormenta undique conqueri et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria: quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, a reliqua parte urbis excluderet: illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur: deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius, nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

II.

naves longas occupare hostes conabantur : quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium : quæ, prælio in Theffalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes et quinque-remes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxii erant, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. Quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent : commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit ; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar ; omnesque eas naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit ; quod tam late tueri tam parva manu non poterat ; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magnâ altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit : sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum dcccc in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus, oppidi magnitudine : quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit : reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, et neutri pellerentur (id efficiebant angustiae loci :) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se,
ex

ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, et procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ,

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO.

LIBER UNUS.

I. **B**ELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malcho evocat; tormenta undique conqueri et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria: quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continentur, testaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, a reliqua parte urbis excluderet: illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur: deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius, nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat.

II.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, delectus habendi causa, miserant; magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiporis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque (objectis), directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant; ut nostri illorum opera imitari viderentur: et sua sponte multa reperiabant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis concionibusque agitabant, 'populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. Namque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.'

IV. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utriusque insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat

præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutriti-
um suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso ipsa sine
ullo socio et custode omne imperium obtinebat. Exerci-
tus Ganymedi transdatur. Is, suscepto officio, largitio-
nem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad
Nilum pertinentes, quibus aqua in privatos domos induci-
tur, quæ paullatim spatio temporis liquefeit ac subsidit.
Hac uti domini ædificiorum atque eorum familiæ, consue-
verunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa at-
que turbida; ut multos variosque morbos efficiat. Sed ea
plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons ur-
be tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis
erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est ad-
monitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui
distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex priva-
tis ædificiis specubus et puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus
aggreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus
urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ
magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere
contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæ-
saris non intermittebat. Quamobrem falsior paullo præ-
ter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis,
magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob
causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant: quum
se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti,
atque ante consueissent: vulgoque inter se conferebant, et
deguſtando, quantum inter se differrent aquæ, cognosce-
bant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi non
poterat omnino. Illa inferior corruptior jam, falsiorque
reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit ti-
mor; ut ad extremum casum omnes deducti viderentur;
atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscen-
dere juberet; alii multo graviores extimescerent casum;
quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fu-
ga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque,
illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves re-
ceptus daretur. Erat autem magna multitudo oppida-
norum in parte Cæsaris; quam domiciliis ipsorum non
moverat;

moverat ; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et descivisse a suis videbatur : ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest.

VIII: Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. ‘ Nam puteis fossis aquam dulcem posse reperi affirmabat. Omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum ; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Parætonio, vel a dextra ab insula ; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent ; sed ne iis quidem, qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri : quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis : summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora atque ædificia occupaturos. Ita fuga navibusque nostros prohibitueros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.’

IX. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium ; ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio xxxvii ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca
sunt

sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiores.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat: quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherfonesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrabit: quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam constratæ naves, et complures apertæ contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis; depressa est altera; deinde omnibus epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac

calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent * * * * quibus, et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese et eas, quæ essent amissæ, restitutum, et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, et urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, et in ipso portu configendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii, quinqueremes v confecerunt; ad has minores apertasque complures adjecerunt; et, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad configendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat; (nam, x missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat;) Ponticas viii, Lycias v, ex Asia xii. Ex his quinqueremes v erant et quadriremes x. Reliquæ infra hanc magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum

militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium eo passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte collocant xxii. Reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandum classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiones fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit, 'Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos præliam sustinebimus: neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori est.' Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum iv Rhodias naves circumfistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci; atque omne certamen

in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem erat par praelii certamen. Nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis: omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decretatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capiuntur hoc prælio quinqueregis una, et biregis cum defensoribus remigibusque; et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminetibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam, et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distindæ manus causâ cum constrictis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim

enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant ; et litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur : et scaphis navibusque longis v mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore consisterunt ; atque hos sunt alii subsecuti ; constanterque in eos, qui in litore æquo insisterant, impetum fecerunt : omnes Pharitæ terga venterunt. His pulsīs, custodia portus relicta, ad litora et vicum applicaverunt ; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ipsi (ex) munitione se continere potuerunt. Etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur,) turreſque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant. Neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum ; sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat ; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, et cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, et nccc passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt. Sed numerus captivorum omnino fuit dc.

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit ; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit, atque ibi præsidium posuit. Hanc fuga Pharitæ reliquerant ; fortioſorem illum propioſoremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur ; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, et cohortium iii instar in terram exposuerat : non enim plures consistere angustiae loci patiebantur. Reliquæ copiae in navibus stationem obtinebant. Quo factō, imperat pontem adversus hostem prævallari ; et, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui : quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset ; altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eje-

cere, et contra munitiones pontis latiore loco confisterunt: eodemque tempore quæ consueverant navigia per pontes ac incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequiebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole confisterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proximam navigia adnatarunt.

XXI. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitionem contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum infecuta quum irrumperet: neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur: fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit, atque ad eas, quæ longius confisterant, naves adnavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mit-

tens nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depresso militum, una cum hominibus interiiit. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter cō, et paullo ultra eum numerum classarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis: in præliis quotidianis, quandocunque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum, nec divulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem ad pugnandi poterat cupiditatem; ut magis deterrendi, et continendi a periculosis dimicationibus, quam incitati ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possimus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant prædiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, " Ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent."

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, " Ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpi-

bus

bus incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primunt ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibi praeferret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatus eum mitteret;" dextra dextram tenens dimittere coepit adulta jam aetate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, "Ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse jucundius." Compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones militesque laetabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. Quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Quum, duce assumpto, Alexandrini (nihil se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadvertent; eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Caesari praesidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci, (quod nondum Caesari auditum erat) commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commestibus. Quod ubi Caesari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur, in ea classe Rhodiae naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casus reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequabatur: nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrinque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus praelium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive,

sive, quod in ipso fati præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive, quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit: idque oppidum firmo præsidio occupatum Achillæ propter opportunitatum loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redigit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas ito faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pararat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine literæ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mire derivato inter se duobus itineribus, paullatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten Rex cognovisset, et transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum a Cæsare, a se retineri. Quæ primæ copię flumen a Delta transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequenti victoriæ societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit: quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit.

fecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent, qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita pæne sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in qua magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere titi noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum copiis rex loco, natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjecta: tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra regis et Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat: aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar inirent; nullum enim processum virtus habebat, aut periculi ignavia subibat: quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tamdiu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim dimissioribus ripis flumen transierunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt: quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum iudicaret, magnum terrorem Alexandrinis injecturum

injecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris munierat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copiis, expugnat; non quo, id minori numerum militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant; diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi, ex flumine, in quo multæ naves, instructæ funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

XXXI. Cæsar, quum videret, milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animadverteret, excelsissimum locum castrorum relicto esse ab Alexandrinis; quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, et summum locum aggredi iussit, iisque Carsulenum præfecit, et animi magnitudine, et rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et prælio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt: quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem

tudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis, in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudine tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, adveniendi Cæsari occurrerunt, sequi ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamenta scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur: nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatæ, quæ manserat in fide, præfidiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit: ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana vi secum reducta, cæteras ibi reliquit: quo firmitus esset eorum regnum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges præfidiis eos nostris esse tutos: et hos, si essent in-

grati,

grati, posse iisdem præfidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit, oratum, 'ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere.' Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano et Cæsari victori, sibi infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, 'Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis populi Romani jus majestatemque tentaret.' Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, et in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit: quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas a Dejotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quintumque Patium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt, 'Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset.' Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate: quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam: quodque omnes iii legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum ii ad Cæsarem

missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset; perseverare cœpit, 'ut eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ; nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur. id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.' His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam Minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse (certas) opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his jugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia Minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, fatis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne disposuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transfret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu. Sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXXVII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum
muniunt

muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim, simplici directâ acie, cornuatrinis firmabantur subsidîs. Eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis; simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset: quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas ii directas, non ita magno medio intervallo relicto, iv pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appetere, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, xxxvi legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurrunt: acriter varieque pugnatur. Nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transfret, adversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire (acies) secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa est. Deiotari vero le-

giones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiae cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit. Magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, xxxvi legio in loca se superiora contulit, non amplius ccl desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit: bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLVII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum ii legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrediretur, et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit; quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: et quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Jadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum: et
quum

quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

XLIII. Gabinus, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, siue copiosorem provinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute et scientia sua confusus, quam sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris cotemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxiix, tribunis iv, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus securdis, et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinus Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris literis Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: et M. Octavium audiret cum barbaris sædera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum

sequebatur: tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis et subitæ præparationis. Nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis, et numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relictæ erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur. nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennæ ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennis jubet, et milites armari; et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequerebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque pri-

mus sua quinquerei in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus, tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit: sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit: suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviani ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio penterem I, triremes II, dicrotas IX; compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas, captivæque naves reficeret consumto, post diem III contendit in insulam Isthm; quod eo se recipisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt; comperitque, ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta provincia recepta, et Cornificio redita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrhachium Pompeium obsidebat, et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus in Hispania proprætore provinciæ ulterioris obtinen-

dæ caussa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, et testimoniis eorum, qui difficulter odia diffimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant: ibique Imperator esset appellatus, HS centenis milites donavit. Multa preterea et magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem: paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus questus, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad jacturas, et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat, quæstor similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant; sibi que, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit. Augetur odium et ex ipso delectu, et sumtu additæ legionis. Complentur equitum iii millia, maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim literas accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum: v fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit: eoque ipso die, tempore post meridiano, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradit; deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se infinuasset, sinistra corripit eum dextraque bis ferit pugio-ne. Clamore sublato, sit a conjuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio trajicit lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius et L. Mergilio, simili confidentia Flaccum, municipem suum, adjuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum; semper enim berones, compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat; a quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis,

vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal; prætor appellatur. Nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat 11 legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassi: nam legiones xxx et xxi, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino: v legio nuper ibi erat confecta.

LIV. Interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter, et ad Cassium visendum profiscitur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem xxi. Subsequitur has v. Quum 11 legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendî: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, et L. Laterensem, et Annium Scâpulam, maximæ dignitatis et graciæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse conjuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis tradit excrucian dum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS x cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio L. qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus literas a Cæsare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiâ exprimebat: contra bellum licentiam temporum intercludebat. Sic ebius animi, utrum nihil timere an omnia licere mallet.

let. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant: acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisset oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vestigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat; ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad ii legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur. Mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmenam contendit. Hic, quum legio xxx et xxi, et cohortes iv, et v legio, totusque convenisset equitatus; audit iv cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque, aut voluntate aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: ii cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit:

adducit : ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura ; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem : Cneio Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii : cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat : sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat : milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen infecutis, inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum ; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent : nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

LIX. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus, quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt ; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque appellarunt, et sibi conventum adjunxerunt : castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter iv millia passuum a Corduba, citra flumen Bætım in oppidi conspectu loco excelso facit castra : literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam Citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt ; ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum ; neque suæ potestatis esse, legiones Bætım transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem in-

struxisse

struxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non discenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cogitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit: neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque quum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Ullam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura (namque Ulla in edito monte posita est), et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et quam proxime potest Ullam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductum; ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatus militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Ullam Cassiumque munitionibus clausit: quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus literis Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit, adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxilias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissentionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii rudebant; plures Marcello favebant. Ac-

cedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter ; crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam ; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam ; ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tenet præfidiis, five eo quod plus sibi juris deberi quam Marcello existimabat, five eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Ullam castra Lepidus ; neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Cassium invitat, fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum ; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia ; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibi que liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de hujus conscientia dubitabatur), impetum fecerunt, compluresque ibi milites opprefferunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, prælium esset diremptum, major calamitas esset accepta.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esset ; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis profiscitur, Cassius Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit : ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit ; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit ; ut ipse prædicabat, ne se Trebonio et Lepido et Marcello committeret : ut amici ejus distabant ; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat : ut ceteri existimabant,

existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ causa se contulisset : inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

LXV. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri ; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur ; et ambitione atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent ; eaque omnia flagitare adventum suum videret : tamen præferendum existimavit, quas in provinciam regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissentionibus liberarentur, jura legesque acciperent, et externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat ; quod hæ provinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit : de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciarum, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciae tuendæ ac defendendæ, dimittit, et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum et necessarium suum legionibus Syriæque præficit. Ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciae civitates omnes evocat Tarsum : quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciae et finiti-

marum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio et potentia secundus a rege, consensu gentis illius, habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac deditioe esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVII. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset Dejotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ Minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit, oratum, 'Ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis.'

LXVIII. Contra quem Cæsar, 'quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis Urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populusque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati ætatiue hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Dejotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit.' Legionem autem,

autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione vi, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquæ erant iii legiones; una, Dejotari; duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant;) legati a Pharnace missi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, 'Ne ejus adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent.' Maximeque commemorabant, 'Nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci; si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, 'Ne aut Dejotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere: neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; cæteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverant:' miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius

etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari,) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Ziela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercessi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum in abest ab Ziela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum relictis operibus, copiis omnibus suis occupavit.

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munitur, eodem intervallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportare aggerem e castris servitia, quæ agerent, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LXXIV. Pharnaces, quum id repente prima luce advertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regis fiduciæ; ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deter-

ritus

ritus non est, quo minus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus five loci felicitate, five auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; five paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; five etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione *xxii* in acie conflixisse et vicisse, legatis ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar incredibili ejus vel temeritate vel fiducia motus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. Falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium; et clamore sublato configitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli interfunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio *vi* erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte, quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totæ profligantur copię regis. Quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt.

dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudo omni aut capta fuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria toties victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse profiscitur: legionem vi decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: II legiones cum Caelio Vinciano Ponto reliquit.

LXXVIII. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Asiae totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos,) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eadem tetrarchiam legibus Gallograecorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionem pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSÆ,

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

I. **C**ÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Jan. in Lilybæum pervenit : statimque ostendit, sese naves velle conscendere ; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix dc. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam prætermittere occasionem profectionis : quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur, adversariorum copiæ, equitatus infinitus ; legiones regis iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephantum cxx, classesque esse complures. Tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire ; in his veterana legio v, equitum ad ii millia.

II. Legionibus collectis vi, et equitum ii millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam, quæ non longe abest a Lilybæo, ibique commoratus bona paucorum vendit publice. Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit : namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe

classe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

II. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Confidius: et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentia fuit peditum III millium, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes confidunt, ad se defendendum. Quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fere suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Itaque data facultate literas conscribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quo simul atque captivus pervenisset, literasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Unde, inquit, istas? Tum captivus, Imperatore a Cæsare. Tunc Confidius, Unus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Romani: deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet; literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Confidio dabatur: neque ei reliquæ copiæ succurrebant: neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum: neque primo adventu convulnerari exercitum volebat: et oppidi egregia munitio difficilisque ad oppugnandum

oppugnandum erat accessus : et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire : non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi ; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo ; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipendum : castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant ; et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt ; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum ii millia loco pellerent,urgerentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent ; et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur : cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kal. Jan.

VII. Inde movit, et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniant obviam : libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam, faceret cuiquam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, et longæ nonnullæ casu advenerunt. Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere (ut arbitror, ne agri vastarentur) aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos

nullos interfecerunt : latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exsistunt, non ut in campo cominus depugnent.

VIII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, et in reliquas provincias finitimis dimisit : ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque literas legissent, mit-tenda curarent, exoneratisque partim navibus longis. Ra-birium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet ; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat ; ut, fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiverlatio. Ipse interea ex perfugis et incolis, cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari (regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat), tanta homines esse dementia, ut mal-lent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes !

IX. Cæsar ad iii Non. Jan. castra movet : Leptique vi cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinum cum reliquis copiis convertit : ibique sarcinis exercitus relicto, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum : op-pidanisque imperat, ut plaustra jumenta que omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Rus-pinam redit. Hoc cum idcirco existimo fecisse, ne mari-tima oppida, post se vacua relinqueret, præsidioque firma-a ad classem receptacula muniret.

X. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus quem Lep-ti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet compor-tari ligna in oppidum quamplurima : ipse cum cohortibus vii, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum qui abest ab oppido millia pas-suum ii ; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristitia solici-tabantur.

tabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

XI. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cælo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites expectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitatumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præfidiis relictæ sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent.

XII. Interim quum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passuum iii, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, et ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitibus co, et sagittariis * *.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non perditum, sed equitum confertam: et inter eos levis armatura Numidas et sagittarios pedites interposuerant: ii ita con-

denfaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrentur; et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum.

XIV. Quum utrimque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret: et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumcundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; et inter legionarios pedites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar, novo genere pugnae oblato, quum animadverteret, ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum milites cursu facile vitabant); edicit per ordines, ne quis miles a signis iv pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cgebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: 'Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferox es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri.' Tum miles: 'Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x
veteranus.

veteranus.' Tum Labienus: 'Non agnosco, inquit, signa Decumanorum.' Tum miles: 'Jam me, quis sim, intelliges.' Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit: et ait: 'Labiene, Ducumanum militem, qui te petit, scito esse.' Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XNII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit: et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsi convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic ut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis mo electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri et impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur: Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent: dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque, signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt

munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XIX. Interim ea re gesta, et prælio dirempto, ex adversariis per fugæ plures ex omni hominum genere, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque : ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse ; ut novo atque inusitato genere prælii tirones legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione ; ‘ tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum ; ut etiam cædendo in ipsa, victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur : ’ quippe qui in illorum sibi confideret multitudine : primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire : deinde, quod triennio in Africa suos milites, consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset : maxima autem auxilia habere Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompeiano, quos secum a Brundisio transporterat, equites Germanos Gallosque ; ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantess, equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis LXX millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Jan. post diem III, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent. Tela tormenta que ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodiorumque Epibatarumque armare, et in castra evocare ; uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis
armatura

armatura interjecta inter equites suos interponeretur : sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syriis et cujuscunque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. (Audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus dici, quo praelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere : cujus copiae legionum iix, et equitum iv millium esse nunciabantur;) officinas ferrarias instruere; sagittasque et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, iudes comparare; literas in Siliciam nunciosque mittere ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset : praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importatio uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam : praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento : oppida, praeter pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Caesar coactus privatos ambiendo et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congefserat : et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur, incertae locorum atque castrorum suorum : quas singulas scaphae adversariorum complures adortae incenderant atque expugnaverant. Hac re nunciata Caesari, classes circum insulas portusque disposuit ; quo tutius commeatus supportari posset.

XXII. M. Cato interim, qui Uticae praerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. 'Tuus, inquit, pater, istuc aetatis quum esset, et animadvertisset Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos aut exilio multatos, patria civitateque carere ; gloria et animi magnitudine

nitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus, nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum?"

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, ii millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurnum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Balearas versus convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, iii millia passuum longe confidunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere. Ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annona sunt confictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo

periculo vagari poterant; neque amplius milia passuum vi terræ Africæ quoquoersus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Silius interim, et rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubbæ egressu, propius ejus regnum copias suas admove: Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, et præterea duo oppida Getulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiaffent: postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe a Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, jam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset: neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse: conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Cæsaris devenire, et de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt: quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit, literisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis, et per catalcopum missis, ' Ut, sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque,

ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur; Africam provinciam perire, funditusque everti a suis inimicis: quod nisi celeriter focis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum.' Atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam misisset literas nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum. Animadvertibat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deferique, principesque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare, non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo condocere facere instituit. II instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, qua quasi adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit: ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod ægre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producantur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consecrari cœpit: et quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat, et cum his T. Salienus centurio legio-

nis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, et seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque et pecuniam, et ornamenta triumphî Cæsaris retinenda et custodienda curaverat: et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transferent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, et post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis præliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumperere, conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat: et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem; ac, majore dièi parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet, despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere,

pere, atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur; sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat: animadvertibat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsus perterritisque, et concessam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat, non hostium vi et metu commotus: patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, (quamquam erant paucae, tironumque,) non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur ejusmodi victoriæ esset futura. Turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra; et concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, et per causam munitionum, tirones in labo-

re defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos cives datis cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt: seque paratos, quæcumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia ministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Achillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VIII cohortibus Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ab urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Achillanos castris positos obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit: cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumento invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem; quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam,

Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluntate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonaque levata, sollicitudinem deponit: legiones, equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere: C. Cæsarem, qui ultro confuisset bellum inferre ac laceßere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis, speculandi gratia, in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta: 'Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione iv et vi, ad te volumus in tuaque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur: nunc data facultate pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparisonemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus.' Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter, veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, et cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modium millia ccc comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo satilius et frumentum, et copię suæ conserventur.

conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit: præsidiumque brevi tempore se missurum dicit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Silius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castellum in monte loco munito locatum, in quod Juba belli gerendi gratia et frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando, est potitus.

XXXVII. Cæsar, postquam legionibus veteranis ii, equitatu levique armatura copias suas ex secundo comœatu auxerat, naves vi onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse vi Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xv: quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci: in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muni. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris ducto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie minus passus eo a castris suis constituunt.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum md inter hostium aciem suasque munitiones esse a-

animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem prope-
re acurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediēbat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui resisterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipionis ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonnulli, qui ex Curionis prælio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præfidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius
munitiones

munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directâ, elephantisque turrâ interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantî erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam prope solis occasum Cæsar expectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visâ ratio propius accedendi eo die ad oppidam; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibi que difficile factum esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro et sinistro, ex iniquiore loco, pugnare. Præsertim quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Confidius, qui Achillam et viii cohortes stipendiariis Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, correptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ factò, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

XLIV. Interea ex secundo comineatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticide eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta.

deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani, cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus aservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt: 'Non vestra, inquit, sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consecrari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est vobis vitam et pecuniam donare: quapropter, quid sentiat, proloquimini.'

XLV. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, 'Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capti polliceris: et forsan isto uteretur beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius xxxvi annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturum sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.'

XLVI. Postquam hæc centurio præsentis animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quod fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni. 'Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, et cæde civium saginatos.' Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones despertiri, et Cominium cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum

cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa in salvo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominie causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxeâ grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto; ut si, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis, a terrore Cæsaris liberaretur; cum in legionibus equitibusque frenatis mille, Numidis sine frenis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regis seorsum positis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione confedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror: et expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus

magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

XLIX. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, qua exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem, capiendo loca excelsa, occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt: atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: utraque eam convallē olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallē olivetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus, levique armatura confedit: et præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmissō, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, et summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt.

cupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra et Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione, dua brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur; præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe acciderat magno cum eorum periculo tum facile et sine periculo fieret: voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant; aquatione enim longa et angusta utebantur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis comminus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incurso, cum omni equitatu levisque armatura, Juba, Scipio, Labienus, in legonarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit: namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regis repulerunt, multosque ex iis interfecerunt: quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus iv et vi Scipionis milites diffugere partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat

terat regiones pervenire : itemque equites Curioniani, diffusi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ ix et x, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti ne in adversariorum, ut infidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt ; ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem perveniunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus tribunus militum x legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset ; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque : ‘ Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiae, nimiaeque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent : sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo cæteri dissimiliter se gerant ; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigati ; rapinasque per municipia fecisti ; quodque mihi rei publicæ inutilis fuisti : et pro militibus tuam familiam jumenta in naves imposuisti ; tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret ; ob eas res, ignominiae causa, ab exercitu meo te removeo ; hodieque ex Africa te abesse, et, quantum potest, proficisci jubeo. Itemque, te, A. Fonteius, quod tribunus militum seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliens, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus adversus vestrum Imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis ; missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo.’ Itaque tradidit.

didit eos centurionibus ; et singulis non amplius singulos additos servos, in navi imponendos separatim curavit.

LV. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt : quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Jube desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt ; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

LVI. Cæsar brachiis perfectis, promotisque usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit : balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrire non intermittit : eoque V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat : namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attingere eum cum adversariis colloqui. Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, ' Sed restare ut reliqua, quæ vellet, perageret ;' viator præterea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna. " Vetat te rex colloqui." Quo nuncio perterritus discessit ; et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partibus civibus, incolumem reverti male !

le! Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque senatorem; sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate honoribusque præstantem. Nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Jubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt: et supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit: sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum: verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardavit; quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIX. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerant in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elefantos dextro sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Post autem elefantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzitæ claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas levisque

armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus *m* passuum spatio, et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat. Id hoc consilio; ut, quum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improvise clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem *ix*, *viii*: in dextro cornu *xxx*, *xxix*: *xiii*, *xiv*, *xxviii*, *xxvi*, in media acie. Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tiroum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat; et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexit; et ita collocaverat, ut sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat. Eodemque suum omnem contulerat equitatum, et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem *v* præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque locis certis, maximeque in cornibus collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum *ccc* interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam *x* diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis ad dextram partem se movere; propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinguere: quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Gætulos, injussu ac temere longius progressi paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt: levique armatura deserti ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ *xxvi* occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias

copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improvise adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et ne jugo a Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit: ibique Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: item Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu removet. Reliqua classis in falo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cathone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in falo stabant, incendit, et penteres duas, vacuas a defensoribus, nullo repugnante cepit.

LXIII. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circumiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI, equo admissio, omittis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem se-

qui cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum iv consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in falo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIV. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat; et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjuriam perfidiamque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones ii cum equitatu mittit a castris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus a suis castris millia passuum vii, per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie, existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeatuum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis confedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes

quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se viii veteranas cum parte equitatus sequi. Atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter m. Reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias decurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent; Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit: atque præsidio Lepti, Ruspinae, Achillae relicto, Cispio Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, iv noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et pervenit ad oppidum Agar, quod a Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, paucis tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum vi longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione millia passuum x, ad ejus regionem et partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xviii. Huc Scipio legiones ii, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse iv vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur. Legiones Scipiones comperit longius in agris frumentari: et, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque,
capto

capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio equite Romano de conventu Uticensi, et camelis xxii regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura, ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacerandi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsar's legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset: ut exercitus ejus jejunos, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Quum jam ad solis occasum esset, et non totos c passus in horam ii esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitatu Numidarum copię dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsar's copias, pars agmen extremum insequi. Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius duum millium numero ad unum terga vertebant;

ac rursus ad aciem passim, converfis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unam in castris incolumes faucibus x factis reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tiroes gladiatores condocere, quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis interficiebant: et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcunque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat; et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestię cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adjici posset: ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. Præterea, ut jumenta bestiarum odorem,

rem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus : nam et milites bestias manibus pertrahabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eas pila præpilata coniciebant ; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum : copias enim habebat in Gallia bellare consueta locis campestribus, et contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos ; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret : ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem IIII productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt. Petunt et obsecrant, ' Ut sibi præsidium mittat : se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos.' Per id tempus de eorum voluntate studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores ; ' Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum adcurrisse, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum : omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.'

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum V, a Scipionis circiter duum millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos superferre pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio

Numidarum habuerat præsidium, frumentumque compor-
taverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit,
cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum
carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui
plaustris merces portabant, interceptis farcinis, addito ani-
mo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod exis-
timabat milites sub onere ac sub farcinis defatigatos pug-
nare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: nam-
que expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse
jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immisos tur-
mis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis
equis, signorum conspectu perterritus, turpissime conten-
dit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis.
Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter in-
ceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum col-
lis dextrorsus procul milites subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarfaram venit,
inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis,
quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante
P. Cornelio, Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque
a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur;
atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppi-
dum Tisdram pervenit, in quo Confidius per id tempus
fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum.
Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ad oppug-
natione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia
passuum iv ad aquam fecit castra; atque inde iv die egres-
sus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat.
Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et po-
testate Jubæ esse consueverant, in extrema ejus regni regio-
ne maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad
Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent. Petunt orant-
que, ut suis fortunis, de populo Romano, quod bene me-
riti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato,
Marcium Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis,
tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit.
Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut
morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non po-
tuerant ante transire in Africam, ad millia iv, equites cd,
funditores sagittariique mille uno commeatu Cæsari occur-
rerunt.

rerunt. Itaque tum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere M passus, ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri: et equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minus fortissime accerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, faucibusque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites ministrare. Postquam equites Juliani vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrent. Quo facto sui sublatis universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. Insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadverteret, adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos,

fretos, despiciere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar xvi millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praerat, castra ponit: oppidumque eo die circummunire coepit, locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare: ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret; confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum viii a Thapso binis castris confedit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare, angustiae quaedam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco, castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis, lunatis castris, Thapsum operibus communivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die et nocte confecto, caelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravimus, mc passibus, ad mare versus confedit, et castra munire coepit. Quod postquam Caesari nuntiatus est, milites ab opere deductos, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus ii relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad litus appellere, signumque suum observare: quo signo dato, subito clamore facto, ex improvviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Caesar pervenit, et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatis, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire: ipse acie triplici collocata, legione x secundaque dextro cornu, viii et iv sinistro, oppositis v legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias collocatos, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, proeliaque superiora commemorans, blandique appellans, animos eorum excitabat. Ti-

rones autem, qui nonquam in acie dimicassent, hortabatur: ' Ut veteranorum virtutem æmulerentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere.'

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurrere, et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quumque idem a pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocati-que obsecrare Cæsarem, ' Ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi.' Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatieque resistente, sibi-que, eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites; ne injussu imperatoris concurrerent, ne quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarii-que concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestię, stridore fundarum lapidumque perterritę, sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitę: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephante vulnere ictus, et dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret: miles hic non potuit pati, quin se armatum bestię offerret. Quem postquam elephante ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atque

atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus, ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. Qui a servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant perfrugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus, armis abjectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: namque milites veterani ita et dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui pilo transiectus consulto a milite interiit. Item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prælio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumisissent immoderate peccandi, impunitati propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus

tibus amissis, faucibus paucis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat; totumque exercitum veteranum donavit. Præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum II Tisdræ ubi Confidius præerat ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmissis cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradam. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset: vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque, vivos constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde potius Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam castris fossaque parvula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coëgerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra II equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut eis interfectis, eorum perniciæ dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt: atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret; ut secum oppidum defenderent, et cæde rapinisque desisterent; et, quid sibi

sibi vellent, sciret: sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS c divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica profisciscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum ccc, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partim animam mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset: amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit: ut, in quas quisque partes vellet, profiscisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis; et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. Qui dum anima nondum exspirata concidisset: et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsentī se interemit. Quum Uticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreſque auxerat, sepulturâ afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Utica egressus, Cæsar Imperatori obviam profisciscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim a Thapso progressus Ussetam pervenit: ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum cæterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere sit obviuſ L. Cæsar; subitoque

subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. Cui Cæsar facile, et pro sua natura et instituto concessit. Item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

XC. Postero die mane oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit: cives autem Romanos negotiatores, et eos, qui inter ccc pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, et de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent; edicit: 'se eis duntaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem, retinere possent.' Quibus metu exsanguibus, de vitæque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdium in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges liberosque habebat: quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt; quod bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zama lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat; ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque, primo minis pro

imperio egisset cum Zamenſibus; deinde quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, uti ſe ad ſuos deos penates admitterent; ubi eos in ſententia perſtare animadvertit; nec minis, nec precibus ſuis moveri, quò magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, ut ſibi conjuges liberosque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad villam ſuam, cum M. Petreio paucisque equitibus ſe confert.

XCII. Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Cæſarem Uticam mittunt, petuntque ab eo; 'uti ante quam rex manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi, quoad vita ſuppeteret, oppidum, ſeque ei reſervare.' Legatos collaudatos, Cæſar demum jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ipſe poſtero die Utica egreſſus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæſarem veniunt, orantque ut ſibi ignoſcat. Quibus ſupplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque propemodum omnes regi equites Zamam perveniunt ad Cæſarem; ab eoque ſunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Conſidius, qui Tiſdræ, cum familia ſua, gladiatoria manu, Getuliſque præerat, cognita cæde ſuorum, Domitiiſque et legionum adventu perterritus, desperata ſalute, oppidum deſerit, ſeque clam cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli ſui comites in itinere, prædæ cupidum, concidunt; ſeque in quaſcunque potuere partes conferunt. C. Virgilius interim, poſtquam terra marique clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuoſque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ ſibi ipſum manus intuliſſe, regem vagum a ſuis deſertum ab omnibus aſpernari; Saburam ejusque copias ab Sitio eſſe deletas; Uticæ Cæſarem ſine mora receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi ſuiſque liberis prodeſſent; a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque et ſua omnia et oppidum proconſuli tranſdit.

XCIV. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, quum jam cœnatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecillioem Juba Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, non posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret: idque obtinuit.

XCV. P. Sittius interim, pulso exercitu Saburæ, præfecti Juba, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qui Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit: Afranium et Faustum vivos capit cum conjuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suæque omnia concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo, et Torquato, et Plætorio Rustiano, navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit.

XCVIII. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsole cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS xx. conventui eorum HS xxx millia Adrumetanis HS xxx. conventui eorum HS L. mulctæ nomine, imponit. Civitates bonæque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis, sua receperant, tricies centenibus millibus pondo olei in annos singu-

los multat: ideo quod initio per diffensionem principum societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

XCVIII. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, et post diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, HS centies multat: et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit: et ante diem III Kal. Quint. naves conscendit: et a Caralibus secundum terram provectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

DE BELLO HISPANIENSI,

INCERTI AUCTORIS,

LIBER UNUS.

I. **P**HARNACE superato, Africa recepta; qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præfidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas clauderant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa; ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. Ideoque, crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi deposculabant.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discefferant, Cæsari obviam veniunt:

a quibus nunciabatur, 'nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset; simulque quod tabellarii a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiores Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent.' Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, et Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores: ut quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit; atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam oppidum oppugnabat, et fere jam aliquot mensibusibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, vi cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, et non parum scientem, L. Julium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento affligeretur; qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita eum quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere; mediisque ex præsidiis quum quæreretur, 'qui essent;' unus ex nostris respondit, ut fileat verbum facere: 'nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:' et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariam castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit : ex quo itinere loricated viros fortes cum equitatu ante præmisit. Qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubenibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset : loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum prælium fecerunt ; sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætium venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos dimisit. Ita, insuper ponte facto copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiano minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita ; dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur ; et, fluminis ripis appropinquantibus coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deduceret, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minime velle ; quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret ; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque balistas retraxit, et
ad

ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die profisciscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione et in excubitu, castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuracione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, et concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus cæterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, et natura edita ad rem militarem, quæ planitie dividuntur. Salso flumine: proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit et signa XIII legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, ut una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africa, quam secum adduxerat: reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursions omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribusque et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. Simulque in his habent speculas, et propter altitudinem, longe lateque prospiciant. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscen-

susque

fulque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum iv, grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. Ibi præfidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertibat, loci difficultatem, et quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem; ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsaris nuncius esset allatus, cum iii legionibus profectus; et quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus duo**. Multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit v, quæ ad oppidanis cepit. Suo loco perteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit, et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

XI. Postero die, equites nostri longius ad Cordubam versus profecti sunt eos, qui commeatus, ad castra Pompeii ex oppidi portabant. Ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia oppido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt: sicut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactandi bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri dissentii essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Quinquaginta, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, * qui etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; 'quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.' Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est *. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati missos facere loricatos, quique præsidii causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, 'se condiciones dare, non accipere consuevisse.' Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissio, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque balista missa nostris turrem deiecit:

cit : qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, et puer, qui balistam solitus erat observare.

XIV. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit : neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, et propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur : et majore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consueissent, ex simili virtute clamore facto, averfati sunt prælium facere.

XV. Fere apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo : quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur ; id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus venissent, idque in prælio animadversum esset : complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit : usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint : in quo prælio adversariorum ceciderunt cxxiii, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt iii, faucii xii pedites, et equites v. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimamque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro præcipites mittere cæperunt, sicut apud barbaros : quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus ; ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et iii vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque

que totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causa ædificata erant, diruendas, et incendendas: præterea argentum et vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum: tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus affectos oppido represserunt, prædaque et armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse, 'Facinus se nefandum, et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:' multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatum cum Catone Lusitano venit, et apud Cæsarem verba fecit: 'Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii factus essem; et hanc virtutis constantiam, in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. Cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt; ut cives Romani indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus telorumque missus expectantes, victi et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus: petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes.' 'Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.'

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit,

transfugit, et nunciavit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines xxxv : neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque diei perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, et ita clam a Cæsaris præfidiis in Pompeii castra discessit ; et indicium glande inscriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset : ‘ Quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum : ’ unum respondisse, ‘ Ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent : ’ eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppidanis objecit, qui et vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere. Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * * facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrem nostram, ut superiorem, incenderunt : idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transfugit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem ; illam oppressam et jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum : ‘ L. Munitius Cæsari : Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute ex constantia futurum me in te esse præstabo. ’ Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, ‘ Se Cæsarem

farem esse, fidemque præstaturum.' Ita ante diem xi Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.

XX. Quod Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. Et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nunciavit, 'Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores.' Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse. Is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati viii ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi iii, et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter xi equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites iix. Insequenti die Pompeius securi percussit homines lxxiv, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt cxx, et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burfavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Burfavolensibus referrent; quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ab oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se recipere, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt.

Qui quum certum comperissent, (legatorum responsa) ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare cœperunt; illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestata data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum. Idcircoque, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contritos complures profugere in Beturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; et si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius xvi recipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerent. Nec detinentibus * nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hiic tamen, ut ait Ennius, 'nostri cessere parumper.' Itaque, præter consuetudinem, quum, a nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione v flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, et quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnae complures sunt vulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris,

nostris, præter ii centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricaria utrorumque convenere copiae. Nostrî brachia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverteret, castello se excludi Apavia, quod est ab Ucubî millia passuum v: hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostrî magna in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, salutî fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura cccxxiv: ex legionariis cxxxviii: præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie ii centurionum interitio hac adversariorum poena est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostrî in opere essent, equitum copiae concursus facere cœperunt, simulque vociferantibus legionariis, quum locum essagitarent; ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostrî ex humili convalle bene longe sunt egressi: et planitie iniquore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congregiendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem, cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, expertorum vivorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque lau-

dis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia xiii, et præfecto torques aureos v, et levi armaturæ millia x. Hoc die A. Bæbius, et C. Flavius, et A. Trebellius equites Romani Astenses, argento prope tecti equites, ad Cæsarem transfugerunt; qui nuntiaverunt 'equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, ex quibus, occasione capta se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulso habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt: nam singulas civitates circumfoderunt: inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendant.'

XXVII. Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt a. d. iiii Nonarum Martii prælium, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, et contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter visa est. Ita castris motis Ucubim Pompeius præsidium, quod reliquit, jussit ut incenderent, et deusto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventiponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit.

Pompeius

Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clau-
fisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris ju-
gulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. Hinc
itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum,
castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die, quum iter facere Cæsar cum
copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompei-
um de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato,
vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod
Versaonensium civitati, qui erant fautores antea literas
miserat, 'Cæsarem nolle in convallem descendere; quod
majorem partem exercitum tironum haberet.' Hæ literæ
vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac
opinionem fretus totum se facere posse existimabat. Etenim
et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione,
ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius de-
monstravimus, loca excellentia tumulis contineri, ** inte-
rim nulla planities dividit.

XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo
incidit tempore. Planities inter utraque castra interce-
debat, circiter millia passuum v ut auxilia Pompeii dua-
bus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura.
Hinc dirigens proxima planities æquabatur. Cujus decur-
sum antecedeat rivus, qui ad eorum accessum summam
efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri et Voraginoso so-
lo currens erat ad dextram partem: et Cæsar, quum aciem
directam vidisset, non habuit dubium, quin media planities
in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc
erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa
planities equitatum ornaret, et diei, solisque serenitas: ut
mirificum et optandum tempus prope ab Diis immorta-
libus illud tributum esset ad prælium committendum.
Nostris lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum
res fortunæque omnium deducerentur, ut quicquid post
horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nos-
tri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios exis-
timabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi
mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi
prope murum adversarii præliandum constituebant. Ita-
que nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios
efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam.

Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum appropinquaissent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostri præsidia LXXX cohortibus, et VIII miliibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquaissent, paratus hostis erat superior, ut transcundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste et acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat. Cæsaris copias timore impedire ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III et V legio, itemque cætera auxilia et equitatus. Prælium, clamore factò, committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, adversarii se loco superiore defendebantur acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat, et concidit adversariorum multitudo, Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant: quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblatus, imperitosum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, 'pes
pede

pede premitur, armis terunter arma; adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt, quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, et si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque fuus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia iii. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; faucii ad d. Adversariorum aquilæ sunt ablatae xiii, et signa et fasces. Præterea duces belli xvii capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fuga hac, quum oppidum Mundam sibi constituisent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta, et pila pro vallo, * insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata; ad oppidum conversa, universa hostium timorem virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit; et oppidanis dixit; se de pace ad Cæsarem proficisci; et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum clxx. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitiu, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, 'quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri possit.' Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut, ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar, ex prælio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt,

perunt, 'Nos ex proelio paucos superesse, quo confugemus?' Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit: pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in præsencia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; * refinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, et libertum, qui fuisset ejus concubinus alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati, a nostris sunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pœmpeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignaretur, clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset, defensor acerrimus, (Is tota Lusitania notissimus erat.) Hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur; et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare cœperunt.

XXXVI.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent: quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perdituri incenderent, et mœnia delerent. (Ita) consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consulo non existimabant fieri. Ita irrumpendo naves, quæ ad Bætis flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit; ex qua civitate legati ad deditiōnem venerunt. Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfunderentur, bene multæ deditiōnem faciunt; et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu, signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Cartienses duces, cum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditiōne concitata, portas occupant. Cædes fit magna. Saucius Pompeius naves xxx occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit: partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confecta, consequitur. Quod imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum natura occupat. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediēbat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Cæsaris præsidio

præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine * deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequiebantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autem et celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt; ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut supra demonstravimus, faucibus et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut speluncam, Pompeius se occultare cœpit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus fuisset Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerant, ad signum se receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas; tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eliciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidiis ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur: naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ, clamore sublato, circumveniunt. Didius magna cum virtute
cum

cum compluribus interficitur. Nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves quæ in salo fuerant, se recipiunt. Anchoris sublati, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta a cæde bene magna, * * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, et reliquos vivos capiunt, ac deinde Urfaonem profisciscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua præterquam in ipso oppido, non erat; nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum iix. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum vi non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppido oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum oppidum succisam intro congestit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Urfaonem; Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat; 'Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; et, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura, ampliato honore, vectigilia, quæ Metellus imposuisset, a Senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimicitias susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda provinciæ tribuisse. Eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se et in populum Romanum, hoc bello et in præterito tempore, cognosse. Vos jure gentium et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani Magistratibus sacrosanctis manus sæpe et sæpius attulistis;

listis : luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit, agros provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis ? An, me deleto, non animadvertetis x habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obistere, sed etiam cælum diruere possent ? Quarum laudibus et virtute.'***—*Desunt reliqua.*

NOMINA

N O M I N A

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.

QUÆ APUD CÆSAREM REPERIUNTUR,

A S. CLARKIO, ordine alphabetico digesta.

A

- A** CARNANIA, regio Epiri. *Carnia*.
 Achaia, reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence*.
 Acilla, *sive* Achola. urbs Africae.
 Adduasdubis, *vide* Dubis
 Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba sive Mahometta*.
 Aduatici, *vide* Atatici.
 Aedui, prop. Galliae. *l'Autunois*.
 Aegimurus, insula maris Africi. *la Galetta*.
 Aeginium, oppid. Thessaliae.
 Aegyptus.
 Aetolia, regio Græciæ. *Artinia, Al. il Despotato*.
 Agar. oppid. Africae nescitur.
 Agendicum, urbs Senonum. *Sens*.
 Alba, oppid. Latii, in Italia. *Albano*.
 Albici, pop. Galliae. Qui sunt, nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*.
 Alefia, *sive* Alexia, Mandubiorum oppidum. *Alise, vide Mandubii*.
 Alexandria, urbs Aegypti. *Scanderia*.
 Allobroges. *Sabaudi*.
 Alpes, montes.
 Amagetobria, urbs Galliae: nescitur.
 Amantia, oppid. Macedoniae. *Porto Raguseo*.
 Amanus, mons Syria. *M. de Scanderona*.
 Ambarri, pop. Galliae: incertum.
 Ambialites, pop. Galliae. *ceux de Lamballe en Bretagne*.
 Sed creditur corruptum ex Ambiani.
 Ambianum, oppidum Belgarum. *Amiens*.
 Ambibari, pop. Galliae. *ceux d'Ambie in Normandie*.
 Ambivareti, pop. Galliae: *le Vivarais*.
 Ambivariti, *Brabantine*: incertum.
 Ambracio, urbs Epiri *l'Arta*.
 Amphiloichi, pop. Epiri. *Anfiloca*.

- Amphipolis, urbs Macedoniæ. *Chissipoli seu Emboli.*
 Anartes, pop. Germaniæ, *Walachi, Servii, Bulgari. incertum*
 Anas, fluv. Hispan. *Guadiana five Rio Roydera.*
 Ancalites, Britanni. *The Hundred of Henly, Camdeno.*
 Ancona, urbs Italiæ. *Ancona.*
 Andes, pop. Galliæ. *le Duché d'Anjou.*
 Antiochia, urbs Syriæ. *Antachia.*
 Antuates, *vide Nantuates.*
 Apollonia, urbs Macedoniæ. *Pi ergo.*
 Aponiana, insula propte Lilybæum, promontorium Siciliæ.
 Apfus, fluv. Macedoniæ. *Aspro. Al. Ureo. Al. Spirnaza.*
 Apulia, reg. Italiæ. *Puglia.*
 Aquilaria, opp. Africæ, prope Clupeam.
 Aquileia, urbs Italiæ. *Aquilegia.*
 Aquitania, regio Galliæ. *Guienne.*
 Arar, fluv. Galliæ. *la Saone, vel Sône.*
 Ardenna, Silva. *Forest d'Ardenne.*
 Aredomici, *vide Volcæ.*
 Arelate, urbs Galliæ. *Arles.*
 Arminium, urbs Italiæ. *Rimini.*
 Armenia minor. regio Asiæ. *Aladuli.*
 Armoricæ civitates. *la Bretagne.*
 Arretium, urbs Hetruriæ in Italiæ. *Arezo:*
 Arverni, pop. Galliæ: *le pays d'Auvergne.*
 Asculum, opp. Italiæ. *Ascoli.*
 Ascurum, oppid. maritim. Mauritanix.
 Asparagium, oppid. Macedoniæ.
 Aspavia, oppid. Hispan. Bæt. *Espejo.*
 Asta, oppid. Hispan. Bæt. *Massa de Asto. Al. Xerez de la Fontera.*
 Ategua, oppid. Hispan. Bæt. *Tebala Veja.*
 Atrebatas, pop. Gall. *le pays d'Artois.*
 Atuatici, *Leodienses*, Al. *le Comté de Namur.* Al. *Bosleduc.*
 Atuatuca, pag. Belgii. *Tongerb. Tungri.*
 Avaricum, urbs Aquitaniæ. *Bourges.*
 Aulerci Eburovices, pop. Galliæ. *le pays d'Evreux, en Normandie.*
 Aulerci Diablintes, pop. Galliæ. regio dicta *le Perche.*
 Aulerci Cenomanni, pop. Galliæ. *le pays du Maine.*
 Aulerci Brannovices, pop. Galliæ. *le Morienne.*
 Ausci, pop. Galliæ. *ceux d'Anchs vel Hux en Guienne.*
 Ausetani, pop. Hispaniæ sub. Pyrenæis.

Auximum, oppid. Italiæ. *Osimo* sive *Osmo*.

Axona, fluv. Gall. Belg. *Aisne*.

B

Bacenis, silva Ger. *Thuringer Waldt*. Al. *der Hartz Waldt*.

Bætis, fluv. Hispan. *Guadalquivir*.

Bæturia, vide Bethuria.

Bagrada, fluv. Africæ, prope Uticam.

Baleares, insulæ, *Majorca* et *Minorca*.

Batavorum insula, pars Geldriæ. *Betuwe*.

Belgæ, *le Pays Bas*.

Bellocassi, sive Velocasses. pop. Galliæ. *le pays de Bayeux en Normandie*. Al. *le Vexin*.

Bellovaci, pop. Galliæ. *le Beauvaisis*.

Bessi, pop. Thraciæ.

Bethuria, regio Hispan. Lusit. *Estremadura*.

Betones, sive Berones, pop. Hispan. Tarracon. *Briones*.

Bibracte, urbs Æduorum. *Bevray d'Autun*. Al. *Beurect*.
Al. *Beaulne*.

Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine* sive *Bresne*. Al. *Bray*.

Bibroci. Britanni. *the Hundred of Bray*. Camd.

Bigerriones, pop. Galliæ. *le Comté de Bigorre en Gascogne*,
incertum.

Bithynia, regio Asiæ.

Bituriges, pop. Galliæ. *le Duché de Berry*.

Boii, pop. Galliæ. *les Bourbonnois*.

Bosphorus, regio prope Pontum Euxinum.

Brannovices, vide Aulerci.

Bratuspantium, oppid. Bellovacorum. *Beauvais*.

Britannia.

Brundisium, urbs Italiæ. *Brundisi*.

Brutii, pop. Italiæ. *Calabri*.

Bullis, oppid. Macedoniæ.

Bursavolenses, pop. Hispan. Bæt. Creduntur iidem qui
Urfaonenses,

Buthrotum, urbs Epiri. *Butrinto* sive *Beitranto*.

C

Cabillonum, urbs Galliæ. *Chalons sur Saone*.

Cædetes, pop. Galliæ. nescitur.

Cadurci, pop. Galliæ. *le pays de Quercy*,

Cæresi, pop. Belgii. incertum,

Calagurritani, pop. Hisp. Tarracon. *Calaborra*.

Caletes, pop. Galliæ. *le pays de Caux en Normandie*.

- Calydon, urbs Ætoliae. *Ayton*.
 Camerinum, urbs Umbriae, in Italia. *Camerina*.
 Candavia, reg. Macedoniae. *la Canovia*.
 Canopus, urbs Ægypti. *Bocbir*.
 Cantabri, pop. Hisp. Tarracon. *Biscaya*.
 Cantium, pars Britanniae. *Kent*.
 Canusium, urbs Apuliae, in Italia. *Canosa*.
 Cappadocia, reg. Asiae.
 Capua, urbs Italiae. *Capoa*.
 Carales, Sardiniae urbs. *Cagliari*.
 Carcaso, urbs Gall. *Carcassone*.
 Carmona, oppid. Hispan. Bæt. *Carmone*.
 Carnutes, pop. Galliae. *le pays du Chartrain*.
 Carruca, oppidum Hispan. nescitur.
 Charteia, oppid. Hispan. *Algeziva Al. Tariffa*.
 Casilinum, oppid. Italiae. *Castelluzzo*.
 Cassi, Britanni. *The Hundred of Caishow*. *Camd*.
 Castulonensis Saltus, urbs Hisp. Tarracon. *Castona le Vieja*.
 Castra Posthumiana, oppid. Hisp. Bæt. *Castro el Rio*.
 Catuaci, pop. Galliae. *ceux de Douay*. Sed creditur corruptum ex Atuatici.
 Caturiges, pop. Galliae. *le pays d'Embrum*. *Al. Charges*.
 Cebenna, mons. *vide Gebenna*.
 Celtæ, pop. Galliae.
 Celtiberia, reg. Hispaniae.
 Cenimagni. Britanni. *Iceni*. *Camd. Suffolk, Norfolk, et Cambridgeshire*.
 Cenomanni, pop. Galliae. *le pays du Maine, sive Mans*.
 Centrones, pop. Galliae. *le pays de Tarantaise*.
 Centrones, Nerviorum clientes, pop. Belgii. *ceux de Courtray*. *Al. de S. Truyen*. *Al. Gandavenses*.
 Cerauni, montes Epiri. *Monti de Chimera*.
 Cercina, insula Af. *Chercara. Cercare*.
 Cherronesus, penins. Afr. prope Alexandriam.
 Cherusci, pop. Germaniae. *Lunenburgenses*. *Al. Mansfelders*.
 Cilicia, reg. Asiae Min. *la Caramanie*.
 Cimbri, pop. Germaniae. *Juslanders*.
 Cinga, fluv. Hispan. *Cinga sive Senga*.
 Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*.
 Cirta oppid. Afr. *Constantina sive Consantina*. *Al. Tadel*.
 Clupea, urb. Afr. marit. *Quipia*.
 Cocofates, pop. Galliae. nescitur.

- Comana, Pontica. *Com.* five *Tabachzan.*
 Comana, Cappadociæ. *Arminacha.*
 Compfa, urbs Ital. *Confa*, five *Conza.*
 Condruſi, five Condruſones. pop. Belgii. *Condrotz.*
 Confluens Moſæ et Rheni. *Coblentz.*
 Corcyra, infula Epiri. *Corfu.*
 Corduba, urbs Hiſpan. Bæt. *Cordova.*
 Corfinium, oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino.* Al.
Pentina, vicus Aprutii.
 Corneliana Caſtra. urbs Afr. inter Carthaginem et Uticam.
 Coſa, vide Compſa.
 Coſanum, urbs Calabriæ, in Italia. *Caſſano.*
 Cretenſes, *ceux de l'Isle de Candie.*
 Curioſolitæ, pop. Galliæ. *Cornoualle en Bretagne.*
 Cyclades. inf. Ægæi Maris. *l'Isle dell' Archipelago.*
 Cyprus, inf. *Cipro.*

D

- Daci, *Transilvani, Moldavi et Valacbi.*
 Danubius, fluv. *Donaw.*
 Dardani, pop. Myſiæ. *Raſcia et pars Serviæ.*
 Decetia, opp. Galliæ. *Deciſe ſur Loire.*
 Delphi, urbs Achaïæ. *Delfo.* Al. *Salona.*
 Delta, pars Ægypti, in oſtiis Nii.
 Diablintes, pop. Galliæ. regio dicta *le Perche.* Al. *Dia-*
bleres en Bretagne. Al. *Linter*, Brabantia.
 Dubis, fluv. Burgundiæ. *le Deux.*
 Duracium, vulgo, urbs Galliæ, in Piſtavienſi provincia.
 Sed apud Cæſarem revera eſt nomen viri nobilis.
 Durocortorum, urbs Galliæ. *Reims.*
 Dyrrachium, urbs Macedoniæ. *Durazzo. Drazzi.*

E

- Eburones, pop. Belgii. *Tongres*, Al. *Liegeois.*
 Eburovices, vide Aulerci.
 Elaver, fluv. Galliæ. *Allier.*
 Eleutheri, vide Cadurci et Sueſſiones.
 Elis, urbs Peloponneſi. *Belvidere.*
 Eluſates, pop. Galliæ. *le pays d'Eufe en Gascogne.*
 Ephelus, urbs Aſiæ Min. *Eſeſo. Figena.*
 Epidaurus, urbs Dalmatiæ marit. *Raſuſa Debronicha.*
 Epirus, regio Græciæ. *Chimera et Larta.*
 Eſſui, pop. Gall. *ceux de Seez.* Sed potius creditur cor-
 ruptum ex Ædui.

Eufubii, creditur corruptum ex *Unelli* vel *Lexovi*.

F

Fanum, urbs Umbriæ, in Italia. *Fano*.

Frntani, pop. Italiæ.

G

Gabali, pop. Galliæ. *le pays de Givaudan*.

Gaditani, pop. Hispan. *ceux de Cadis*.

Galli.

Gallo greciæ, regio Asiæ Min. *Galatia*.

Garites, pop. Galliæ. *le pays de Gavre*. five *Gavardan*,
Al. *Agneois*.

Garoceli, five Graioceli. pop. Galliæ. *ceux de Mont Cenis*.

Al. *de la val de Morienne*. Al. *du Mont Genevre*.

Garumna, fluv. Galliæ. *la Garonne*.

Garumni, pop. Galliæ circa Garumnæ.

Gebenna, *Montagnes de Cevennes*.

Genabum, opp. Galliæ. *Orleans*.

Geneva.

Genusus, fluv. Macedoniæ.

Gergovia, Boiorum et Arvernorum. urbes Galliæ. incertum.

Germania.

Getuli, pop. Africæ.

Gomphi, opp. Thessaliæ. *Gonfi*.

Gorduni, pop. Belgii. *Gandavenses*. Al. *ceux de Courtray*.
incertum.

Graioceli, vide Garoceli.

Grudii, Nerviorum clientes pop. Belgii. *ceux de Bruges*.

Al. *de Louvain*.

H

Haliacmon, fluv. Macedoniæ.

Harudes, pop. Germaniæ. nescitur.

Helvetii. *le Suisses*.

Helvii, pop. Galliæ. *le pays de Vizarez*.

Heraclea Senticæ oppid. Macedoniæ.

Hercynia Silva, in Germania. *Forest de Bobeme*. olim
multo amplior.

Herminius, mons Lusitaniæ. *Monte Armino*. Al. *Monte della Strella*.

Hibernia

Hippo, urbs Africæ. *Bona*.

Hispalis, urbs Hispan. Bæt. *Sevilla*.

Hispania.

Jacetani,

I

Jacetani, *vide* Lacetani.

Jadertini (*sive* Hiadertini.) Jadera, urbs Illyrici. *Zara*.

Iberus, fluv. Hispan. Tarracon. *Ebro*.

Iccius *sive* Itius portus, oppid. Gall. *Vissant*, *sive* *Wissant*.

Al. *Calais*.

Igilium, *il Gilio*: *P Isle du Lys*, in mari Tyrrheno.

Iguvium, urbs Umbriæ, in Italia. *Gubio*.

Ilerda, urbs Hispan. Tarracon. *Lerida*.

Illurgavonenses, pop. Hispan. prope Iberum.

Illyricum, *Sclavonia*.

Illurgis, oppid. Hispan. Bæt. *Illora*.

Issa, insula maris Illyrici. *Lissa*.

Italia.

Italica, urbs Hisp. Bæt. *Sevilla-la Veja*. Al. *Alcala del Rio*.

Ituræa, reg. Palestinæ.

Jura, mons Gall. *le mont Juras*.

L

Lacetani, pop. Hispan. sub Pyrenæis.

Larinates, Larinum, urbs Ital. *Larino*.

Larissa, urbs Theſſal. *Larizza*.

Latobriges *sive* Latrobrigi, nescitur.

Lemanus Lacus, *le lac de Geneve*.

Lemovices, pop. Gall. *le Limosin*.

Lemovices Armorici. *ceux de St. Paul de Leon*.

Lenium, oppid. Lusitan. nescitur.

Lepontii, incolæ vallis Lepontinæ, inter Alpes.

Leptis, oppid. Afr. *Lebeda* *sive* *Lepeda*.

Levacii, pop. Belgii, incertum.

Leuci, pop. Gall. Belg. *le Toulouis*.

Lexovii, pop. Gall. *Lisieux en Normandie*, *le Lieuvin*.

Liburni, pop. Illyrici.

Ligeris, fluv. Gall. *le Loire*.

Lilybeum, promont. Sicil. *Capo Coco*. Al. *Capo Boco*.

Limo *sive* Limonum, urbs Gall. *Poitiers*.

Lingones, pop. Gall. *ceux de Langres*.

Lissus, urbs Macedon. *Aleſſio*.

Lucani, pop. Ital.

Luceria, urbs Ital. *Lucera*.

Lusitania, *Portugal*.

Lutetia, *Paris*.

M

Macedonia.

Magetobria, *sive* Amegetobria, urbs Gall. incertum.

Malaca, urbs. Hispan. Bæt. *Malaga*.

Mandubii, pop. Galliae, *vide* Alexia, *l' Auxois en Bourgogne*.

Marcomanni, pop. Germaniae. *Mark. Al. Bobemia*.

Marrucini, pop. Aprutii, in Italia.

Marfi, pop. Italiae. *Ducato de Marfi*.

Maffilia, urbs Galliae. *Marseille*.

Maifco, urbs Galliae, *Mafcon*.

Matrona, fluv. Galliae, *la Marne*.

Mauritania, reg. Africae, *Barbarie*.

Mazaca, urbs Cappadociae, *Tifaria*.

Mediomatrices, *ceux de Metz en Lorraine*.

Medobiega, urbs Lusitaniae, *Armenna*.

Meldæ, *ceux de Meaux*. Sed creditur corruptum ex Belgæ.

Melodunum, oppid. Galliae, supra Lutetiam, *Melun*.

Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima, incertum.

Messana, urbs Siciliae, *Messina*.

Metiosedum, oppid. Galliae ad Sequanum infra Lutetiam, *Corbeil*.

Metropolis, urbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos.

Mitylena, urbs Lesbi inf. *Metelin*.

Mona, insula. *Man. Al. Anglesey*, minus recte.

Morini, pop. Galliae *ceux de Terouanne en Artois*.

Mosa, fluv. Galliae Belgicae, *la Meuse*.

Munda, urbs Hispan. *Munda. Al. Ronda la Veja*.

N

Nabataei, pop. Arabiae.

Nannetis, pop. Galliae, *ceux de Nantes*.

Nantuates, pop. Galliae, incertum.

Narbo, urbs Galliae, *Narbonne*.

Naupactus, urbs Aetoliae, *Lepanto*.

Neapolis, urbs Italiae, *Napoli*.

Neapolis, urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum.

Nemetes, pop. German. *ceux de Spire*.

Nemetocenna, oppid. Belgii, incertum. Quibusdam, *Arras*.

Nervii, *le Haynault. Al. ceux de Tournay*, incertum.

Nicopolis, oppid. Armeniae Minor. *Gianich. Al. Chiorne*.

Nilus, fluv. *le Nil*.

Vitiobriges, pop. Galliae, *l' Agenois*.

Noricum, *five* Noreia, urbs. German. *Nuremberg*, incertum.
 Noviodunum Sueffionum, *Soissons*.
 Noviodunum Æduorum, *la Ville de Nevers*.
 Noviodunum Belgarum, *Noyon*.
 Noviodunum Biturigum, *Neuvy five Neufvy*.
 Numidæ, pop. Afric.
 Nymphæum, promontorium Macedoniæ, in confinibus
 Illyrici.

O

Obucula, oppid. Hispan. Bæt. incertum.
 Ocelum. oppid. Alpinum Gall. *Exilles Al. Oulx*.
 Octodurus, opp. Helvet. *Martenach, Martigny, St. Maurice*.
 Octogesa, oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*.
 Orchomenus, oppid. Bæot. *Orcomeno*.
 Oricum, oppid. Epiri, *Orco five Orcha*.
 Oscenses, pop. Hispan. Tarracon.
 Ofismii, pop. Gall. incertum.

P

Pæmani, *ceux de Pemont*, in territorio Leodienfi, incertum.
 Palæpharſalus, *vide* Pharſalus.
 Palæste, oppid. Epiri. prope Oricum.
 Parada, oppid. Afric. non longe ab Utica.
 Parætonium, urbs Afric. marit. *Alberton five Berton*.
 Parisii, *l' Isle de France*.
 Parthi, pop. Asiæ.
 Parthini, pop. Macedoniæ.
 Peligni, pop. Italiæ, in Aprutio.
 Pelusium, urbs Ægypti, *Belbats*.
 Pergamus, urbs Myſiæ, *Pergamo*.
 Petra, oppid. Macedoniæ.
 Petrogorii, reg. Gall. *le Perigord*.
 Pharſalus, urbs Theſſal. *Farſa*.
 Pharus, olim inſula Ægypti, *Farion*.
 Picenum, reg. Ital. *la Marca d' Ancona*.
 Piſtones, pop. Gall. *le pays de Poitou*.
 Piruſtæ, pop. Illyrici, *Albanefi*, incertum.
 Piſaurum, urbs Umbriæ in Italia, *Pefaro*.
 Pleuſioſii, pop. Belgi. circe Turnacum, incertum.
 Pontus, reg. Asiæ, ad mare Euxinum.
 Poſthumiana Caſtra, *vide* Caſtra.
 Preciani, pop. Gal. *Precins*, incertum.
 Provincia Romanorum, *la Provence*.

Ptolemais, urbs Afric. *St. Jean d' Acre.*
 Pyrenæi Montes.

R

Ravenna, urbs Ital. *Ravenna.*
 Rauraci, pop. Helvetiis finitimi, *ceux de Bale.*
 Rhedones, pop. Gall. *ceux de Rennes en Bretagne.*
 Rhemi, pop. Gall. *le Remois.*
 Rhenus, fluv. *le Rhein.*
 Rhodanus, fluv. Gall. *le Rhone.*
 Rhodii, *ceux de Rhodes.*
 Roma.
 Ruspina, urbs Afric. marit. *Soufa Al. Mabadia.*
 Rutheni, pop. Gall. *le Rouërgue, le Rhodias.*

S

Sabis, fluv. Belgii, *Sambre.*
 Saguntini, pop. Hispan. *Tarracon, Morvedre.*
 Salonæ, urbs Dalmatiæ. *Salona Al. Spalatro.*
 Salsum, fluv. Hispan. Bæet. *Rio Salado, five Gaudajos.*
 Samarobriua, pagus Galliæ Belgicæ, *Amiens.*
 Santones, pop. Gall. *la Saintongue.*
 Sardinia Insula, *Sardegna.*
 Sarfura, oppid. Afr. nescitur.
 Scaldis, fluv. Belgii, *P Eschan, Scheld.*
 Seduni, pop. Gall. *le Haut Valais.*
 Sedusii, pop. German. nescitur.
 Segni, pop. Belgii, nescitur.
 Segontiaci, Britanni, incertum.
 Segovia, urbs Hispan. Bæt. *Segovia la Menor.*
 Segusiani, pop. Gall. *le Lyonnais.*
 Senones, pop. Gall. *le Senonais.*
 Sequana, fluv. Gall. *la Seyne.*
 Sequani, pop. Gall. *la Franche Comté.*
 Sefuvii, pop. Gall. *ceux de Seez, incertum.*
 Sibutzates, pop. Gall. *le Pays, du Buch, incertum.*
 Sicilia, insula.
 Sicoris, fluv. Cataloniæ, *Segre.*
 Sigambri five Sicambri, pop. German. nescitur.
 Silicensis, fluv. Hispan Bæt. *Rio de las Algamidas, Al.*
     creditur corruptum ex Singuli; Xenil.
 Soricaria, oppid. Hispan. nescitur.
 Soritia, oppid. Hispan. nescitur.

Sotiates

Sotiates, *vel* Sontiates, pop. Gall. *Solæ, le pays alentour d'Aire.*

Suessiones, pop. Gall. *le Soissonnois.*

Suevi, pop. German. *Schwaben.*

Sulcitani, pop. Sardinia.

Sulmo, urbs Ital. *Sulmona.*

Syria.

T

Tamesis, fluv. Britann. *Thames.*

Tarbelli, pop. Gall. prope Pyrenæos Montes, *ceux d'Aye et de Bayone au pays de Labourd.*

Terrachina, oppid. Italia.

Tarracōnenses, Tarraco, urbs Hisp. *Terragone.*

Tarsus, urbs Cilicia, *Tarso.*

Tarufates, pop. Gall. *le Teursan*, incertum.

Taurus, insula in mari Illyrico, nescitur.

Taurois, castellum prope Massiliam.

Tectofages, *vide* Volcæ.

Tegea, oppid. Afric. nescitur.

Tenchtheri, pop. German. nescitur.

Tergestini, *ceux de Trieste*, in confinibus Istria, et Carnorum.

Teutoni, pop. German. *Teutsch.*

Thabena, urbs Africa.

Thapsus, oppid. Afric. marit.

Thebæ, urbs Bæotia. *Tiba* sive *Stibes.*

Theffalia, regio Macedonia.

Thurii, sive Turii, pop. Ital. *Torre Brodogneto.*

Tigurinus Pagus, *Canton de Zurich*, Al. *ceux d'Avenches.*

Tifdra, sive Tifdrus, urbs Afric. *Cairoan.*

Tolosates, pop. Gall. *ceux de Thoulouse.*

Tralles, urbs Asia Min. in Lydia. *Chora.*

Treviri, *le Triverois*, *ceux de Tiers.*

Triboces sive Tribocci, pop. German. *Alsace.*

Trinobantes, pop. Britann. *Middlesex.*

Tulingi, pop. German. incertum.

Turinus aget, *vide* Thurii.

Turones, pop. Gall. *Touraine.*

V

Vacca, oppid. Afric. nescitur.

Vahalis, sive Walis, fluvius, pars Rheni, *Wael.*

Vangiones, pop. German. *Wormes.*

Varus, fluv. Gall. *le Var.*

- Ubii, pop. German. *ceux de Cologne*.
 Ucubis, oppid. Hispan. Bæt. *Lucubi*.
 Velauni, pop. Gall. *le Velai*.
 Vellaunodunum, oppid. Gall. *Auxerre*. Al. *Castean Lan-*
don, Al. *Villeneuve en Lorraine*, Al. *Veron*.
 Velocassæ, *vide Bellocassæ*.
 Veneti, pop. Gall. *Vannes en Bretagne*.
 Ventisponde, oppid. Hispan. nescitur.
 Veragri, pop. Gall. *le pays le Gavot*, Al. *Chablais*.
 Verbigenus, *sive* Urbigenus Pagus, pop. Helvet. *le pays*
alentour d'Orbe.
 Veromandui, pop. Gall. *le Vermandois*.
 Versaonenses, *vide* Urfaonenses.
 Vefontio, urbs Galliæ. *Bezancou*.
 Vettones, pop. Hispan. *Extremadura*.
 Vibo ad fretum, oppid. Ital. prope Fretum Siculum.
 Vienna, urbs Gall. Narbonensis. *Vienne en Dauphiné*.
 Ulla *sive* Ulia, oppid. Hispan. Bæt. *Monte Major*, Al.
Vana, Al. *Velia*.
 Unelli, pop. Gall. nescitur.
 Vocates, pop. Galliæ, in finibus Lapurdenfium, *Buchs*,
incertum.
 Vocontii, pop. Galliæ, *ceux de Die en Dauphiné, et de Vai-*
son au Comtat de Venisse.
 Vogesus, *le Mont de Vauge en Lorraine*, Al. *de Faucilles*.
 Volcæ Arecomici et Tectosages, pop. Gall. *le bas et le*
haut Languedoc.
 Ursao, oppid. Hispan. Bæt. *Offuna*.
 Usceta, oppid. Afr. nescitur.
 Usipetes, pop. German. incertum.
 Utica, urbs Africæ. *Biserte*.
 Uxellodunum, opp. Gall. incertum. Quibusdam *Uffoldun*.
 Uzida, oppid. Afr. incertum.

X

Xantones, *vide* Santones.

Z

- Zama, urbs Afr. *Zamora*.
 Zetta, oppid. Afric. marit. *Zerbi*.
 Ziela, *sive* Zela, urbs Ponti.

F I N I S.

INDEX

Historicus et Geographicus

IN

C A E S A R E M,

AD USUM TIRONUM

ACCOMMODATUS.

STUDIO

JOANNIS DYMCK.

Glasgae:

EXCUDERANT J. REDDERWICK ET SOCIJ.

IMPENSIS M. OGLE.

MDCCCIX.

INDEX

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

CONTENTS OF VOLUME

INDEX

HISTORICUS ET GEOGRAPHICUS,

IN

CÆSAREM.

ACA

ACH

Acārnānīa, æ, *f.* a country of Græcia, *Greece*, bounded on the E. by Ætōlīa, on the N. by Sinus Ambrācius, *Gulf of L'Arta*, and part of Epīrus and Thēssālīa, *Thessaly*, and on the other side, by that part of the Mediterranean called Mare Iōnicum, *Ionian Sea*. This country is said to have received its name from Acarnas, the son of Alcmaon and Cāllirhōe. *Inh.* Acārnān, ānis, *pl.* Acarnānes, um.—It is most probable this appellation was derived from Acarnas; but Strabo supposes it originated from their *not cutting* their hair. Long hair being very inconvenient, particularly in war, many of them cut it from their forehead, and were on that account known by the name of Cūrētæ, arum, oftener Curētes, um, and from them the country was called Curētes, īdis, *f. Adj.* Acārnānicus, a, um.

Acco, ōnis, a general of the Gauls, who was at the head of the confederacy formed against the Romans by the Sēnōnes, Cārnūtes, and Trēvīri. Cæsar, by the rapidity of his marches, prevented the execution of his plans, and ordered a general assembly of Gaul to inquire into the conduct of these nations, in which he pronounced sentence of death on Acco, who was instantly executed.

Achāīa, æ, *f.* a district of the Pēlōpōnnēsus, *Moræa*, bounded on the N. by the Sinus Cōrīnthiācus, *Gulf of Lepanto*, on the W. by the Ionian Sea, on the S. by Elis and Arcādīa, and on the E. by Sīeyōnīa. From its ancient inhabitants, the Iōnīi, orum, it was called Iōnīa, and on their being dispossessed by the Achæi, or Achīvi, it received this appellation from the conquerors. It was also known by the name of Hellas, a term employed by writers to denote Greece in general. Achāīas, āidos, et, Achāis, īdos, *f.* Grecian, of Greece, with relation to a female or to a noun feminine. *Adj.* Achæus, Achāius, et, Achāicus, a, um, of Achāīa, of Greece, Grecian.

Achīllas, æ, a general of Ptolemy, king of Egypt, who, with the assistance of Septīmius, a Tribune, murdered Pompey by order of his sovereign. He was afterwards commander of all the Egyptian forces; but a difference having arisen between him and Arsīnōe, Ptolemy's youngest daughter, each endeavouring to engross the supreme authority, she, by means of her governor, Gānymēdes, supplanted him and put him to death.

Achilles, is, et, **Achilleus** (3 syl.), *ēos*, the son of **Pēleus**, (2 syl.) king of Thessaly, and **Thētis**, the goddess of the sea. Endowed with the gift of prophecy, **Thetis** knew that her son would lose his life at Troy, and therefore to prevent his going to that war, sent him privately to her brother **Lýcōmēdes**, king of Scýros, where he continued disguised in a female dress, until he was discovered by **Ulysses**. As Troy could not be taken without him, and as he was naturally fond of arms, and ambitious of military glory, he immediately joined his countrymen, and sailed for the Trojan coast. He was the bravest of all the Greeks who fought in that memorable war. After the destruction of the Trojan empire, he fell in love with **Pōlýxēna**, one of **Priam's** daughters, and whilst soliciting her hand in the temple of **Mīnērvā**, he received from her brother **Pāris**, an wound in the heel, of which he died. *Adj.* **Achilleus**, a, um.

Achōlla, æ, or, **Acīlla**, æ, *f.* a free town on the sea coast of **Býzācium**, in **Afrīca Prōprīa**.

Acīlius, i, a lieutenant of **Cæsar**, to whom he gave three cohorts to protect the town of **Oricum**, and the ships which he brought from Italy to that port.

Adcāntiānnus, **Adīomātus**, vel, **Adbūātus**, i, the chief man for many years among the **Allōbrōges**.

Aduasdubis, vide **Dubis**.

Adrūmētum, i, *n.* the capital of **Býzācium**, a division of **Afrīca Prōprīa**, which, **Sallust** says, was built by the **Phœnicians**. It had a good harbour. *Inh.* **Adrūmētāni**, orum.

Adiūtīci, orum, *m.* a people of **Belgic Gaul**, whose chief town was **Aduātūca**, æ, *f.* **Tongres**.

Ædūi, orum, (*sing.* **Ædūs**, i) or **Hēdūi**, orum, one of the most powerful and wealthy nations of **Gāllia Cēltica**, who lived on the W. of the **Arar**, *Soane*, between that river and the **Līgēris**, *Loire*, a little to the N. of the junction of the former with the **Rhōdānus**, *Rhone*. They, at an early period, became the allies of **Rome**, to which, in some degree, their influence among the other nations of **Gaul** may be attributed. See **Sēquāni**.

Ægimōrus, or, **Ægimūrus**, i, *Galletta*, a small island in the Gulf of **Carthage**, or, according to **Pliny** (**Lib.** 5, 7.), rather two rocks about 230 stadia from that city. The **Africans** call them *Zowa Moore*. Some have thought them the **Aræ** mentioned by **Virgil**, **Æneid.** 1. 109. Vide **Heyne** in **Excursu**.

Ægīnium, i, *n.* was, according to **Strabo**, a town of Thessaly, north of the river **Pēnēus**, *Salampra*, which **Livy** mentions as a place of very great strength. A moderate garrison rendered it almost impregnable. **Pliny** erroneously places it in **Pīēriā**, a district of **Mācēdōniā**, at a considerable distance from **Ægīnium**.

Ægus, i, a son of **Adhucīlus**, who, with his brother **Roscillus**, in consequence of being privately reprimanded by **Caesar**, for defrauding the **Gallic** cavalry of their pay, and making false returns, went over with a party of their friends to **Pompey**.

Ægýptus, i, *f.* **Egypt**, a large country of **Africa**, bounded on the E. by that part of **Arābiā Pētræa**, *Stony Arabia*, called the **Isthmus**

of Suez, and the Sinus Arābicus, *Red Sea*, which separates it from Arabia; on the S. by Æthiōpīa; on the W. by Lībŷa, *Barca*, and the eastern part of the Desert of *Zaara*; and on the N. by the Mediterranean. Its length from N. to S. was about 600 miles, and its breadth from 1 to 200. Egypt was divided into Upper, Middle, and Lower. The first, Thēbais, Ἰδος, *f.* from its chief city Thebæ, ἄrum, or, Ægyptus Superior, included all the country to the south of Hermōpōlis; the second, Heptānomis, extended from Thebais nearly to the city of Memphis; and the last, Ægyptus Inferior, stretched from Heptānomis to the shore of the Mediterranean, comprehending the Delta, and was the most beautiful and valuable part of Egypt. The Egyptians, like the Chinese, lay claim to the highest antiquity, and pretend to have records for 20,000, and even 50,000, years. This absurd pretension involves their early history in fable. That they are one of the most ancient nations in the world, cannot be questioned, and that many of the arts and sciences originated among them, is equally certain. It is allowed, that the Greeks were indebted to the Egyptians for their first acquaintance with both. Several of the founders of colonies in Greece, were natives of this country. For some rude notions of astronomy, the Egyptians were under obligation to the Chaldees. The pyramids have been the wonder of every succeeding age, and could not have been erected without considerable knowledge of the mechanic powers. This is further confirmed, by the famous labyrinth which stood near the lake Mæris, and contained, according to Herodōtus, twelve palaces and three thousand houses, all under ground, built of marble, and communicating with each other by innumerable secret winding passages. Egypt now forms part of the Turkish empire, and its inhabitants, like most of the other subjects of that state, are sunk to a very low degree of effeminacy, ignorance, and barbarity. *Inh.* Ægŷptīi, orum. *Adj.* Ægŷptīus, Ægŷptiācus, et, Ægŷptīnus, a, um, Egyptian, of, or belonging to, Egypt. *Adv.* Ægyptiāce, after the manner of the Egyptians.

Ætōliā, æ, *f.* a country of Greece, bounded on the S. by Sinus Corīnthiācus, *Gulf of Lepanto*, on the W. by Acārnanīa, on the N. by Thessaly, and on the E. by Thessaly, Dōris, and Lōcris. *Inh.* Ætōli, orum (*sing.* Ætōlus, i). During the flourishing state of Greece, the Ætolians were little known, but after the destruction of Athens and Sparta, they made a formidable resistance against the Romans. *Adj.* Ætōlus, Ætōlius, et, Ætōlicus, a, um.

Afrānīus, i, (Lūcius, i,) one of Pompey's lieutenants in Hispānia Citerior. He was at last obliged to surrender to Cæsar, who granted him his life. But he afterwards engaged in the civil wars, and was killed in a mutiny of the soldiers in Africa. *Adj.* Afrānīanus, a, um.

Afrīca, æ, *f.* *Africa*, called by the Greeks Lībŷa, æ, *f.* was commonly reckoned the third division of the ancient world. But the ancient geographers were not agreed on this point.

By some, the world was divided into four parts: Europe, Asia, Africa, and Egypt; and by others into two, Europe and Asia, including Africa in Europe. In general, Africa, which seems originally to have been the name of but a small part of the country on the Strait of Gibraltar, was reckoned a third part. Respecting its eastern boundary, we also find a diversity of opinion. According to some, Egypt formed part of Asia; but it was more naturally, and, therefore, more commonly, considered as belonging to Africa. On the E. Africa is bounded by Mare Rubrum *vel* Sinus Arābicus, *Red Sea*, and Isthmus of Suez, which separate it from Asia; on the N. by the Mediterranean, called, by the Romans, *Nostrum Mare*, by the Greeks, *Mare Internum*, an appellation which also occurs in Latin authors, and by the Jews, the Great Sea, which divides it from Europe; on the W. by Oceanus Atlanticus, *sæpius*, Mare *vel* Æquor Atlanticum, the *Atlantic Ocean*, and on the S. by the Indian Ocean. This immense peninsula is situated between 84° 30', S. and 36° 30', N. latitude. Its greatest length, which is from north to south, is about 4,934 miles, and its greatest breadth about 3,500. Except Egypt and the countries along the south coast of the Mediterranean, comprehending what are now called the Barbary States, this prodigious tract of land was unknown to the ancients. Even in modern times, the interior of Africa is unexplored. The population is reckoned at 30,000,000. *Inh.*

Afri, orum (*sing.* Afer, ri). *Adj.* Afer, Africus et Africānus, a, um, *Agar*, Indeclinable, a town of Africa Propria, 16 miles from Thapsus. *Agēndicum*, i, n. *Sens*, the chief city of the Sēnōnes, a brave and powerful people of Gaul, who inhabited the left bank of the Sēquāna, *Seine*. It stood below the confluence of the Vanne and Icauna, *vel*, Itumna, *Tonne*, a southern branch of the Seine.

Alba, æ, f. (*Longa*), a city of Lātium, built by Ascānīus, the son of Ænēas, (*B. C.* 11. 52). It is said to have received this name from its being erected on the ground, where Æneas, agreeably to the prediction of Hēlēnus, and also of the god Tībērīnus, found a *white* sow with 30 young, and *Longa*, from its extending along the ridge of the hill Albānus, which probably derived its name from the same circumstance. The descendants of Æneas reigned there, upwards of 14 generations. Alba Longa may be considered as the mother of Rome, to which its inhabitants Albāni, orum, (*sing.* Albānus, i,) after the famous combat of the Hōrātīi, and Cūrātīi, were carried, (665 *B. C.*) by Tūllus Hōstīlius, who reduced the city to ashes. It was afterwards rebuilt, and was the state prison for captive kings and nobles, who had been led in triumph through Rome, at the car of a successful general. It is singularly well fitted for such a purpose, being strongly fortified both by nature and art. *Adj.* Albānus, a, um.

Albīci, ōrum, a barbarous nation, *barbaros homines*, *B. C.* I. 34, of Provincia, *Languedoc*, *Provence*, and, *Dauphiné*, afterwards Narbonensis, in ancient times had been under the protection of the Māsīlīēnses, the inhabitants of Māsīlīa, *Marseilles*. They pos-

essed the mountains, hence called *Montani*, to the North of that City. The history of the Albici is unknown. Cæsar describes them as little inferior to the Romans in bravery.—*B. C. I. 52.*

Alēsīa, vel, *Alēxia*, æ, *f. Alise* (Strabo, *Alēsīa*), a town of the Maudūbii, situated on the summit of mount Auxois, near the source of the Sēquāna, *Seine*. Cæsar invested it, and obliged the inhabitants, who made a brave resistance, to surrender. It was a place of some note, during the emperors, but laid in ruins in the 9th century.

Alōxāndriā, æ, *f. Scandēria*, a city of Lower Egypt, which had the Mediterranean on the N.; and the Lake about 12 miles west of that branch of the Nile, called Ostium Cānōpīcum on the S.; founded *B. C. 331*, by Alexander the Great, from whom it had its name. The breadth of the city did not exceed one-third of a league, but its length extended to one and a half. The principal street 2000 feet broad, and adorned with some of the most costly edifices and structures of marble, which perhaps the world ever saw, was crossed in the middle of the city by another of the same breadth. Many of those ornaments afterwards beautified Rome and Constantinople. Alexander's object in building this city, was to reap the profit of the whole trade between Asia and Europe, which, from its situation, after the ruin of Tyre, he sagaciously saw it could not fail to engross. In consequence of a communication with the Nile by a canal, and a junction of that river with the Red Sea by another, it soon became the centre of commerce. Nor was it less celebrated as a seat of learning, and for its extensive Library, which, at one period, consisted of 700,000 volumes. It was long the capital of Egypt. Though repeatedly destroyed, it was again rebuilt, until its resources were cut off by the Portuguese discovering, in 1499, a passage to the East Indies by the Cape of Good Hope. About this time, it fell under the dominion of the Turks, who destroyed the city, and used the Library for fuel to the baths, which, though 400 in number, it is said, to have supplied for six months. Pompey's pillar is now the only remarkable relic of antiquity at Scandēria. The base is 15 feet square and 9 high. The upper part of the base and the whole shaft are of one piece, 90 feet in height and 9 in diameter. The capital is 9 feet and the whole altitude 114. On the top formerly stood a statue, of which, a foot and part of the leg only now remain.

Alliēnus, i, Proconsul of Sicily, who, in the civil war, sent troops and provisions from Līlŷbæum, *Marsalla*, to Cæsar in Africa.

Allōbrōges, um, (*sing. Allōbrox*, īgis), a people of Gaul, whose country lay between the Jsāra, *Liere*, and the Rhōdānus, *Rhone*. They bravely, and for a long time, resisted the power of the Roman legions, but were at last defeated by Pōntinus. Cicero extols them for their fidelity to the Romans, of which they gave a remarkable proof in the Cataline conspiracy (see Sallust *B. C.*). Horace censures them for their love of novelty, which seems characteristic of the inhabitants of that country, both in ancient and

modern times.—Cæsar De bel. Gal. iv. 5. The chief town of the Allobrōges was Vienna, *Vienna*, on the left bank of the Rhone, 13 miles below Lūgdūnum, *Lyon*.

Alpes, ium, *f.* a vast chain of mountains, the highest in Europe, which lie in the form of a crescent, and divide Italy from France and Germany. They extend from Sinus Flanāticus, *Gulf of Carnaro*, on the Adriatic, to Vada Sābātia, *Savona*, at the bottom of the Gulf of Genoa, and were anciently distinguished by different names; of which, beginning at the western extremity, the principal were, Alpes Maritimæ, Cōttix, Graix, *Little St. Bernard*, Pēnninæ, Rhētix, a continuation of the Pēnninæ, Trīdēntinæ, lying to the North of the Trent, Nōrīcæ, Carnīcæ, Jūliæ, and Pānnōnicæ, which reach to the extremity of Istrīa, and form the most eastern part of that chain of lofty mountains.

Steep and impassable as the Alps appear, they have been crossed by different routes. 1. Alpes Maritimæ. 2. Graix. Hercūles is supposed to have passed from Gaul into Italy in this way. 3. Cottix. The Gauls under Bellovēsus, invaded Italy by this defile. 4 and 5. Penninæ, which is supposed to have been the route of Hannibal, but Antiquarians are divided in opinion, respecting which of the two, that celebrated general made his descent upon Italy. 6. Rhētix, and along the lake of Como, Drusus and Tiberius marched to put an end to the Rhetian war. 7. The Cimbri passed into Italy, from Treut across to Ausburg to Trīdēntinæ. 8. The Alpes Carnicæ, have been passed in one direction. 9. To Illyria and Pannonia, the Roman army crossed the Juliae. Besides these communications which have been opened across the Alps, there are perhaps some others, but of less consequence from being seldom frequented. Even of these which have been enumerated, some of them are very difficult and dangerous, consequently, not often resorted to.

Amagētobriā, æ, *f.* a city of Gallia, *France*, at which Ariovistus defeated the combined forces of the Gauls. This victory put the country under his dominion. Even the site of Amagētobriā is unknown in modern times. Some have, from a passage in Ausōnius, supposed to refer to that battle, conjectured that it was afterwards called *Binga*, a city at the junction of the Nava with the Rhine. But this is very doubtful.

Amāntia, æ, *f.* a city of Macedōniā, on the Adriatic to the S. of Bullis. *Inh.* Amāntes, um; Amāntiāni, et, Amāntini, orum.

Amānus, i, *m.* a mountain between Cilicia and Sŷriā. It is a branch of Mount Taurus.

Ambārri, orum, a people of Gaul, related to the Ædūi, supposed to have lived on the Arar, a little to the N. of its junction with the Rhōdānus, *Rhone*.

Ambiānum, or, Ambīānum, i, *n.* anciently Samārobrīva, now *Amiens*, a town of the Belgæ. *Inh.* Ambīāni, or Ambīāni, orum, who entered into a conspiracy against Cæsar, *B. G.* II. 4. appear to have held a considerable rank among the Belgic tribes.

Ambibāri, *orum*, a nation of the Celts *inter Amōricas Civitates*, who appear *B. G. VIII. 75.* to have bordered with the Rhēdōnes and Cadētes, or, Calētes. Their history and their exact situation are unknown.

Ambiōrix, *igis*, king of the Ebūrōnes, was a great enemy to the Romans. Cæsar defeated him in a battle, in which he and 60,000 of his countrymen were slain.

Ambivarēti, *orum*, a people of Provincia, *Languedoc, Province*, and *Dauphiné*, who lived on the west bank of the Rhine. Very few particulars of their history, have been transmitted to modern times.

Ambivariti, *orum*, a Nation of Gaul, between the Mōsa, *Maese*, and Rhēnus, *Rhine*.

Ambrācia, *æ, f.* a town of Epirus, on the River Arēthon. The Gulf of L'Arta, into which the Arēthon falls was, from this town, called *Sinus Ambrācius*. *Inh.* Ambrāciōtæ, *arum*, et Ambraciēses, *ium*. *Adj.* Ambrācius, *a, um*.

Amphīlōchi, *orum*, a people of Acārnanīa, whose chief city was, according to Pliny, called Argos. *Amphīlōchiūm*, stood on the south of the *Sinus Ambrācius* near the top of the gulf. Their territory *Amphīlōchiā*, *æ, f.* appears to have been of considerable extent. The city was built after the Trojan war, by Amphīlōchus, the son of Amphīlārāus and Eriphyle, from whom these several Appellations are derived. *Adj.* Amphīlōchiūs, *a, um*.

Amphipōlis, *is, acc. im, f.* a town of Mācēdōniā on the river Strymon, by which it is nearly surrounded; hence its name.

Anārtes, *ium*, a people of Dāciā, who inhabited the east bank of the Tibiscus, *Teisk*, or, *Teyas*, one of the northern branches of the Danube. Their country now forms part of Hungary.

Anas, *æ, m. Guadiana*, a considerable river of Spain, which has its source in some lakes or marshes, in that part of Hispāniā Citerior, now *New Castile*; flows westward, passing through the province of Estremadura, and entering Lusitania, *Portugal*, traverses part of the kingdom of Algarva, in which changing its direction, and running south, falls, after a course of 300 miles, into the *Mare Gādītānum*, vel, *Bætīcum*, the *Gulf of Cadix*.

Ancālites, *ium*, a people of South Britain, who were neighbours to the Trinobantes. Some have thought the Atrēbātes of Ptolemy and Antonine's Itinerary, the same with the Ancālites of Cæsar. See Horsley's *Britannia Romana*, page 17, and Gale's *Anten. Itiner.* p. 105, 106.

Ancon, *ōnis*, or, *Ancōna*, *æ, f.* a sea-port town on the Hadriatic, belonging to the Picēni, whose country was between that of the Umbri and the Sābīni. It has this name from its harbour resembling an Elbow or Crescent.

Andes, *ium, ibus*, a nation of the Celtæ in Gaul. Their territory lay on the north bank, and near the mouth, of the Līgēris, *Loire*.

Androsthēnes, *is*, Prætor of Thessaly, who embraced the interest of Pompey, but was defeated by Julius Cæsar.

Anníus Scāpūla, *Annii Scapulæ*, a man of great authority and influence, whom Cassius ordered to be put to death, for conspiring against his life.

Antīōchia, *æ, f.* the capital of Sýria, and one of the most celebrated cities of antiquity. According to some, it was built by Antīōchus and his son, Seleucus, from whom the name is derived, and, according to others, by the latter, who gave it that name in honour of his father. It stood upon the Orōntes, about 20 miles from the place where that river falls into the Mediterranean. At Antioch the Orontes is 40 paces broad. This city was nearly laid in ruins by a dreadful earthquake, which continued several days, about the year 125, in the reign of the emperor Trajan, who witnessed the dreadful effects of that awful phenomenon. After being often destroyed and rebuilt, Antioch was taken, (1262) by Bibaris, sultan of Egypt, who levelled it with the ground, and since that period, a few miserable huts, built with mud and straw, have added to the gloom of its ruins, and serve to point out the place where that large and splendid city once stood. The disciples of our Lord were first called Christians at Antioch. Acts of the Apes. xi. 26. *Inh.* Antīōchēnses, ium. *Adj.* Antīōchēnus, vel, Antīōchīnus, a, um.

Antīōchus, surnamed Cōmāgēnus, *i*, from his being king of Cōmāgēna, *æ, or, Cōmāgēne, es, f.* a district of Sýria, on the Euphrātes, who was under great obligations to Pompey, and sent him 200 men, most of whom were archers, who fought on horseback.

Antistīus, *i*, (Caius A. Rhēgīnus) one of Cæsar's lieutenants in Gall. Cæsar, in consequence of his expecting greater commotions in that country, gave orders to Marcus Silānus, C. Antistius Rhēgīnus, and T. Sextīus, to levy troops. We find him, at other times, appointing that lieutenant to honourable commissions.

Antistius, (see Turpio.)

Apōllo, *inis*, the son of Jūpīter and Lātōna, the god of music, medicine, augury, painting, poetry, and all the fine arts. He was born at the same birth with his sister Diāna, near the foot of Cynthus, a mountain in Dēlos, an island in the Ægēan Sea. Hence he was called Cynthīus and Dēlīus; and Diāna, Cynthīa and Dēlia. Among beasts, the wolf; among insects, the grasshopper; among birds, the cock, the crow, the swan, and the hawk; and among trees, the palm, the olive, and the laurel, were sacred to Apollo. He was represented as a tall beardless young man, of handsome shape, holding in his hand a bow, hence called *Deus Arcitenens*, or a-lyre, and his head surrounded with rays of light. *Adj.* Apōllīnāris, *is, e, and, Apōllīnēus, a, um.*

Apōllōnīa, *æ, f.* a maritime town of Mācēdōnīa on Æas where it falls into the Gulf of Venice. Pliny says it was about 7 miles from the sea; but we have the authority of Cæsar for calling it a sea-port. *B. C. Lib. III. 3. Inh.* Apōllīnātes, ium, or, tæ, arum. *Adj.* Apōllīēnsis, *is, ē, vel, Apōllōnīātīcus, a, um.*

Apōniāna, æ, *f.* an island near Lilybæum, the western promontory of Sicily. Some have supposed, it should be written Paconia, an island off Lilybæum, to the south of that promontory, mentioned by Ptolemy.

Apsus, i, *m.* *Aspro*, a small river of Măcĕdōnĭa, which running westward, falls into the Sinus Hadriātĭcus, *Gulf of Venice*, between Apōllōniā and Armĭssa. Cæsar and Pompey encamped on the opposite banks of this river, where, according to Lucan, they first came in sight of each other. To the Apsus, Lucan joins the adjective *Mollior*, which indicates that it was a gently flowing stream.

Apŭlla, æ, *f.* a district of Itāliā, *Italy*, bounded on the N. by the river Frēnto, on the W. by Cāmpāniā and Lŭcāniā, on the S. by Cālābriā, and on the E. by Mare Hadriātĭcum, *the Gulf of Venice*. *Inh.* Apŭli, orum (*sing.* Apŭlus, i). *Adj.* Apŭlicus et Apŭlus, a, um.

Aquilārĭa, æ, *f.* a place of Africa mentioned by Cæsar (*B. C.* 223), about 22 miles from Clŭpĕa. It had a harbour, protected by two promontories, which was convenient for shipping in the summer months.

Aquilĕiā, æ, *f.* a famous sea-port belonging to the Vĕnĕti on the Hadriatic. According to Strabo, it was built by the Romans, to repel the inroads of the barbarians, when their territory on that coast did not extend farther north. The name has been thought to be derived from an eagle, *Aquila*, flying over the site at the time the foundation was laid. But more probably from the Roman standard, in consequence of two legions having been long stationed in that place. From its splendour and magnificence, it was sometimes called *Roma Secunda*. Atilla, king of the Huns, after a long and obstinate siege, plundered it, *A. D.* 452, and so completely was the city destroyed, that the next generation could scarcely discover its ruins. Since that time, a few fishermen's huts point out the place near which it stood. *Adj.* Aquilĕius, a, um.

Aquitāniā, æ, *f.* one of the three principal divisions of Gallia, *France*, bounded on the E. by Provinciā, *Languedoc, Provence*, and Dauphiné, on the N. by the river Gārŭmna, *Garonne*, which separates it from Gallia Celtica, on the W. by Oceanus Cantabricus, *Bay of Biscay*, and on the S. by Pyrenæi Montes, *Pyrenees*, or, *Pyrenean Mountains*, which divide France from Hĭspāniā, *Spain*. As Aquitania was much less than either of the other two divisions, Augustus extended its southern boundary to the Lĭgĕris, *Loire*. *Inh.* Aquitāni, orum (*sing.* Aquitānus, i). *Adj.* Aquitānicus et Aquitānus, a, um.

Arar, āris, *acc.* im, or, in *m.* *Soane*, a river of Gaul, which takes its rise near Mount Vōgĕsus, *Vauge*, runs southward, and after receiving several streams, falls into the Rhōdānus, *Rhone*, at Lŭgdŭnum, *Lyon*, or, *Lyons*.

Arduēna, æ *f.* *Ardenne*s, a large forest of Gaul, reaching, according to Cæsar, from the Rhēnus, *Rhine*, to the territory of the Nĕrvii, upwards of 50 miles in length. Others make the extent

of this forest much larger. If it reached from the territory of the Trévéri to the Nervii, it would greatly exceed 50 miles. The ground is now in many places cleared, and cities built upon it. Strabo says, the trees of this forest were not of a great height, and its length did not exceed 4,000 stadia, or 40 miles.

Arēcōmici, orum, a people of Gaul, who lived on the Gallicus Sinus, *Gulf of Lyons*, to the west of the Rhōdānus, *Rhone*. See Volscæ.

Arēlātum, i, n. et Arēlas, ātis, a town of the Salyi, on the east side of the Rhōdānus, *Rhone*, at no great distance from the mouth of that river. There Cæsar, in thirty days from the cutting of the wood, built twelve long ships. From an expression of Ausōnīqs, it appears to have been a city of considerable eminence. Adj. Arēlātinis, is, e.

Arguetius, i, a partizan of Pompey, who brought cavalry from Italy to him in Spain.

Ariarātes, is, the brother of Ariobarzānes, whom Cæsar took under his protection, when he marched against Pharnāces, king of Pontus.

Arīmīnum, i, n. *Rimini*, a city of Umbrīa, on the banks of Arīmīnus, i, m. Adj. Arīmīnēnsis, is, e.

Ariobarzānes, is, a king of Cappādōcīa. Cæsar, from his fidelity to the Romans, restored him to the throne, and took his brother Ariarātes under his protection, at the time he passed through that country, when he marched against the king of Pontus.

Armēniā, æ, f. a large country of Asia, divided into Major and Minor. Armenia Major, now called *Turcomania*, was bounded on the S. by Sýria and Mēsōpōtāmīa, on the E. by Mēdiā, on the N. by Ibēriā and Cōlchis, which two countries extended from the Pontus Euxinus, *Black Sea*, to the Caspiū Mare, *Caspian Sea*. Armēniā Minor was bounded on the E. by Armēniā Major, on the N. by Pontus, on the W. by Cappādōcīa, and on the S. by Cappadocia and Syria. It was made tributary to the Medes by Astiāges, and Cyrus reduced it to a province. Alexander the Great also subdued this country, which afterwards fell under the power of Antiōchus the Great, who sent two deputies, Zadriādes and Artaxias, to take the command of it. But these deputies stimulated by love of power, excited the Armenians to revolt, and carried on a successful war against several neighbouring states, and shared between them the sovereignty of the country. By them it was first divided into Armenia Major, and, Armenia Minor; of which, the former fell to the lot of Artaxias, and the latter to Zadriades. Armenia Major, *Turcomania*, was, according to Strabo, who was a native of Cappadocia, a neighbouring province, bounded on the N. by part of Mount Caucāsus, on the E. by Mēdiā and Aprōpatēna, on the S. by Taurus, which separates it from Mesopotāmīa, and on the W. by the Euphrātes, Armenia Minor, the mountain Paryādes, and the Euphrates, which divides it from Cappadocia and Comagēna. The boundaries of Armenia

Minor, were on the S. Mount Taurus, separating it from Cilicia, on the E. the Euphrates, and on the N. and W. that chain of mountains known by the names of Amanus, Antotaurus, and Sordiscus. The limits assigned to these two countries by ancient geographers, are not materially different from those above mentioned, which were generally adopted by subsequent writers. Of Armenia Minor little is known. Tigrānes, king of Armenia Major, made a brave and long resistance against the Romans, but was at last subdued by Pompey. From this time, the kings of this country were tributary to the Romans, till the reign of Trajan, when it was reduced to a province. Under Justin II. it was subdued by the Saracens, who retained their possession, until they were conquered by the Turks, who gave it the name of Turcomania. On regaining their freedom, the Armenian princes ascended the throne, and continued even during its subjection to the Tartars. But in the year 1522, the Turks again subjected it to their power, and it has ever since, been a province of the Turkish empire, except the eastern part, which is included in the Persian dominions. Armenia is in general mountainous. The most remarkable are Taurus, and Anti-Taurus. It is, however, reckoned one of the most fruitful countries of Asia, and is watered by several large rivers. The Lÿcus and Phāris, which fall into the Euxine, the Arax and Cÿrus which run into the Caspian sea, and Euphrātes which flows into the Persian gulf, besides others of less note, have their sources in Armenia. *Inh.* Armēni, oftener, Armēnī, orum. *Adj.* Armēnius, et Armēniacus, a, um. Armēniacae arbōres, apricot trees, Armēniāca mala, apricots.

Ariōvistus, i, king of the Germans, who invaded Gallia, *France*, conquered a considerable part of that country, and subjected the inhabitants to the most cruel and oppressive treatment. Cæsar marched up to his very camp, compelled him to fight, and gained such a complete victory, that a very few only, among whom was Ariovistus himself, escaped. These continued their flight, until they reached the banks of the Rhine, which they crossed, some by swimming, others by boats. Ariovistus, in a little vessel, got safely to the other side. From this period nothing of his history is known.

Armōricæ, vel, Arēmōricæ civitates, were those of the Rhēdōnes, Nāmnētes, Vēnēti, Cūriōsōlites, Osismii, Corisopiti, Unēlli, Ambrincatūi, Bajocasses, Viducasses, and Lexōvii, who inhabited the western part of the countries, between the Lāgēris, *Loire*, and Sēquāna, *Seine*. They had this name from their situation on the sea coast. Armor signifying, in the language of the ancient Gauls, *on the sea*. *Inh.* Amōrici, orum. *Adj.* Armōricus, a, um.

Arētium, vel, Arētum, i, n, *Arezzo*, one of the 12 Towns of Hētrūriā, *Tuscany*, in Italy on the river Clānis, or, Clānius, *Chiana*, one of the northern branches of the Tiber. During the time Scipio made war against Carthage, this city possessed greater resources, than all the rest of Tuscany. But no trace of its ancient

beauty and splendour is seen in the modern city, which was plundered first by the Goths, and afterwards by the Lombards. *Inh.* Arēṭini, orum.

Arsinōe, es, a daughter of Ptolemy Aulētes, king of Egypt. To gain the favour of her older sister, Cleōpātra, Anthony put her to death.

Arvērni, orum, a people of Gallia Celtica, whose territories lay between the sources of Eleāver, *Allier*, and Durānūs, *Durance*, branches of the Līgēris, and Gārūmna. From the numerous wars which they had carried on against the Romans, Strabo infers their power and resources must, in former ages, have been very great. Like the Romans, they boasted of being descended from the Trojans.

Ascūlum Picēnum, i, n. *Ascola*, the chief city of the Picēni, on the river Truēntus, *Tronto*, at which Pyrrhus king of Epīrus was defeated by Fābricius. The adjective is added to distinguish it from a town of the same name in Apūlia.

Ascūrum, i, n. a town of Tingītāna a district of Mauritāniā, *Morocco*.

Asparāgium, i, n. a town of Macēdōniā, on the south bank of the river Apsus, *Aspro*. It probably belonged to the inhabitants of Dyrrāchium, from which it was about 34 miles distant; hence Cæsar says Asparāgium Dyrrāchinorum.

Asia, æ, f. *Asia*, one of the three divisions of the ancient world. It is bounded on the W. by Mare Ægēum, *Archipelago*, Hellespontus, *Dardanelles*, Prōpontis, *Sea of Marmora*, Thrācius Bōsphōrus, *Strait of Constantinople*, Mare Euxinum, *Black Sea*, Cimmērius Bōsphōrus, *Strait of Caffa*, Palus Mæōtis *Sea of Asoph*, and Tānāis, *Don*, which separate it from Europe. The other western boundaries of Asia, are the Mediterranean, Isthmus of Suez, and Mare Rubrum, vel, Sinus Arabicus, *Red Sea*. The last two divide it from Africa. On the remaining three sides, Asia is encompassed by the ocean. The name is said to be derived from Asia the daughter of Oceanus. It is situated between 26° and 190° of E. long. and between 2° and 77° N. lat. being 7,583 miles in length, and 5,250 in breadth. A small tract only of this extensive country, was known to the Greeks and Romans. That part of it which lies between the Euxine sea and the Mediterranean received, in the middle ages, the appellation of Asia Minor, *Anatolia*, or, *Natolia*, a name which does not occur in any classic author. The Romans divided it into Asia Cis or Intra Taurum, and Asia Ultra or Extra Taurum. *Inh.* Asiāni, orum. *Adj.* Asiūs, Asiācus, Asiānus et Asiāticus, a, um.

Aspāvia, æ, f. *Espejo*, a town of Spain on the bank of the Salsum, one of the southern branches of the Bætis, *Guadalquivir*, which falls into that river below Cordūba, *Cordova*. It was about 5 miles distant from Ucūbis.

Asta, æ, f. *Asti*, a town at the distance of some miles from the mouth of the Bætis, *Guadalquivir*, in Spain. *Inh.* Astēnses, ium,

Ategūa, æ, f. a town in Bætica, the most southern district in Spain. It stood about 10 miles west of Mālāca, *Malaga*.

Atrēbātes, ium, (*Atrēbātes*, *Sidonius*) a people of *Gāllia Bēlgica*, the neighbours of the *Mōrini*, whose country lay along the English Channel, opposite to *Dōver*. *Adj.* *Atrēbāticus*, a, um.

Atteius (3 syl.) i, (*Cāius*), one of those whom *Cæsar* took prisoners under *L. Cæsar*, on his way from *Thapsus* to *Utica*, and whom he set at liberty.

Attius, or, **Accius**, i, a friend of *Pompey*, who took possession of *Auximum*, *Osimo* but fled at the approach of *Cæsar*.

Attius, **Actius**, or, **Accius**, i, one of the *Pēligni*, hence called *Pēlignus*, who, with *Lūcrētius*, restrained the inhabitants of *Sūlmo*, *Sulmona*, a town of the *Peligni*, from putting themselves under the protection of *Cæsar*. When *M. Antony* advanced with a few cohorts to the gates, the people opened them, and welcomed his arrival. *Lūcrētius* and *Attius* endeavoured to escape over the wall, but the latter was taken, carried before *Antony*, and afterwards set at liberty by *Cæsar*.

Attius, or, **Actius**, **Rūfus**, a partizan of *Pompey*, who impeached *L. Afrānius* before that general, for the loss of the army in *Spain*.

Atuatīci, vel, **Aduatici**, orum, a people of *Belgic Gaul*, whose territories lying between the *Mōsa*, *Mais*, and *Scāldis*, the *Scheld*, were adjoining to those of the *Nērvii* and *Toxāndri*. Their capital was *Atuatīca*, æ, *f. Tongres*, in *Brabant*.

Avāricum, i, n. *Bourges*, the chief city of the *Bitūrīges*, and was afterwards known by their name. It had its former appellation from the river *Avāra*, *Eure*, one of the S. branches of the *Līger*, *Loire*. At the time *Cæsar* invaded *Gaul*, *Avāricum* appears to have been one of the finest cities in that country. It was strongly fortified by its natural situation, being nearly surrounded by a marsh and the river. *Inh.* **Avārici**, orum, (*sing.* *Avaricus*, i.) *Adj.* **Avāricēnsis**, is, e.

Aulērci, orum; of this name *Cæsar* mentions four nations of *Gaul*: *Aulērci Braunovices*, whose territories, *Morienne*, were adjoining to those of the *Ædūi*, *Sēgūsīāni*, and *Ambivarīti*. *Aulērci Cēnōmānni*, whose country, *Mans*, lay between the rivers *Sārta*, *Sarte*, and *Lædus*, two of the northern branches of the *Loire*. *Suindinum*, vel, *Subdinium*, i, n. afterwards *Cēnōmāni*, on the *Sarte*, was their chief city. *Aulērci Eburōvices*, inhabited the left bank of the *Sēquāna*, *Seine*, below *Lūtētia*, *Paris*. Their chief town was *Mediolānum*, afterwards *Eburōvices*, *Evreux*. The *Aulērci Diablintes*, *Diablita*, et, *Diaulita*, lived between the two last mentioned nations. *Neodūnum*, afterwards *Diablintes*, *Jublent*, was their largest town. These three, probably, formed but one people, and might, with more propriety, have been denominated tribes, than separate or distinct nations.

Aurunculēius, i, (*Lūcius A. Cōtta*) one of *Cæsar*'s lieutenants in the *Gallic War*. He opposed the rash measure of his colleague, in wishing to leave their winter-quarters, at the deceitful suggestion of *Ambiōrix*, but at last yielded to the timidity of *Titurius*,

which cost him his life. He is frequently called L. Cōtta, and sometimes Cotta.

Ausci, orum, a people of Aquitāniā in Gaul. Their capital was Climbērris, v. Climbērrium, Augusta, and at a later period, Ausci, *Auch*, which stood on the west bank of the Ger, one of the southern branches of the Gārūmna, *Garonne*.

Ausētāni, v. Authētāni, orum, a maritime people who inhabited the N. E. part of Spain. Their territories lay between the Lubricātus, *Lobregat*, and Sāmbrōca. The Pyrenees were their northern boundary, and their principal city was Gerūnda, *Gerona*.
Adj. Ausētānus, a, um.

Auximon, v. um, i, n. *Osimo*, a town of the Picēni, near the Māre Sūpērūm, *Gulf of Venice*, to the south of Ancōna.

Aviēnus, i, (Caius, i) a military tribune of the tenth legion, whom Cæsar broke at Thapsus, on account of his rapine and licentious behaviour in Italy, and filling one of the ships from Sicily with his equipage and attendants.

Axōna, æ, m. *Aine*, or, *Aine*, a river of Gaul, which Ausōnius calls *Præcept*, from its rapidity. Its source was in the territories of the Rhēmi, which form the department of the Meuse. It runs in a south-west direction, joins the Isāra, *Oise*, a little below Campagne, and both fall into the Sēquāna, *Seine*, about 5 miles south of Pointoise.

B

Bacēnis, is, f. a forest of Germany, supposed, by some, to be now known by the appellation of the *Black Forest*, and by others, a part of the Silva Hērnīciā, or rather, the Silva Hērnīciā itself. The last opinion receives some confirmation from the language of Cæsar, who says it was of prodigious extent, *infinita magnitudinis*, and, like a natural wall, prevented the mutual incursions of the Sūēvi and Chērūsci.

Bacūlus. See Sēxtius.

Bætis, is, acc. in m. anciently Tartēssus, i, m. and the country adjacent Tārtēssis, īdis, f. (Strabo) now called by the Moorish name *Guadalquivir*, i. e. Great River, had its source at the Saltus Zagīēnsis, near the foot of Mount Arēspēcta, *Mount Segura*, ran nearly parallel to the Anas, *Gudiana*, and fell by two mouths into Mare Gādilātum, vel, Bætīcum, *Gulf of Cadiz*, after a course of 340 miles. Bætīgēna, æ, a native of the south of Spain. Bætīcōla, æ, an inhabitant of Spain. *Adj.* Bætīcus, a, um.

Bāgrāda, vel, as, æ, m. *Megrada*, or, *Megerda*, a slow running, *Lentus*, river of Africa, between Utīca and Carthage, which has its rise in a chain of mountains to the W. of the city Māscūla. Cūriō had his camp on this river, when he was saluted by his whole army with the title of *Imperator*; and there Attīlius Rēgūlus killed a huge serpent of 120 feet in length, against which he had to employ his military engines.

Bālēares, insulæ, the islands Major, et, Minor, *Majorca*, and,

Minorca, on the east coast of Spain, about 50 miles S. E. of the mouths of Ibērus, *Ebro*. The former is 60 miles long, and 53 broad; but the latter is only about 30 in length, and 12 in breadth. These islands were distinguished by this epithet among the Greeks, who also called them Bālēārīdes, dum, from the ancient natives being excellent *slingers*, an art for which the inhabitants of these islands are still remarkable. *Adj.* Bālēāricus, a, um.

Where first mentioned in history, the Bālēāres were subject to the Carthaginians. In the year 122, *B. C.* they fell under the power of the Romans, to whom they continued tributary, until the fall of the empire. They were overcome by the northern barbarians, were afterwards conquered by the Moors, and about 1229, annexed to the dominions of Spain, by the king of Arragon. Minorca has been twice in the possession of the British.

Bālvēntius, i, (*Titus*, i,) a man of distinguished courage, who had both his thighs pierced with a dart, in the attack which Ambiorix made upon the legions which he had deceitfully persuaded to leave their camp.

Bātāvīa, vel, Bātāvīa, æ, f. or, Insula Bātāvorum, *United Provinces*, often called *Holland*, from its being the largest of them; a country at the mouth of the Rhine. It was denominated an island, from its being bounded on two sides, by the southern and northern branches of the Rhine, and on the third by the sea. The modern is considerably larger than the ancient country. No part of the old world has changed its appearance so much as Holland. Being low and level, it is both exposed to the encroachments of the sea, and to the inundations of the Rhine. Some islands once inhabited, are now covered by the ocean, and others are threatened with a similar fate. A considerable extent of territory has been gained from the German Sea, but it is with great difficulty secured against the violence of that tempestuous element. The lands along the coast are below the level of the sea, against which they are protected by dykes of prodigious thickness. The canals in Holland are numerous, and in all directions. They serve the same purpose as roads in other countries. In general, they are about 30 feet higher than the fields through which they pass. The water, which inundates the country in winter, is raised into them by wind-mills, in the spring months. Before the revolution, the inland navigation of Holland yielded a very great annual revenue. The soil of Holland is better than the climate, which is cold, damp, and not favourable to health. The transition from heat to cold is sudden and violent. The summer is hotter, and the winter colder, than in Britain. *Inh.* Bātāvī, orum, were a branch of the Cātti, a German nation.

Bēlgæ, arum, a people originally of German extraction, who inhabited the third division of Gaul, *B. G.* l. 1. which was bounded on the S. by the Mātrōna, *Marne*, and Sēquāna, *Seine*; on the E. and N. by the Rhēnus, *Rhine*; and on the W. by Frētum Brītānīcum, *English Channel*. Strictly speaking, Frētum Brītānīcum, vel, Gāllicum, was confined to the *Strait of Dover*, but seems

generally to have had a more extended signification, and to have nearly corresponded to the English Channel. Cæsar calls it *Oeanus, i. e. Atlanticus*, of which the English Channel and German Sea form a part. In the division of Gaul made by Augustus, whose object was to render the different provinces more equal in point of extent, the countries of the *Hēlvētīi* and *Sēquāni*, which till that time were included in *Gāllia Cēltica*, were added to *Gāllia Bēlgica*. According to Cæsar, the *Bēlgæ* were, of all the Gauls, the most warlike; and he attributes their superiority in arms to their being strangers to luxury and refinement. *Adj. Bēlgicus, a, um.*

Bēlgium, i, n. is, in general, used by Cæsar to denote a part of *Gallia Bēlgica*, not the whole country. See *Belgæ*.

Bēllōcāssi, orum, o. Vēllōcāsses, ium, a nation of the *Belgæ*, whose territories were of considerable extent, and bounded on the E. by the *Isāra, Iser*, on the S. by the *Sēquāna, Seine*, on the W. by the district of the *Calēti*, and on the N. by that of the *Bellōvāci*.

Bēllōna, æ, the goddess of war, sister and wife of *Mars*, anciently called *Duellōna*.

Bēllōvāci, orum, were a numerous and powerful tribe of the *Bēlgæ*, adjoining the *Bēllōcāssi, Calēti, Ambīāni, Vērōmāndūi*, and, *Silvanectes*.

Bēssi, orum, a ferocious people of *Thracīa, Thrace*, who lived upon the *Hēbrus, Marisa*, near the sources of that river.

Bēthūria, æ, f. the most northern part of the province of *Bætica* in *Hispānia, Spain*.

Bētōnes, o. Bērōnes, ium, a people of *Spain*, who lived on the south bank of the *Ibērus, Ebro*, towards the source of that river.

Bibracte, is, n. afterwards *Augustodūnum, i, n. Autun*, a town of the *Ædūi*, upon the *Arroux*, one of the northern branches of the *Ligēris, Loire*, towards the source of that river.

Bibrax, ācis, f. Bievre, a town of the *Rhēni* on the *Axōna, Aine*.

Bibrōci, orum, a British nation, who inhabited what now forms the N. W. part of *Berkshire*. Their chief town was *Bibracte, Bray*. At the time Cæsar invaded Britain, they, with the *Cēnōmāgni, Ancālites*, and *Cāssīi*, seem to have been subject to *Cassivellaunus*.

Bibūlus, i, (M. Cālpurnius) Cæsar's colleague in the consulship. At first he opposed the arts of Cæsar, but finding himself overpowered, he afterwards remained inactive, which gave occasion to the following dictum, recorded by *Suetonius* in his life of Cæsar.

*Non Bibulo quidquam nuper, sed Cæsare factum est,
Nam Bibulo fieri consule nil memini.*

Bibūlus, i, one of *Pompey's Admirals*, who protected the coast of *Oricum* with great bravery, and intercepted some of Cæsar's supplies.

Bigērrōnes, or, **Bigērrōnes**, ium, a people of Aquitānia, who, with several other adjoining tribes, surrendered to Crassus, one of Cæsar's lieutenants. Their territory was bounded on the S. by the Pyrenees, and was nearly at equal distances from the Mediterranean and the Bay of Biscay.

Bithŷnia, æ, f. anciently called **Bēbrŷcia**, æ, *Beesangial*, a considerable country of Asia Minor, *Anatolia*, or *Natolia*, which had the Pōntus Euxinus, *Black Sea*, on the N. Bōsphorus Thrācius, *Strait of Constantinople*, Prōpōntis, *Sea of Marmora*, and Mŷsia on the W. Mŷsia, Phrŷgia, and Gālātia on the S. and Pāphlāgōnia on the E. Although it does not appear to have ever been of great extent, it was certainly, at one period, a very powerful kingdom. *Inh.* Bithŷni, orum, who, according to Strabo, were a Thracian nation. *Adj.* Bithŷnus, Bithŷnius, Bithŷnīcus, Bithŷniācus, a, um, et, Bithŷniācēnsis, is, e.

Bitūrīges, um, a nation of Gālŷia Celtica, who lived on the west side of the Līgēris, *Loire*. Their chief city, Avāricum, was afterwards called by the name of its inhabitants, now *Bourges*.

Bivius Cūrius, Bivii Curii, an officer of the cavalry in Cæsar's army.

Bōdūognātus, i, the commander of the Nērvii, at the time they attacked the Roman army under Cæsar.

Bōii, v. Bōji, orum, a people of Aquitānia, who inhabited the country watered by the river Sigmānus, *Signatius*, v. *Igmānus*, *Arcachon*. There were several tribes of the Bōii, who lived in different parts of Gaul.

Bōgud, ūdis, a king of Maturiānia, *Morocco*, and *Fex*, who embraced the interest of Cæsar.

Bōsphorus, i, m. i. e. *Bovis Meatus*, because oxen used to swim across both the straits of that name. The one was called Bōsphorus Thrācius, *Strait of Constantinople*, between the Prōpōntis, *Sea of Marmora*, and Pōntus Euxinus, *Black Sea*; and the other, Bōsphorus Cimmērius, *Strait of Caffa*, between the Pōntus Euxinus, *Black Sea*, and the Mæotis Palus, *Sea of Asoph*. On the latter, Bōsphorus, there was probably some cognominal province or territory, of which, Mithridātes was appointed king.

Brānnōvices, ium, or, Brānnōvi, orum, a tribe of the Autērci, q. v.

Bratuspāntium, i, n. a town of the Bēllōvāci. It is supposed to have stood between Cæsārōmagnus, afterwards Bēlvācus, vel, um, *Beauvais*, and Samarobrīva, *Amiens*. This town is not mentioned by any writer after the commencement of the Christian Æra.

Britānnia, æ, et, Britānnis, ūdis, v. dos, f. *Britain*, or, *Great Britain*, anciently called Albion, ii, n. is the largest island in the Mære Atlānticum, *Atlantic Ocean*, belonging to Eurōpa, *Europe*. That part of the Atlantic which separates Britain from France, was called Frētum Britānnicum, strictly speaking, *Strait of Dover*, but its signification seems often to have been more extensive, and to have corresponded nearly with the modern appellation, *English Channel*; Océānus Vērgīnius, *St. George's Channel*, flows between Britain, and Hībērnīa, *Ireland*, on the W. Oceanus Cālīdōnicus,

Scottish Sea, washed the W. and N. W. parts of Scotland, *Oceanus, Hýpërbörëus, Northern Sea*, the northern coast, and *Oceanus, Gërmānīcus*, the *German Ocean*, which is more properly called a sea, formed its boundary on the E. Cæsar's account, both of the form and extent of this island, is not far from the truth. But of the characters, manners, and customs, of the Britons, a very general description is only to be found in the writings of the ancients. Nor can the Greek and Roman historians, be more satisfactory, with respect to the face of the country and its productions. With that part of the island, lying to the N. of the Grampian mountains, *Mons Grāmpīus*, the Romans appear to have been entirely unacquainted. Of the mineralogy of Britain, they seem to have known very little. Only a single mountain, *Mons Grāmpīus*, or rather a chain of mountains is mentioned, and the rivers and promontories which occur in their histories are very few. The island is divided into two parts, southern and northern; the former, from its inhabitants, is called ENGLAND, and the latter, for the same reason, SCOTLAND. Great Britain is situated between 50° and 58° 30' N. lat. and between 1° 38' of E. and 5° 41' of W. long. Its greatest length does not exceed 600 miles, and its greatest breadth 344. Its surface is computed at 77,243 sq. miles, and the population, at 10,943,578. *Inh.* Brītānni, orum, (*sing.* Brītānnus, i,) and Brītōnes, v. Brittōnes, (*sing.* Britto, ōnis, v. ōnis). *Adj.* Brītānnus, et, Brītānnīcus, a, um.

Brūndūsīum, i, n. *Brundisi*, a city of Cālābrīa in Italy. Strabo says that it was founded by Thēseus, (2 syl.) who planted a Cretan colony there; but others assert that it was built by Diōmēdes, who settled in Māgna Græcīa in Italy, after the Trojan war. It had a large and secure harbour, reckoned one of the best in the world, which the indolence of the Italians has allowed to be greatly choked up. The splendor of the old city is lost in a small ruinous collection of houses, which occupy part of its situation. The immortal poet, Virgil, died at Brundisium, on his return from Greece, to which he had gone, intending to put a last hand to the *Æneid* at Athens. The common passage between Italy and Greece, was from this port to Dýrrhāchium, *Durazzo*. *Adj.* Brūndūsīnus, a, um.

Brūtīi, orum, a people of Māgna Græcīa, sprung from the Lūcānī. They were generally shepherds, and, according to some, were called Brūtīi, from their cowardice in submitting to Hānnībal, in the 2d Punic war, without making any resistance. But Justin informs us they took this name from Brūtīa, a woman who betrayed the castle, possessed by a band of robbers, who infested the country, to 600 Africans sent by Diōnysīus, king of Sicily, to quell them. These troops of the Sicilian king built a city, into which the shepherds flocked, and assumed the name of Brutii. Their territory was called Brūtīi, v. Ager Brūtīus. *Adj.* Brūtīus, a, um.

Brūtus, i, (Dēcīmus, i,) one of Cæsar's officers, to whom he gave the command of his fleet in the Gallic war, with which he de-

feated the Venetians, (*B. G.* III. 15,) and afterwards the people of Marseilles, in two engagements during the Civil war.

Bŭllis, ŭdis, *f.* a town of Măcedōniă, on the Mare Hădriatĭcum, *Gulf of Venice*, nearly opposite to Hŭdrus in Italy. *Inh.* Bŭllidēses, ium, *v.* Bŭllini, orum, (*Livy.*) *Adj.* Bŭllinus, a, um.

Bursavolēses, ium, a people of Spain, who seem to have inhabited part of Bătica; but their exact situation is unknown.

Bŭthrōtum, i, *n. v.* us, i, *m.* *Butrinto*, a sea-port town of Epĭrus in Greece, opposite to the island Cōrsŭra, *Corfu*. Ænēas landed at Bŭthrōtum, as he cruised along the coast of Greece, on his way from Troy to Italy.

C

Căbillōnum, i, *n.* *Chalon*, or, *Chalons*, a town of the Ædŭi on the left bank of the Arar, *Soane*, about 70 miles N. of Lŭgdŭnum, *Lyons*. *Inh.* Căbillōnes, um (*sing.* Căbillo, ōnis).

Cadētes, um, a people of Găllia Cēltica, *B. G.* VII. 75. From their being mentioned along with the Osismĭi, Rhēdōnes, Ambibari, their country must have been adjoining, and most probably, formed part of what was afterwards called *Bretagne*. The Cadētes occur but once in *Cæsar*; where Clarke and others have Calētes. Although this be the true reading, they must not be confounded with the Calētes, who are mentioned in *B. G.* II. 4, and *B. G.* VIII. 7.—(See Calētes).

Cabŭrus, i, the chief man among the Hēlvĭi, he was the father of C. Vălērius Dōnătŭrus *q. v.*

Cădŭrci, orum, a people of Aquitănĭa, who lived between the Oldns, or Oltis, *Olt*, and Durănius, *Dordogne*, two of the northern branches of the Gărŭmna, *Garonne*. *Adj.* Cădŭrcus, a, um.

Căcĭlius, i, (*Titus, i.*) a centurion of the first rank, in the army of Afrănius, who was killed in an engagement with Cæsar, near Ilërda, *Lerida*.

Căcĭlius Niger, Căcĭlii Nigri, surnamed Bărbărus, commanded a considerable body of Lusitanians at Lēnĭus, whom the friends of Pompey solicited to assist them in the recovery of Hispălis, *Seville*.

Căcina, æ, a man who belonged to Scipio's army, and was taken prisoner at Uscēta, by Cæsar. That general, according to his usual clemency, pardoned Căcina, and all the rest who fell into his hands at the taking of Usceta.

Cărēsi, *v.* Cărăsi, orum, a nation of Găllia Bēlgĭca, who with the Condrŭsi, Ebŭrōnes, and Pămăni, went under the general appellation of Germans, and were supposed to send 40,000 men to the Belgic army, which was raised against the Roman dominion in Gaul, (*B. G.* II. 4.) Their country was situated between that of the Trēvĭri, and the river Mōsa, *Meuse*.

Cæsar, ħris, the name of a branch of the Julian Tribe, *Gens Julia*, who are said to have received this appellation, either from one of them being born with a thick head of hair, *cum casarĭe*, or, from

his being cut out of his mother's womb, *ex cæso matris utero*; or, according to some, from one of them having kept an elephant, which in the Phœnician language bears the same name.

Cæsar, *aris*, (Caius Julius,) the first distinguished character of the Cæsars, was the son of Caius Cæsar, and Aurélia the daughter of Cotta. He was born in the 6th consulship of Mærius, 99 years *B. C.* When only in his 17th year, he obtained the office of Flamen Dialis, *High Priest of Jupiter*. His marriage with Cōrnēlia, the daughter of Cinna, excited against him the hatred of Sūlla, to whose suspicion, he had from his early years, been exposed in consequence of his aunt Jūlia, being the wife of Mærius. To escape assassination, he was obliged to conceal himself, until, by the intercession of the vestal virgins, and entreaties of his relations, the tyrant was reluctantly induced to spare his life. That Sūlla formed, at an early period, a correct opinion of his talents and ambition, is proved by the answer which he returned to his friends, who reproached him for the meanness of wishing to put a boy to death; in that boy, said he, I see many Mæriuses.

The first military honour bestowed on Cæsar, was a civic crown, at the siege of Mitylène, when the Roman army was commanded by Thērmus the Prætor. On Sulla's death, he returned to Rome, and before he had completed his 23d year, accused Dōlābēlla of extortion. Although the prosecution terminated in the acquittal of the defendant, Cæsar, in that trial, gave such proofs of his abilities, as ranked him in the public opinion, high, among the most distinguished orators. Not having obtained any public office, and wishing to avoid the odium, necessarily attendant on an unsuccessful impeachment, he retired to Rhodes to study eloquence under Apollōnīus, the son of Milon, who was a very eminent teacher of Rhetoric. Near the island Phārmācūsa, on his way to Rhodes, he was taken by pirates, among whom he remained 40 days. At the end of that time, he purchased his liberty for 50 talents. Soon after obtaining his freedom from the pirates, he procured a ship, pursued them, and, to verify the threat which he expressed when their captive, put them all to death by crucifixion. After his return to Rome, he was, by the vote of the people, appointed a military tribune. He afterwards obtained the offices of Quæstor, Ædile, High Priest, *Pontifex Maximus*, Prætor, and Consul. During his Quæstorship, his wife Cōrnēlia, and aunt Jūlia, the widow of Mærius, died, and he delivered a funeral oration from the Rostra in honour of them both. He then married Pōmpēia, the daughter of Q. Pōmpēius, and grand-daughter of Sulla. To gain the favour of the people, when Ædile, he surpassed all his predecessors in the extravagance and magnificence of his shows. To dazzle and captivate the multitude, and to weaken the power of the nobles, was his constant aim. In the pursuit of his favourite plans, he had recourse to means, the most wicked and flagitious. But in spite of his vices, the agreeableness of his manners, and splendour of his talents, added to his martial valour and intrepidity,

gained him many admirers. The success of his military enterprises rendered him a favourite with the army, and his profuse bribery secured in his interest the populace of Rome. That his object from his early years, had been his own aggrandizement on the ruin of his country, is manifest from him having been concerned, first in the conspiracy of Crāssus and Sūlla, and afterwards in that of Cataline. The judgement which he gave in the Senate, with respect to the punishment of Lēntūlus, Cethēgus, &c. accomplices of Cataline, the conduct of the Roman equites who guarded the temple where the senate was met, and his being arraigned as an associate of that parricide before the Quæstor, and the senate, sufficiently prove both the public opinion and his guilt. He leagued with these traitors, not to promote their schemes, but by their means to destroy the liberties of his country, and become the unlimited sovereign of Rome.

Cæsar divorced Pōmpēia, because Clōdīus had been detected in his house, while she and other matrons were celebrating the rites of the *Bona Dea*, from which every male creature was most carefully excluded. Clodius was tried for this crime, and through bribery, obtained a sentence of acquittal. As Clodius was a man of great influence and popularity, Cæsar, although certain of the fact, declined bearing evidence against him, lest it should have been in any degree injurious to his plans of ambition.

The senate seem to have been apprehensive of the power and influence of Cæsar, by the time he was elected consul. This induced them to decree provinces of little or no importance, woods and roads, to the consuls for that year. This provoked his resentment, and he laboured to effect a reconciliation between Pompey and Crassus, which he at last after great exertion accomplished. The interest of the former he had keenly supported in the passing of the Manilian law, which conferred extraordinary powers on that commander, and likewise on other occasions, though not without an ultimate view to his own advantage. Whatever power, beyond what was usual, had been assigned to others, served as a precedent for his soliciting the like for himself. With Crassus a man of no great personal merit, but who had acquired prodigious wealth, he had long been in habits of friendship. Of all the Roman citizens, Pompey possessed the greatest power, Crassus the greatest riches, and Cæsar the greatest abilities. In this coalition, which was in fact a conspiracy against the liberties of Rome, they solemnly swore that nothing was to be done in the state but by their mutual consent. The scandalous combination of these three great men was called the **FIRST TRIUMVIRATE**. Of the three, Pompey was the least criminal. He appears to have been duped by the insinuating address of Cæsar, in whose consulship he expected to get all his acts in Asia ratified. This decree could only gratify his vanity which was his ruling passion, but the means which he employed to accomplish it, were highly criminal. The object of Crassus was to add to his wealth, and to increase his influence in the state by the power and talents of the other

two, and that of Cæsar, by occasionally yielding to Pompey's fame, to raise his own, and "crown his mad ambition".

From this period the state was wholly managed by Cæsar, and the violence of his proceedings, rendered the triumvirate objects of just abhorrence to all classes of the community. Cicero, to whom Pompey confessed he had been duped by Cæsar, advised him to break off all connection with that intriguing and unprincipled politician; but with him the winning address of Cæsar had more influence, who not only preserved their former intimacy, in opposition to the advice of Cicero, but strengthened their union by giving Pompey, in marriage, his daughter Jūlia, a woman of the most amiable dispositions, and of the most engaging manners. So great was her influence with both her father and husband, that, in spite of the mutual jealousy and aversion which then subsisted between them, she prevented their coming to any rupture, as long as she lived. To increase his powers in the state, and to command the interest of Piso, who succeeded him in the consulship, he married his daughter Calpurnia. A strong and respectable party, animated by love of their country, warmly opposed the measures of the triumvirate. Cæsar, anxious to intimidate them, bribed Vēttius, who had formerly preferred an accusation against himself, to declare, that he had been urged by some of the nobles to assassinate Pompey. But this villany being detected by the people, was treated with such contempt, that he was glad to drop it; and, to prevent farther discovery, he put Vettius to death in prison. Notwithstanding these acts of enormity, he must have had a powerful party in the state. Previously to the expiration of his consulship, he obtained from the people through his agent, the tribune Vātinus, the province of Cisalpine Gaul, and Illýricum, with three legions for five years; and the senate, at the desire of Cæsar, added Transalpine, Gaul, and another legion. These legions were gradually increased to thirteen. Some of the succeeding magistrates wished to annul his acts, and to prosecute him for his illegal conduct during his consulship; but having the tribunes in his interest, a *veto* was put to all their proceedings.

Cæsar set out for Gállia Trānsālpina, *France*, in the end of March, *B. C.* 57. Of his conquest of that country, checking the inroads of the Germans, and over-running part of Britain, he has given a minute detail in his seven books of the Gallic War. To these an eighth has been added by Hirtius Pāns, which brings down his operations in Gaul to the time when he passed the Rūbicon, which formed the commencement of the civil war.

The dissembled friendship which had, for some time, existed between Cæsar and Pompey, on the death of Julia and Crassus, gave place to personal hatred and open hostility. Neither of these generals could bear an equal, much less a superior. Through the influence of Pompey, the senate had received Cæsar's petitions with contemptuous indifference, which was, with him, a good reason for involving his country in all the horrors of intestine

bloodshed. Cæsar's crossing the Rûbicon, the boundary of Gallia Cisalpina, which the laws did not allow him to pass while in command, was an actual declaration of hostilities. Pompey and his friends fled from Italy, and crossed to Greece. In 60 days, Cæsar conquered all Italy, entered Rome, and took possession of the treasury, which Pompey, by an unaccountable oversight, had left behind him. Leaving the command of the army in Italy to Antony, he went against Pompey's best troops, which were then in Spain, under Pētricius Afrānīus and Vārro, observing, on his quitting the capital, "that he was going to fight an army without a general, and would return to fight a general without an army." He was well received by the inhabitants of all the towns in his road thither, except the people of Māssīlīa, *Marseilles*, who refused to admit him within their gates. Unwilling to spend much time in the reduction of that city, he gave the command of the troops who were to attack it by land, to Trebonius his lieutenant, and of the fleet to Dēcīmus Brūtus. Having brought the war in Spain to a successful termination, on his return to Rome he compelled the inhabitants of Marseilles, after a long and brave resistance, to surrender, (See Massilia). He then prepared to follow Pompey into Greece, conscious that, during his life, he would neither enjoy tranquillity nor security. After several skirmishes, the two armies came to a decisive engagement on the plains of Phārsālīa, in which Pompey was completely defeated, and his camp taken. Disguised in the dress of a peasant, he wandered to the shores of the Archipelāgo, and afterwards fled to Egypt, where he was murdered. Cæsar resolved to pursue his enemy into whatever part of the world he might go, followed him into Egypt, which he reached soon after the murder of Pompey. Embracing the interest of Clēōpātra, Cæsar became attached to her person, and, for some time, the character of the conqueror was lost in that of the voluptuary. By her he had a son called Cæsario, or Cæsarion, who, at the age of 18, five years after he had been proclaimed, by his mother and Antony, king of Egypt Cyp̄rus, and Cælōsȳria, was put to death by Augustus. His military enterprises in Egypt, are related in the Alexandrian war.

Having placed the crown of Egypt on Clēōpātra, with whom he had associated in the kingdom her younger brother Ptolemy, merely to save appearances, he advanced with her up the Nile, and would probably have gone to Æthiopia, had not his soldiers refused to follow him. Roused at last from his indolence and effeminacy, by the revolt of Pharnaces king of Pontus, he marched against that monarch, defeated him and subdued his country, with such ease and rapidity, that in writing an account of it to a friend at Rome, he employed only three words, *veni, vidi, vici*. To Mithradates, from whom he had received so much assistance in the Alexandrian war, he gave the kingdom of Bosphorus, on the Palus Mæotis, *Sea of Asoph*, and entrusted Donutius with the settlement of other affairs in Asia. To quell the commotions in

Italy, he returned to that country, levying great contributions from the states through which he passed, for the African war, of which Hirtius Pansa has given a full account. See *A Hirtii Pansæ commentarii de Bello Africāno*. The good fortune of Cæsar did not fail him in this expedition; he defeated the republican forces under Scipio in an engagement near Thāpsus, and reduced the kingdom of their ally, Juba king of Mauritānia, to a Roman province. On hearing of Cæsar's success, Cato killed himself at Utica. Returning to Rome, Cæsar, at the interval of a few days, triumphed four different times, in consequence of his having conquered Gallia, France, Egypt, Pōntus and Africa, *i. e.* Nūmīdia, Mauritānia, &c.

The plunder of so many countries enabled the conqueror of the world to glut his soldiers with presents, and the citizens with largesses. To dazzle the eyes of the multitude, and to divert the minds of the citizens from the extinction of their liberties, he exhibited shows of uncommon magnificence, and gave feasts of the most unbounded profusion. He also enacted some useful laws, and regulated the calendar according to the course of the sun.

Cneius and Sextus, the sons of Pompey, aided by Lābiēnus, having drawn together a powerful army in Spain, Cæsar was again obliged to leave Rome, and march against them. They came to a decisive battle at Mūnda, in which the former two displayed great heroism and generalship. The veterans of Cæsar were forced to fly, and it required all his address to bring them again to the charge. Victory at last declared for Cæsar, which put a final period to the war, and left the conqueror in the peaceful possession of the Roman Empire. The eyes of his countrymen were now opened. Though his triumph surpassed in splendour and magnificence, all that had ever been seen in Rome, the people with sorrowful hearts, gazed at the pompous procession, and stood silent. No acclamation followed the car of the conqueror. The splendid exhibition was beheld as the final extinction of Roman independence. The citizens justly considered Cæsar, as triumphing, not over natives of Spain, but, over the sons of Pompey, their favourite general, over the nobles of Rome, and over the laws of the commonwealth.

The senate has been blamed for conferring such extravagant honours, and for bestowing such unlimited power on Cæsar. But in this, they only yielded to the inclination of the conqueror, and merely granted what they had then no power to withhold. They elected him consul every year, and dictator for life, appointed him superintendant of public morals, and conferred upon him the title of imperator and father of his country. Nor did they stop here. They decreed him an elevated seat in the theatre, a golden chair in the senate-house, and on the tribunal in the forum. To complete their extravagance and impiety, to the man who had destroyed their constitution, and enslaved his fellow-citizens, they voted temples, altars, and priests. The command of the army, disposal of the treasury, and nomination of the magistrates, he con-

sidered to be put in his power by the success of his arms, hence the concurrence of the senate in these matters was deemed unnecessary. To decoy the people, with some of those powers, he used occasionally to dispense; but only when it suited the object which he had in view. It must not be denied that his conduct, when supreme commander, was marked with great clemency, and that he enacted several salutary laws for the better regulation of the state. He administered justice without partiality, and added to the greatness of the empire by planting Roman colonies beyond seas. But his elevated station, as well as the measures by which it had been obtained, created him enemies; and the chief of the senate, among whom was his most intimate friend Brutus, conspired against his life. He died in the senate-house, 15 March, 44, *B. C.* in the 56th year of his age, pierced by 23 wounds, after he had enjoyed the peaceful possession of the empire, only 5 months.

Of Cæsar's intrepidity as a soldier, and abilities as a commander, the armies which he defeated, and the countries which he conquered, are sufficient proofs. To the talents of a consummate general, he added those of an elegant historian and a persuasive orator. His commentaries on the Gallic and Civil wars, were composed on the spot where his battles were fought. The purity and neatness of his style, notwithstanding the rapidity with which he must have written, have not, perhaps, been surpassed by any Roman writer. His narrative is perspicuous, simple and natural. It is at once chaste and animated. His lucid and animated description places the whole scene distinctly before the reader, who accompanies him in all his marches, and is a witness of every engagement. No passage occurs in all his writings, which the most illiterate do not understand, and the most polished do not approve. To compose a simple narrative of his campaigns, for the amusement of himself and his friends, seems rather to have been his object, than to give a specimen of his talents as a profound historian, or deep politician. Hence it were absurd to expect in the commentaries, a finished history. They are mere outlines, which he perhaps entertained the hope of seeing filled up, either by himself, or by some other hand.

Besides some juvenile pieces mentioned by Suëtōnīus, and a collection of apothegms, Cæsar left, at his death, two books on Grammar, and a poem which he called *Iter*, or The Journey. But these, with his letters to the senate and his friends, are now lost. None of his writings now remain, except 7 books of the Gallic, and 3 of the Civil, war. The 8th book of the Gallic war, and the commentaries on the Alexandrian, African, and Spanish wars, were written by A. Hirtius Pansa.

Of Cæsar's talents as an orator, we have the opinion of Cicero and Quintilian. His orations were admired for two qualities, not always united, strength and elegance. Cicero places him among the first orators, and Quintilian asserts, he spoke with the same spirit with which he fought. Had not ambition, says a great

critic, diverted Cæsar from the arts of peace, he would have rivalled the eloquence of Cicero.

Călăgūrītāni, orum, the inhabitants of Călăgūrri, is, *f. Calahorra*, a free town on the right bank of Ibērus, *Ebro*, above its junction with Aragon. During the terrible famine which this city underwent in the Sertorian war, the Călăgūrītāni ate their wives and children, rather than submit to Pompey.

Călēnus, *v. Kalenus*, i, (*Q. Fusius C.*) one of Cæsar's lieutenants, both in the Gallic and Civil war. He is sometimes called *Q. Călēnus*, and simply *Călēnus*.

Călētes, ium, *v. Călēti*, orum, a people of Gaul, whose country lay a little to the north of the mouth of the Sēquāna, *Seine*.

Calidius, i, (*Mārcus*, i,) a senator who was of opinion, that Pompey should be sent to his provinces, to prevent all discord between him and Cæsar. But the consul Lēntūlus, refused to put the motion of Calidius to the vote.

Cālpurnius, see Sālviānus.

Cālvisius, see Sābīnus.

Cālŷdon, ōnis, Cālāta, or Gālāta, *æ, f. Ayton*, a city of *Ætōliā* in Greece, which stood on both banks of the Evēnus, *Fidari*. Near this city, Mēlčāger slew the famous wild boar. Here Hercules married Dējānira, who afterwards caused his death by means of a poisoned shirt. *Inh. Cālŷdōnii*, orum. *Adj. Cālŷdōnius*, a, um.

Cāmŷlōgēnus, i, an Aulercian, *Aulercus*, who, in consequence of his splendid military talents, was requested, although of a great age, to take the command of the troops in Lūtētia, *Paris*, on the approach of the Roman army.

Cāmērīnum, i, *n. Camerino*, a city of Umbrīa, a district of Italy, on the confines of Pīcēnum. *Inh. Cāmērīni*, orum, also, Cāmērs, ērtis, *plu. Cāmērtēs*, ium. Both these appellations were employed to denote the Umbrians in general, and from the number of eminent characters who flourished in that city, their name came to signify *illustrious men*. *Adj. Cāmērīnus*, a, um,

Cāndāvīa, *æ, f.* (found also written Caudāvīa, Gāndāvīa, Gaudēvīa, et, Scāndēriā), is supposed, by some, to have been a tract of Mācēdōniā, by others, a chain of mountains which bounded that country on the W. and by others, a mountain in Epirus. The first is the most generally received opinion. According to Lucan, *Lib. VI. 330, et seq.* it had extensive forests, and bordered on Emāthīa, which was a part of Macedonia.

Caninius, see Rēbīlus.

Cānōpus, i, *f. Aboukir*, a city of Egypt, 120 stadia, 12 miles from Alēxāndriā. Juvēnal, *Sat. 15. 46*, has *Canopus famosus*, from the vices of its inhabitants. The western branch of the Nile was called Cānōpīcum, from this city being near it. *Adj. Cānōbicus*, Cānōpīcus, et, Cānōbitānus, a, um.

Cāntābri, orum, (*sing. Cāntāber*, ri,) a very brave and warlike people, who inhabited the northern part of Spain. They seem to have extended from the mouths of the Ibērus, *Ebro*, along the

shores of the Bay of Biscay, which was, from them, called *Océanus Cāntābricus*. The term is often used to denote the Spaniards in general. *Adj.* Cāntābricus, a, um.

Cāntium, i, n. *Kent*, a county of England, which, in modern times, is bounded by the Strait of Dover, *Fretum Gallicum*, vel, *Britannicum*, on the E., by *Sussex* on the S., on the W. by *Surry*, and on the N. by the *Tamēsis*, *Thames*, which separates it from *Essex*.

But the ancient boundaries of *Kent* are not precisely ascertained.

Cānūsium, i, n. *Canoso*, a town of some note in *Apūlia*, on the banks of the *Aufidus*, *Ofanto*, to which the Romans fled after the battle of *Cānnæ*. *Diōmēdes*, with the Greeks who accompanied him to Italy after the Trojan war, built this city. From its inhabitants, Cānūsīnī, orum, (*sing.* Cānūsīnus, i,) continuing the use of the Greek language along with the Latin, they were called *Bilinguēs*. It is probable that most of the descendants of the Grecian colonies, who settled in the S. of Italy, would long retain the practice of speaking Greek. The wools of Cānūsium were very fine, and the cloths manufactured in that city, were held in very high estimation. Cānūsīna, æ, f. i. e. vestis, part of dress made of cloth fabricated at *Canusium*, and the person who wore it was called Cānūsīnātus. *Adj.* Cānūsīnus, a, um.

Cāppādōcīa, æ, f. a country of *Asia Mīnor*, *Natolia*, which is said to have received that name from the river Cāppādox, which divides it from *Gālātīa*. It was bounded on the N. by *Pōntus* and *Gālātīa*, on the W. by *Phrygīa*, on the S. by *Cīlicīa*, and on the E. by *Armēnīa Mīnor*. *Ink.* Cāppādōces, um, seldom, Cāppādōcæ, arum, (*sing.* Cāppādox, ōcis,) were represented by the ancients as exceedingly addicted to every species of vice. The Greeks called them *Syri*, (*sing.* *Syrus*, i,) a word often used as synonymous with slaves, from *Cappadocia*, supplying a great part of the ancient world with slaves. *Adj.* Cāppādōcus, et, Cāppādōcūs, a, um.

Cāpūa, æ, f. the capital of *Cāmpānīa*, a maritime district between *Lātium* and *Lūcānīa* on the W. of Italy, of which, Cāpys, a Trojan, who came into Italy with *Ænēas*, was founder; but *Pliny* derives the name from its situation in a plain, *Cāpūa*, a campo dicta. After the battle of *Cānnæ*, the veterans of *Hannibal* were lodged in *Capua*, and the luxury of that city proved fatal to the bravery of his troops. At one time it was not greatly inferior in beauty and splendour to *Rome* or *Carthage*. The Romans on retaking *Capua*, laid it in ruins on account of its treacherously revolting to *Hannibal*, and it never was rebuilt.

Cārāles, is, v. Cārāles, ium, f. *Strabo* and *Pliny*, Cārālīs, *Cagliari*; the capital of *Sārdīnīa*, situated on a cognominal bay, *Sinus Cārālītānus*, on the S. E. of the island, now gulf of *Cagliari*. It is a town of considerable magnitude and population, has a safe harbour, a castle, and other strong fortifications. *Adj.* Cārālītānus, a, um.

Cārcāsō, ōnis, f. *Carcassone*, a town of that part of *Prōvincīa*, now called *Languedoc*, on the river *Atax*, *Aude*. Here are preserved, some records of the place, written upon the barks of trees.

Cārmōna, x, *f. Carmone*, a town in the S. of Spain on the *Carbones*, near its junction with the *Bætis*, *Guadalquivir*. *Inh.* Cārmōnēses, ium.

Cārñūtes, um, o. ti, orum, a powerful nation of Gaul, between the rivers Sēquāna, *Seine*, and Līgēris, *Loire*, S. of Lūtētia, *Paris*.

Cārrūca, x, *f. (Caurasia, Pliny)*, a town of Bætica in Spain, the site of which is unknown.

Cārsulēnus, i, an officer of Cæsar, who was dispatched to attack the highest part of the camp of the Alexandrians, which he carried. He was afterwards killed in an engagement at Mūtina, fighting against Antony.

Cārtēia, vel, Cārtēja, x, *f. Algesiva, Tariffa, or Calpe*, a town at the bottom of a bay on the S. E. coast of Spain, not far from Gibraltar, about 400 stadia from Mūnda. Cneius (2 syl.) the son of Pompey, took refuge in Cārtēia after the battle of Mūnda, which put Cæsar in possession of the Roman empire.

Cārvīlius, i, one of the four kings of Cāntium, *Kent*, who, at the command of Cassivelaunus, made an attack on Cæsar's naval camp, in which they were repulsed, and lost a great number of men.

Casilinum, i, n. a town of Cāmpānia, on the Vūltūrnus, near the site of which the modern city called Capua stands. It was besieged, and at last taken by Hānnībal, but not before the inhabitants, *Cassilēnses*, et, *Cassilīnātes*, ium, had endured all the severities of a long and terrible famine. A mouse was sold, during the siege, for 200 dēnārii, equal to 6*l.* 9*s.* 2*d.*

Cāssi, ōrum, the hundred of Caishōw, a British nation, supposed to be subject to Cassivelaunus at the time Cæsar invaded Britain, who submitted to that conqueror.

Cāssius, i, (Lūcius, i,) a Roman consul, who was killed by the Hēlvētii, who defeated and obliged his army to pass under the yoke.

Cāssius Lōnginus, Cāssii Lōngini, sometimes called simply Cāssius, or, Lōnginus, a Proprætor of Hispānia Ultērior, *Farther Spain*. His cruel and oppressive conduct gave birth to a conspiracy, which was formed against his life, which it was resolved to carry into execution at Cordūba, *Cordova*. After he was severely, but not mortally, wounded, his guards came up to his assistance, and surrounded the conspirators as they advanced to complete the assassination. Some of the assassins, he put to death, and compounded with others for money. He was afterwards drowned at the mouth of the Ibērus, *Ebro*.

Cāssius, i, (Lūcius Lōnginus), one of Cæsar's officers.

Cāssius, i, (Quīntus, i,) an officer to whom Cæsar gave the command of the south of Spain.

Cassivēlaunus, i, one of the British kings, whose territories lay on the N. bank of the Tamēsis, *Thāmer*, towards the mouth of that river. On the arrival of the Roman forces in Britain under Cæsar, he was, by common consent, appointed commander in chief. After making some attempts to check the progress of the enemy, he was obliged to submit, and accept of such terms as Cæsar chose to offer.

Cāsticus, i, one of the Sēquāni, the son of Catamantālēdes, whom Orgētōrix persuaded to seize on the sovereignty of the state which his father had formerly held.

Cāstra Pōsthūmiāna, orum, *n.* This place, as the term imports, had its name most probably from Pōsthūmius having encamped there. It does not appear to have been a town, as it is generally understood, but a small eminence, *grumus*, on which Cæsar built a fortress. Early in the Spanish war, young Pompey pitched his camp between Ategūa and Ucūbis, in the province of Batiica, within view of both these towns; and Cæsar found means to possess himself of this rising ground, only four miles distant from Pompey's camp, on which he erected a fortification.

Cāstūlōnēnsis, is, *e*, of Cāstūlo, ōnis, *f.* a town of Hīspāniā Citerior, *Hither Spain*, on the Anas, *Guadiana*, the situation of which is now unknown. Cāstūlōnēnsis Saltus, *Forest of Castulo*, which some consider to be the name of a town, was the boundary of Hispania Citerior on the north. *Inh.* Cāstūlōnēnses, ium.

Catamantālēdes, is, a nobleman of the nation of the Sēquāni, who for many years enjoyed the supreme authority over that people.

Cativūlcus, i, a nobleman of the nation of the Eburōnes. He and Ambiorix, at the instigation of Indūtiōmārus, excited the people to take up arms against the Romans. Having made an unsuccessful attack on the Roman camp, under the lieutenants Titūrius, Sābinus, and L. Arunculeius (*5 syl.*) Cotta, they demanded a conference; in which Ambiorix stated, that, from gratitude to Cæsar, he considered himself bound to inform his lieutenants, that all the states of Gaul had agreed to attack the Roman camp in one day, that a great body of Germans had passed the Rhine, and that no time was to be lost in joining Cīcēro or Lābiēnus, neither of whom were 50 miles distant. At the same time, he gave his solemn promise, that they should have a secure retreat through his territories. This artifice, through the folly or cowardice of Sābinus, succeeded. They left their camp, were attacked by a powerful army, under Ambiorix and Cativulcus, and were almost to a man cut in pieces. Cæsar afterwards completely routed them; and Cativulcus, from his great age, being unable to bear the fatigues of war, poisoned himself by drinking the juice of the yew-tree.

Cāto, ōnis (Mārcus Pōrtius), surnamed Uticēnsis, on account of his death at Utica, was the great-grandson of Cato the censor. His parents both died when he was very young, and he was educated in the house of his mother's brother, Līvius Drūsus. Even in infancy he displayed the virtues which afterwards adorned his riper years. He had an innate hatred of despotism. At the age of fourteen, he requested from his præceptor a sword to stab the tyrant Sulla. He adopted the tenets of the Stoics, and was one of the most rigid of the sect. He could neither be cajoled by flattery, nor intimidated by threats; whatever he was convinced was virtuous and right, he pursued with undeviating steadiness, regardless of the difficulties which he might have to encounter,

or the dangers to which he might be exposed. He exerted himself to stem the torrent of Roman luxury and corruption. Because purple was the dress of the noble and wealthy citizens, he wore black. He often appeared in public barefooted, and always travelled on foot. In whatever office he was employed, he never failed to reform its abuses, and restore its ancient regulations. So great was his love of truth, that the veracity of Cato became proverbial. To the qualities of a virtuous man, and the rectitude of a stern patriot, Cato added the intrepidity of a brave soldier, and abilities of an able general. In all the campaigns in which he served, he acquitted himself with great honour. He was so great a favourite with the army, that his removal from any command was considered by the soldiers, who were warmly attached to him, as a public calamity. Cicerō had his constant and vigorous support. Through him chiefly, in opposition to Cæsar, the accomplices of Catiline were capitally punished. Of that able general, Cato appears to have been early apprehensive. He keenly opposed the decree which gave him the province of Gaul for five years; and on the formation of the first triumvirate, he foretold all the calamities with which that infamous combination would overwhelm the state. When Cæsar passed the Rubicon, he joined Pompey, who entrusted him with some important commands. He was present at the battle of Pharsalia, after which he took the command of the Corcyrean fleet, and collected all the troops he could, to join Pompey in Egypt. Being informed by Sæxtus, Pompey's youngest son, of his father's death, he went to Cyrenæ, which opened its gates to receive him. He afterwards traversed the deserts of Libya, and joined himself to Scipio. He refused to take the command of the army, of which he is said to have repented. He had accepted the government of Utica, to prevent Scipio, at the suggestion of Juba, from putting the inhabitants to death. In this city hearing that Cæsar had both defeated Scipio and taken his camp, he killed himself, that he might not fall into the hands of the conqueror.

Catuatīci, orum, supposed to be written corruptedly in place of Atuatīci, *q. v.*

Caturiges, gum, a people of Gaul, who lived near the Alpes Maritima; at the S. E. extremity of Dauphiné.

Cavarillus, i, one of the three noblemen of the first distinction among the Ædui, who were taken prisoners in that battle, in which Vercingetorix was totally routed, and brought before Cæsar. After the revolt of Litivicus, Cavarillus commanded the infantry.

Cavarinus, i, a nobleman whom Cæsar, in prejudice of his brother Moritagus, the reigning sovereign, appointed king over his countrymen the Sennones, an honour which his ancestors had long enjoyed. The Sennones formed the design of publicly assassinating him, but having received intelligence of the plot, he saved his life by fleeing to the camp of Cæsar.

Cēbēnna, æ, *m.* *Cevennes*, a chain of mountains in Gaul. Vide Gebenna.

Cēlla, æ, (*Lūcius i.*) two of this name occur in B. H. 89, father and son, with whom Cæsar fell in on his road from Thāpsus to Utica. He, at the entreaty of L. Cæsar, the commander of the party, pardoned them and all whom he took prisoners at that time.

Cēltæ, arum, the most powerful and numerous of all the nations of Gaul, who occupied nearly one-half of the country, and from whom that division was called *Cēltica*. Their territories were bounded by the river Gārūmna, *Garonne*, on the S.; the Sēquāna, *Seine*, and Mātrōna, *Marne*, on the N.; by Mount Jūra on the E.; and the Mære Atlānticum, *Atlantic Ocean*, on the W. *Adj.* Cēlticus, a, um.

Cēltibēria, æ, *f.* anciently included a great part of the north of Hīspānia, *Spain*. After the conquest of that country by the Romans, its limits seem to have been much reduced. The *Inh.* Cēltibēri, orum (*sing.* Cēltiber, ēri), crossed the Pyrenees from Gaul, and settled at first on the Ibērus, *Ebro*, hence their name. They were the most powerful and warlike of all the nations of Spain. *Adj.* Cēltibērius, et, Cēltibērīcus, a, um.

Cēltillus, i, the father of Vērcingētōrix, king of the Arvērni.

Cēnimāgui, orum, an ancient people of Britain, who, with the Sēgōntiāci, Ancālites, Bibrōci, and Cāssi, followed the example of the Trīnōbāntes, and submitted to Cæsar. These nations are supposed to have inhabited the countries of *Suffolk*, *Norfolk*, and *Cambridge*.

Cēnōmānni, orum, one of the tribes of the Aulērci, whose country was watered by the Lædus, *Lez*, and Sarta, *Sarte*, two of the northern branches of the Ligēris, *Loire*. Their chief town was Suindinum, afterwards Cēnōmāni, now *Mans*, at the junction of the Huine and Sarte.

Cēntrōnes, um, (*B. G. I. 5.*) a nation of Gaul in the Alpes Graix, who, along with the Garōcēli and Caturīges, were defeated by Cæsar in several engagements. There was another tribe, or horde, of this name, who were subject to the Nērvii, a nation of Gāllia Bēlgica, (*B. G. V. 38.*)

Cēraunīi (æ. Montes), orum, *m.* et, Ceraunia, orum, *n.* mountains in Epīrus, so called from being often struck with lightning. From them rocks stretched far into the sea, which often proved fatal to ships, hence they were called *infames*. They are the same with Acrōcēraunīa, orum, *n. v.* Acrōcēraunium, i, *n.* Pliny calls Mount Taurus, Cēraunius, and Pom Mela mentions mountains in Asia, opposite Mære Cāspium, vel, Hýrcānum, *Caspian Sea*, which were known by the name of Cērauni. He must certainly have meant Mount Caucāsus, *Cocas*.

Cicēro, ōnis, (*Quintus Tūllius*) the brother of Marcus Tullius Cicero, the celebrated orator, was, after the expiry of his prætorship, proconsul of Asia for three years. He gained considerable reputation as one of Cæsar's lieutenants in Gaul.

At the commencement of the civil war, he, in opposition to the advice of his brother, attached himself to Pompey. After Cæsar had defeated the republicans at Pharsalia, both Quintus and his son solicited the favour of the conqueror, by unjustly imputing their misconduct to the orator. So far was Cicero from resenting this injustice, that he used his utmost efforts for their safety and interest. Both perished in the proscription of the second triumvirate. The rack could not force the son, who was first discovered by the assassins of Antony, to point out the spot where his father lay concealed. But his paternal affection set death at defiance, and to alleviate the torture of his son, he made a voluntary surrender. Each then requested of their murderers to be put first to death. The assassins, in admiration of their fortitude and mutual affection, were willing to gratify both, and, therefore, dispatched them at the same instant.

Cilicia, æ, *f.* a country on the south coast of Asia Minor, *Natolia*, nearly opposite to the island Cyprus, which is said to have received that name from Cilix, son of Agēnor. It was bounded on the E. by Syria, on the N. by Cappadocia and Isaura, on the W. by Pisidia, and on the S. by the Mediterranean. *Inh.* Cilices, um, (*sing.* Cilix, icis.) *Adj.* Cilicēsis, is, e, et Cilissus, a, um. Cilicismus, i, m. the Cilician manner of speaking.

Cimbri, orum, (*sing.* Cimper, ri,) a German nation, supposed to be descended from the Asiatic Cimmerians, whose country was, from them, called the Chērsōnēsus Cimbrica, *Jutland*, which now forms part of the kingdom of Denmark. About 119, *B. C.* the Cimbri leaving their territories, which were both narrow and barren, and being joined by the Teutōnes, a neighbouring people, defeated several German nations, and a Roman consul with his army, who had been sent against them. They invaded and seem to have over-run a great part of Gaul; and being strengthened by the accession of many of the tribes who inhabited that country, marched against Rome. After slaughtering the whole army of Cæpio and Māllius, except ten men and two generals, C. Mārius marched against them, slew 120,000, and took 60,000 prisoners. Though only an inconsiderable people in the days of Tacitus, it is manifest, that the sagacity of that profound historian, was apprehensive of the final destruction of the Roman state by the hordes of Germany, which actually happened about 300 years after his death. *Adj.* Cimbricus, a, um.

Cimbērius, i, the brother of Nasūa, who headed the 100 cantons of the Sūēvi, who had left their native country, and encamped on the banks of the Rhēnus, *Rhine*, with the view of crossing that river, and settling in Gaul.

Cinga, æ, *f.* *Cinca*, one of the northern branches of the Ibērus, *Ebro*, which rises in Mount Bielsa, among the Pyrenees, runs rapidly through the province of Arragon, and joins the Sicōris, *Segre*, at Ilēda, *Lerida*, and falls into the Ebro, a few leagues below that city. Cæsar pitched his camp between these rivers, near their junction, previously to his defeating Afrānius and

Pētreius (3 syl.), Pompey's lieutenants who commanded his troops in Spain, *C. B. I.* 48.

Cingētōrix, īgis, a nobleman who headed that party in the state of the Trēviri, which was formerly attached to Cæsar. In consequence of his fidelity to the Romans, he was, by means of his father-in-law, Indutiōmārus, declared a public enemy, and his estate confiscated.

Cingētōrix, īgis, one of the four kings of Cāntium, *Kent*, who, by order of Cassivelaunus, made an attack on Cæsar's naval camp.

Cingūlum, i, *Cingoli*, a town of Picēnum, to the west of Ancōna. *Inh.* Cingūlāni, orum (*sing. us, i*), whose territory was called Cingūlānus Ager. *Adj.* Cingūlus, et, Cingūlānus, a, um.

Cīrta, æ, *Constantina*, the capital of Nūmīdiā, *Algiers*, which stood on the river Ampsāga, æ, *f. Sulgimar*.

Cīspius, i, (Lūcius, i,) an officer to whom Cæsar gave the command of a fleet, to cruise off Thāpsus and the adjacent coast, during the African war.

Clūpēa, vel, Clŷpēa, æ, *f. Atlibia*, a sea-port town of Afrīca, 22 miles from Carthage, called by the Greeks *Aspis*, from the hill upon which it stood resembling a shield.

Clēōpātra, æ, the celebrated queen of Egypt, was a daughter of Ptolemy Aulētes. She was equally admired for her personal accomplishments and mental qualifications. Cæsar, who was unable to withstand her winning manners and artful address, became a slave to her charms. By him she had a son called Cæsario, or Cæsarion. Cæsar, at the termination of the Alexandrian war, bestowed the crown of Egypt on Clēōpātra, associated with her in the government, her younger brother Ptolemy, and ordered her to marry him, agreeably to the Egyptian custom. The appointment of Ptolemy was merely nominal, and not intended to give him any right to interfere with Cleopatra in the management of the country. She lived with her brother in an apartment of Cæsar's house in Rome, when that victorious general was in the zenith of his power. In a short time after the death of Cæsar, Cleopatra sent supplies to Brutus, for which Antony summoned her to appear before him in person. She readily obeyed the summons. Antony, like Cæsar, was so captivated with her personal charms and ensnaring address, that, forgetting his connection with Octāvia, the sister of Augustus, he publicly married the queen of Egypt. By Antony she had two sons. But this marriage occasioned a quarrel with Augustus, which terminated in the battle of Actium, in which Antony, by 60 of Cleopatra's gallees fleeing at the very onset, was completely defeated. On reaching Egypt, to avoid the fury of Antony, she gave out that she was dead, upon which Antony stabbed himself. His wound being mortal, after he was carried into her presence, he expired. Augustus took Alexandria, and having gained possession of her person, he endeavoured to reconcile her to life, on purpose to grace his triumph. But learning his intention, she killed herself by the bite of an asp in the 39th year of her age, and 24th of her reign.

The mental abilities of Cleopâtra must have been of no ordinary kind. She could give audience to the ambassadors of seven different nations, and spoke their various languages as fluently and correctly as her own. She was also well acquainted with the philosophy of that age. But the immoralities of her life, and the enormous extravagance both of her dress and table, which exhausted the wealth of the richest nations; command us to withhold our approbation from a character formed on principles equally injurious to the best feelings of the heart, and the best interests of souls. She added, with the consent of Antony, the library of Pêrgâmus to that of Alexandria. With her ended the family of the Ptolemies, which had reigned over Egypt from the death of Alexander, 297 years. Augustus reduced that country to a Roman province, and it continued in that state of subjection, until it was taken from the Romans by the Saracens, 641.

Clôdius, i, (Aulus, i,) an officer in Cæsar's army, whom he sent to Scîpiô, to negotiate a peace. See his speech to his army at Dÿrrâchîum, *Durazzo*, B. C. III. 90.

Clôdius Aquitius, Clôdii Aquitii, one of Cæsar's officers, who was wounded in an engagement with Pompey, on the bank of the Sâlsum, a river in the south of Spain.

Clôdius, i, (Pûblius, i,) a Roman of noble birth and great talents, but of the most licentious life, and most depraved morals. He was accused of crimes which cannot even be named. His quarrel with Lûcûllus, who was married to one of his sisters, and the mutiny which he excited among his troops, occasioned the recall of that general from the Mithridatic war. The senate then appointed Pompey commander of the forces in Asia Minor, who soon compelled the king of Pontus to accept such terms as he chose to offer.

Compelled to quit the camp of Lucullus, Clôdius obtained from Mârius Rex, the governor of Cilicîa, who was married to another of his sisters, the command of his fleet. Being taken prisoner by the pirates, he applied to Ptolemy, king of Egypt, to purchase his ransom, who sent him only two talents, which the pirates despised, and released him without remuneration. This insult of Ptolemy he resented, by appointing, when tribune, Câtô to reduce Cÿprus to a Roman province. On returning to Rome, he was detected disguised in a female dress, in the house of Cæsar, when his wife Pômpeia, (3 syl.) with other matrons, was celebrating the rites of *Bona Dea*. On being discovered, he fled, but was brought to trial, for profaning the solemn rites of that goddess. Clôdius had then recourse to the most profuse and open bribery, by means of which he was acquitted. Cîcêro appeared in the prosecution as a witness against him. Hence the hatred of Clodius against Cicero, whose banishment, under pretence of his having put the accomplices of Cataline to death, contrary to law, he, by the most iniquitous and violent means, at last effected. He obtained the office of Tribune, in consequence of his being adopted by C. Herennius, a plebeian younger than he,

afterwards that of *Ædile*, and was killed by Milo when a candidate for the *Prætorship*. Cicero, who had been recalled through the united interest of Milo and Pompey, to mortify Clodius, pleaded the cause of Milo, who was, notwithstanding, condemned, and banished to *Mässilä*, *Marseilles*. See Milo.

Cöcösätes, um, a people of *Aquitänia* in Gaul, whose country lay along the coast of *Océänus Cântäbricus*, *Bay of Biscay*, to the N. of the territories of the *Tärbëlli*. Their chief town was *Cöcösa*. *Cælius Viniciänus*, *Cælii Viniciäni*, one of Cæsar's officers, under whose command, at the conclusion of the Alexandrian war, he left two legions in *Pöntus*.

Cömāna, æ, *f. Tabachzan*, a celebrated city of *Pöntus*, on the *Iris*, *Casalmach*. *Inh. Cömāni*, orum; *B. Alex.* 34.

Cömāna, orum, n. a town of *Cäppädöcya*, on the *Särus* at the foot of mount *Antotaurus*, in which that river has its sources. *B. Alex.* 66.

Cömīnius, i, a partizan of Cæsar, who was taken in a galley which had driven by stress of weather into *Thäpsus*, and all on board were carried before *Scipio*. The veteran soldiers were cruelly massacred, the recruits distributed among his legions, and *Cominius* with *Ticida* forbidden to appear in his presence.

Cömīus, i, one of the nation of the *Atrëbātes*, hence called *Atrëbas*, ätis, whom Cæsar appointed king over that people in return for his important services. He afterwards fell under the suspicion of *Labienus*, who employed *C. Volusenus Quädrätus* to kill him in an interview. This perfidious design did not succeed. But in the scuffle, *Comius* was wounded in the head. He was, from that period, a violent enemy to the Romans. Being at last defeated, he was obliged to submit to *Antony*, which he did, on condition that he should not appear before any Roman. On these terms *Antony* granted him peace.

Cömpsa, æ, *f. Cenza*, a town of Italy in the *Apennines*, near the source of the river *Aufidus*, *Ofanto*.

Cöndrūsi, orum, a people of *Belgic Gaul*, who lived on the river *Mösa Maete*, or, *Meuse*, N. of the *Silva Arduëna*.

Cönetödanus, i, a nobleman of the most daring resolution, who, along with *Cötüätus*, a man of equal intrepidity, headed their countrymen the *Carnütes*, when they put to the sword, all the Roman citizens who had settled at *Génäbun*, on account of trade, and seized on their property.

Cönsidius, *Löngus*, (*Cains*, i), a partizan of Pompey, who was at one time the governor of *Adrumëtum*. He committed several acts of enormous cruelty. *Cönsidius* afterwards commanded at *Tüdra*, a garrison of *Gætulians*, and on hearing of the defeat of his party, fled from that town with his treasures. Escaping from the barbarians and taking the road for *Nümidiä*, he was pursued by the *Gætulians*, who, to obtain possession of his money, put him to death.

- Cōvictōlitānes**, is, a young nobleman of the Ædui, who disputed with Cōtus for the supreme power. The Ædui referred the matter to the decision of Cæsar, who confirmed the election of Convictolitanes. Being gained over by the Arverni, he afterwards induced his countrymen to revolt.—(See Litavius).
- Coponius**, i, (Caius, i,) one of Pompey's officers, who had the command of the Rhodian squadron at Dýrrāchium, *Durazzo*.
- Cōrbēns**, v. Cōrrēus, i, the general of the Bellōvāci, who, with 6000 of his best foot, and 1000 horse, lay in ambush for the Roman troops, attacked them with great fury, and refusing to fly from the field or to accept of quarter from the enemy, fought with the utmost bravery until they were compelled to transfix him with their javelins.
- Cōrcýra**, æ, *f. Corfu*, an island on the W. of Greece, off the coast of Epīrus, from which it is only distant about 4 miles. It was in ancient times famous for its gardens. It has for several centuries been in the possession of the Venetians. *Inh.* Cōrcýrazi, orum. *Adj.* Cōrcýræus, a, um,
- Cōrdūba**, æ, *f. Cordova*, the principal city of Bætica in Spain, of which Lucan, Martial, and the Senecas, were natives. It stood on the right bank of Bætis, *Guadalquivir*, at the foot of a high mountain, one of the branches of *Sierra Morenne*. Cordova is still a considerable town, and has a celebrated cathedral, anciently a Turkish mosque in the time of the Saracens, which is supported by 365 pillars of different kinds of marble. It had, until the late revolution, a good trade, in wine, silk, and a particular kind of leather manufactured there, which, from the town, is called Cordovan. *Inh.* Cōrdübēnses, ium. *Adj.* Cōrdübēnsis, is, e
- Cōrfinium**, i, *n. San Ferino, St. Pelino, or, Pentina*, a town of Italy, the chief city of the Pēlignī, on the river Atērnus, *Pescara*, at no great distance from the source of that river.
- Cōrnēliāna Cāstra**, orum, a place in Afrīca, between Utīca and Carthage, near which the elder Scīpiō encamped, from whom the name is derived.
- Cōrnēlius Bālbis**, Cornelii Balbi, a centurion in Cæsar's army, who was wounded at the interview between his men and Pompey's, on the banks of the Apsus, at the time Cæsar sent Vātīnius to treat of peace.
- Cōrnificus**, i, (Quīntus, i,) a Quæstor of Cæsar in Illýricum, who acted in that province, as Proprætor, greatly to his own credit, and to the satisfaction of his commander.
- Cōsa**, vel, Cōssa, æ, *f. Corona*, a town of Etrūria, on the sea-coast. The island of Igiliūm, *Giglio*, is opposite to Cōsa, and not above ten miles from the continent Cōsa occurs (*B. C.* III. 22.) as a town of Lūcānia in Agro Tūrino, derived from Thūrīæ, ii, v. ium, a town on Sīnus Tārēntīnus, *Gulf of Taranto*, built by a colony of Athenians, 444. *B. C.*
- Cōthon**, ōnis, *f.* a small island in the bay of Carthage, near the citadel.

Cōtta, æ, (Cāſus Fūſius,) a respectable Roman knight to whom Cæſar had given the ſuperintendence of provisions at Gēnābum. He was maſſacred by the Carhūtes, headed by Cōtūātus and Cōnētōdūnus. *q. v.*

Cōtta, æ, (Lūcīus Aurūnculeius,) (5 ſyl.) a lieutenant in Cæſar's army, who ſuſpected the ſtratagem of Ambīōrix, and therefore endeavoured to convince his colleague Sābinus, of the impropriety of following the treacherous advice of that crafty Gaul; but without effect. Unwilling that any enmity, from difference of opinion, ſhould exiſt between them, he at laſt yielded, and his compliance coſt him his life. Ambiorix, at the diſtance of two miles from the camp, lay in ambuſcade, and when croſſing a large valley, made a furious attack on the Roman forces, in which Cōtta, after diſplaying ſingular bravery, was killed, and almoſt the whole of the two legions.

Cōtys, yos, a king of Thrācia, *Thrace*, who ſent about 500 cavalry to Pompey, in the civil war, under the command of his ſon Sadālis.

Cōtūātus, i, a man of deſperate reſolution, who along with Cōnētōdūnus, a ſimilar character, headed their countrymen the Cārnūtes, and put to the ſword the Romans who had ſettled at Genābum, and plundered their property.

Cōtus, i, a nobleman of ancient family, among the Ædui, whom Cæſar compelled to reſign the ſupreme magiſtracy of that ſtate, in favour of Cōnvīctōlitānes, who had been publicly and formally elected. According to the laws of the Ædui, Cōtus was not eligible, becauſe his brother had held that office during the preceding year. Beſides, his appointment had been by his brother, and in private, both contrary to law, and with the concurrence only of a few of the electors ſecretly convened for that purpoſe, without regard to time or place.

Crāſſus, i, (Mārcus, Licīnīus), ſurnamed *Dives*, on account of his prodigious wealth, was, in early life, very poor, but by trafficking in ſlaves, and by other diſhonourable practices, ſoon acquired great riches. To eſcape the cruelties of Cīnna, he fled to Spain, where he had formerly paſſed ſome years with his father, when governor of that country, and remained eight months concealed in a cave. On hearing of Cinna's death, he raiſed 2,500 men, for whom he procured ſhipping, ſailed to Afrīca, and attached himſelf to Mētēllus Pīus. The frienſhip of Crāſſus with Mētēllus was not of long continuance. He then formed an alliance with Sulla, and was of great ſervice to him in the civil war. The military talents of Crāſſus were greatly inferior to thoſe of Pompey, who, on that account, neceſſarily ſtood higher in the favour of Sulla. Hence the enmity of theſe two powerful citizens, which all the addreſs and eloquence of Cæſar could ſcarcely ſubdue. The great object of Crāſſus ſeems to have been the accumulation of wealth. Beſides buying the eſtates of the proſcribed, he had recourſe to other baſe and ſcandalous means in order to encreaſe his overgrown fortune.

Crassus was not, however, destitute of bravery or generosity. He was honoured with an ovation for putting an end to the war with Spārtācus by a decisive engagement, in which 12,000 of the slaves were killed. He used frequently to lend money to his friends without interest. After entertaining the populace at 10,000 tables, giving to every citizen corn to support him for three months, and consecrating the tenth part of his property to Hercules, he was worth 7,100 talents. He used to say that no man, who could not maintain an army, ought to be called rich. His slaves, whom he had ingenuity enough to employ so profitably that they not only defrayed their own expences, but added greatly to the wealth of their master, were, in number, equal to an army.

A reconciliation between Crassus and Pompey was, at last, effected by Cæsar. The iniquitous combination of these three men to destroy the liberties of their fellow citizens, was called the first triumvirate. Less solicitous for honour than riches, Crassus, in this division of the empire, chose Sŷrĭa for his province, in expectation of making large additions to his fortune. Without the authority of the senate, he crossed the Euphrātes and advanced against that country. But he was deceived by Agbārus, an Arabian, defeated by the Parthians, and his army nearly annihilated. He then fled with a small number of his soldiers to Cār-ræ; a town of Mēsōpōtamĭa, and was prevailed on to meet Surēna, on pretence of negotiating a peace, where he was treacherously put to death. The Parthians cut off his head, and, in contempt of his avarice, poured melted gold into his mouth. The bond of union between Pompey and Cæsar, which had been greatly weakened by the death of Jŭlĭa, was finally dissolved by that of Crāssus. They had now recourse to arms, and their struggles for the superiority terminated in the final extinction of Roman liberty.

Crāssus, i, (Pŭblius, i,) one of Cæsar's lieutenants in Gaul, whom he dispatched with one legion against the Vĕnĕti and other maritime nations, whom he subjected to the power of Rome. Equal success attended him in the following year, when he had the command of the troops sent to Aquĭtānia.

Crāstinus, i, a volunteer in Cæsar's army, who was killed in the battle of Phārsālĭa. He was a man of great bravery, and the year before, had been first centurion of the tenth legion.

Crētēnses, ium, the inhabitants of Crĕta, æ, vel, Crĕte, es, *f.* a large island in the Mediterranean Sea, opposite to Māre Ægĕum, *Archipelago*. From its principal city, it is now called Candia. Cres, Crētis, *m.* et Cressa, æ, *f.* a native of Crete or Candia. Crētis, ĭdis, of Crete or Candia, with relation to a female, or to a noun feminine. *Adj.* Crētæus, Crētĭcus, Crĕssĭus, Crĕssus, a, um, et, Crētēnsis, is, e.

Caius Sallustius Crispus. See Sallustius.

Crītōgnātus, i, a nobleman of the first rank among the Arvĕrni. Cæsar has recorded his horrible speech to the inhabitants of Alĕ-sĭa, at the time it was besieged by the Romans.

Cūrſo, ōnis (Caius, i,) a tribune of the people, who warmly embraced the interest of Cæſar. He compelled Cato to quit Sicily, and then ſailed to Africa. But after ſome unimportant advantages, he and his whole army were, by a ſucceſſful ſtratagem of the enemy, cut in pieces.

Cūrſōſolitæ, arum, a people of Gallia Cæltica, inter Armōricas Cīvitātes, whoſe country was afterwards called *Bretagne*.

Cyclādes, um, acc. as, f. a number of iſlands in Mære Ægæum, *Archipelago*, which had that name, from being in the form of a circle.

Cyprus, vel, Cyp̄rus, i, f. an iſland in the eaſtern part of the Mediterranean, off the coaſt of Cilicia, *Caramania*, about 150 miles long, and 70 broad. At the time the Phœnicians took poſſeſſion of Cyprus, it was covered with wood, which they cut down to melt the copper, which they found there in great quantities. After a lapſe of many ages, it fell under the dominion of the Perſians. About 58 B. C. it became tributary to the Romans, and continued in that ſtate until 34 B. C. when they added it to their dominions. The Saracens conquered it in 648, but the Romans regained poſſeſſion in 957. Richard I. of England, during the cruſades, gave it to the princes of the Luſignan family, who retained it until 1570, when the Turks obtained poſſeſſion, which they ſtill retain. The ſoil is fertile, but the air is not reckoned ſalubrious. It was ſacred to Venus, who is hence ſometimes called Cyp̄ria, ūdos, a term alſo applied to a woman of Cyprus, and to a noun feminine. *Inh.* Cyp̄rii, orum. *Adj.* Cyp̄rius, et Cyp̄ricus, a, um.

D

Dācia, æ, f. a large country of Europe, bounded on the S. by Dānūbīus, *Danube*, which ſeparates it from Mæſia, on the W. by Jazīges Metanāſtæ, on the N. by Sārmātīa, and on the E. by Tŷras, *Dniester*, and Pōntus Euxinus, *Black Sea*. It correſponded nearly to *Valachia*, *Transylvania*, *Moldavia*, and that part of *Hungary* which lies to the E. of the river, anciently called Tībis-cus, *Teyss*, one of the northern branches of the Danube. In 103, Trajan, after a war of 15 years, added this country to the Roman empire. He erected a ſtately bridge over the Danube, but his ſucceſſor deſtroyed it. Some geographers place the Anārtēs, vel, Anārti, g. v. in the northern part of Dācia, others in Jazīges Metanāſtæ, and a few have made them natives of Pānoſōnīa. From their being ſeldom mentioned in ancient hiſtory, it is a point of ſome difficulty, and of no great importance, to decide, which of theſe countries they actually inhabited. *Inh.* Dāci, orum. According to Strabo, the inhabitants of the eaſtern part of this country, were called Gētæ, arum, with whom both the Greeks and Romans ſeem to have been better acquainted than with the Dāci. From Dācus, that author derives Dāvus, the common name

of a slave in the Greek and Roman plays, in consequence of a vast number of these miserable creatures being sent, in ancient times, from Dăcîa to Greece and Italy, and from their being generally called by their national name. Geta was used in the same sense. *Adj.* Dăcus, et, Dăcius, a, um. *Dăcius*, a surname of the emperor Domitian, as conqueror of Dăcîa.

Dămăstippus, i, (Licinius, i,) a Roman senator, who followed Jūba when he entered Utîca in triumph. He was afterwards killed in Africa, in consequence of his adherence to Pompey.

Dănŭbius, i, *Danube*, the largest river in Europe, rises in the black forest in Germany, according to Strabo and Pliny, in the mountain Abnŭba, runs in an easterly direction, through Austria, Germany, Hungary, part of Turkey in Europe, and discharges itself into the Pŏntus Euxinus, *Black Sea*. Pomponius Mela says it had as many mouths as the Nile, of which 3 were small, and 4 navigable; only 2 now remain which are scarcely navigable, the rest being choked up. The ancients gave the name of Ister to the eastern part of this river, after its junction with the Săvus, *Save*. Though of great breadth and depth in many places, it is not generally navigable on account of the cataracts. Strabo, Diodŏrus Sicŭlus, Tacitus and Plinŭ, have given descriptions of this river in many respects different, and all exceedingly inaccurate. The truth is, that the whole course of the Danube was unknown to the Greeks and Romans. Their knowledge of the countries to the N. of this large river, was almost wholly obtained by vague report from unlettered barbarians, and of course, very incorrect.

Dărdăni, orum, vel, Dărdănŭdæ, arum, the inhabitants of Troy and the adjacent district, who were so called, from Dărdănus, the son of Jŭpiter and Elēctra, who was a native of Etrŭrŭa, and to obtain that kingdom, put his brother Jăsius to death. Being compelled to quit Italy for this murder, he fled to Sămŏthracē, and thence to Teucrŭa, where he married Batŭa, the daughter of Teucer, after whose death, he ascended the throne. He built a city, from him called Dărdănŭa, and afterwards Trŏja, from Tros, one of his successors. Dărdănis, ŭdis, a Trojan woman. *Adj.* Dărdănus, et, Dărdănŭs, a, um.

Dēcētŭa, æ, *f. Decise*, a town of the Œdŭi, on a rocky island in the Lŭgēris, *Loire*, about 153 miles south east from Paris.

Dēlphi, orum, *Castri*, a city of Phŏcis, at the foot of mount Părnăsus, remarkable for the oracle of Apŏllo, which was long held in high estimation. The priestess was called Pŭthŭa from Apollo, who had the name of Pŭthŭus, on account of his having killed the huge serpent Pŭthon. This city was, by the ancients, reckoned the centre of the earth, *Umbilicus orbis terrarum*. Delphis, idos, a priestess of Apollo. Delphicŏla, Dēlphinius, Apollo, from his dwelling at Delphi. *Adj.* Dēlphicus, a, um.

Dēcŭdŭs, (Lŭcŭs, D. Săxa,) Lucii Decidii Saxæ, a native of Cēltŭhēria, who was a steady friend of Căsar, by whose interest he

had been made tribune of the people. After Cæsar's death he joined himself to Antony.

Dĕcĭmĭus, i, (Caius, i,) a Quæstor, who had the charge of the provisions at Cercĭnna. He made his escape in a small vessel, on Săllŭstĭus Crĭpus arriving with a fleet before that place.

Dĕcĭmus Junĭus Brutus, i, a noble Roman, who was believed, like Mărcus Junĭus Brŭtus, to be a lineal descendant from the father of Roman liberty. See Brutus.

Dĕcĭus Lălius, see (Lălius).

Dĕjŏtărus, i, a tetrarch of almost all Gallŏ-grăcia, and had been called by the senate king of Armenia Minor, commanded in person 500 cavalry sent by that province to Pompey during the Civil war. He afterwards begged the forgiveness of the conqueror, which, in consequence of his age, past services, former friendship, and the solicitations of those who intreated for him, was granted.

Dĕlta, æ, f, a considerable part of Lower Egypt, which, from its flatness, difference of soil from the adjacent country, and from its projection so far beyond the line of the coast, was probably formed by the alluvions of the Nile. It has greatly increased both in breadth and length. In the time of Măris, 500 years before the Trojan war, the Nile rising 8 cubits overflowed the Delta; and, in the time of Herodŏtus, 15 were necessary to cover it, which laid the country under water, two days journey to the E. and W. Metĕlis, now *Faoue*, which was built by the Melesians in the time of Psammetĭchus, was a sea-port, now nine leagues from the shore.

The Delta is not now overflowed as in ancient times, partly from the streams being banked out, and partly from outlets to prevent inundation. It is exceedingly fertile, and the only part of Egypt which produces two crops annually.

Dĭăblĭntes, ium, et, Dĭăblĭtæ, et, Dĭănlĭtæ, arum, a people of Găl-lĭa Cĕltĭca, on the Mĕdŭăna, *Maine*. Their chief town was Neodŭnum, afterwards Dĭăblĭntes, now *Jubens*.

Dĭăna, *vel*, Dĭăna, æ, the daughter of Lătŏna, and sister of Apŏllo, was the goddess of woods and hunting. From her aversion to marriage, she was considered as the protectress of virgins. Dĭăna was represented in various ways, all of which had a relation to her favourite amusement, hunting. On earth, she was called Dĭăna, in heaven Lŭna, and in the infernal regions Prŏsĕrpĭna, or, Hĕcăte. Under these three characters, her power and offices are neatly and accurately described in the following lines:

*Tenet, lustrat, agit, Prŏsĕrpĭna, Lŭna, Dĭăna,
Ima, suprema, feras, sceptro, fulgore, sagitta.*

Hence *Diva triformis, triplex Diana*. Her statues stood at the junction of three ways, on which account she was called *Trivia*. From the places where she was worshipped, and offices which she

performed, she derived a number of surnames. The ancients, in sacrifice, offered to her goats, a white kid, a boar pig, and an ox. Among plants, the poppy and dittany were sacred to her. *Adj.* Diānīus, a, um.

Dīdīus, i, one of Cæsar's officers, who commanded a squadron at Gādes, *Cádiz*, and pursued Cneius Pompey, after his defeat, who was afterwards killed, and his head brought to Cæsar. Proud of this success, Dīdīus hauled his ships ashore to be refitted, and retired himself into a neighbouring port, but the Lūsītāni who had escaped from Mūnda attacked, and at last drew him into an ambuscade, in which he was defeated and slain, with the greatest part of his followers.

Diōscōrīdes, is, an Egyptian, who, with Sērāpīon, was sent, by Ptolemy, to Achilles at the time he was advancing with the king's army and all the cavalry to Alexāndrīa, to forbid his approach. But Achilles, without hearing their message, ordered both to be apprehended and killed. The one was instantly put to death, and the other dangerously wounded was carried off for dead by his attendants.

Dis, itis, the god of riches, Pluto.

Divīco, ōnis, a nobleman of great influence among the Hēlvētīi, who commanded the army in the war against Cāssīus, and was at the head of the embassy sent by that state to Cæsar, after they had crossed the Arar, *Soane*, and had attacked and killed a great number of them.

Divitiācus, i, a nobleman of the Ædūi, who had great influence with Cæsar, in consequence of his steady attachment to the Romans.

Dōmītiūs Ahenobārbus, Dōmītiī Ahenobārbi, an officer in Pompey's army, whom Cæsar besieged in Corfinīum, *Pentina*, and, when attempting to escape from that town, was seized by his soldiers and delivered to Cæsar, who set him at liberty. He was afterwards appointed governor of Māssīlīa, *Marseilles*, and advised the inhabitants to build a fleet, in which he engaged Dēcīmus Brūtus, but was defeated. He escaped, however, from that town, before it surrendered to Cæsar.

Dōmītiūs, i, (Cneius, D. Cālvinus,) an officer in Cæsar's army, to whom he, in the Alexandrian war, entrusted the government of Asia. He was defeated in a pitched battle by Phārnāces, but effected, with the remains of his forces, a safe retreat into Asia.

Dōmītiūs, i, (Lūciūs, i,) a consul, to whose lot fell the province of Gāllia. He attached himself to Pompey, with whom he fought in the battle of Phārsālīa, after which he was killed by the cavalry, as he attempted to make his escape to the mountains.

Donilāus, i, a Gallo-græcian, or, Galatian, who with Tārcūdārīus Cāstor the grandson of Dējōtārus, king of Gallo-græcia, contributed 300 horsemen to the assistance of Pompey in the Civil war.

Drāppes, itis, one of the Sēnōnes, who along with Lutēriūs, seized on Uxēllōdūnum, *Puech d'Issalu*, a town of the Cādūrci. C. Canīniūs, immediately after, arrived before that place and began to

invest it. Dreading the fate of the inhabitants of Alesia, they resolved to lay in a great store of provisions. Drappes and Luterius accordingly set out next night, drew together a great quantity of corn, and took up their winter-quarters about 10 miles from Uxellodunum, that they might send it in gradually, as opportunity occurred. But Caninius attacked Luterius, and his first convoy, which he completely routed. He then marched against Drappes, who remained in the camp; and either killed or took prisoners the whole of his forces. Among the latter was Drappes himself, who, from indignation at being a captive, or perhaps apprehensive of a severer fate from Cæsar, put an end to his life by abstaining from food.

Drūides, um, *v.* Drūidæ, arum, (a term of doubtful etymology), Druids, the priests of the ancient Britons, Gauls, and Germans. Besides supreme authority in all matters of religion, their power extended to all public and private differences, and what is of much greater consequence, to making, explaining, and executing the laws. This exorbitant jurisdiction was necessarily attended with every mark of power. They were exempted from taxes and military service, their persons were held sacred and inviolable, and they enjoyed every kind of immunity. Among the Gauls, there were only two classes of any note, the Drūides and Equites, and that of the Druids was the most illustrious. The authority of the Druids, in many instances, surpassing that of the nobles, it is not surprising that they were mostly of that order. Their worship and sacrifices were performed in deep groves, chiefly under an oak, which was their favourite tree. It was reckoned unlawful to commit any of their doctrines to writing. Hence many of their peculiar tenets are now unknown. They believed in the immortality of the soul, and also the metempsychosis. They had a considerable knowledge of Natural Philosophy, Astronomy, Arithmetic, and Botany. They also paid great attention to the study of Rhetoric, and to the charms of their eloquence, much of the admiration and power which they enjoyed, may be justly ascribed. Britain was, according to Cæsar, the great school of the Druids, whose chief settlement was Anglesey, called *Mona* by Tacitus. The natives of Gaul and Germany, who wished to be thoroughly versant in the mysteries of Druidism, resorted to this island to complete their studies. At what time the Druids were wholly suppressed in Britain, is uncertain. But from the introduction of Christianity, their power and influence began to decline. It is worthy of remark, that some of their superstitious doctrines, and modes of predicting future events, are not at this day entirely forgotten in some parts of this island.

Dūbis, is, *v.* Akkadūbis, is, *m.* *Doux*, a river of Gallia, *France*, which originates in a small lake near mount Jura, and after a S. W. course of 60 leagues, falls into the Arar, *Seine*, near to Cābillōnum, *Chalons*.

Dūmnācus, i, a general of the Andes, who besieged Durātius in Līmo, afterwards attacked C. Caninius in his camp without effect,

and was defeated by C. Făbŭs. Upon this defeat, he was banished from his country. Wandering and destitute, he was at last forced to seek safety in the most distant parts of Gaul.

Dūmnōrix, īgis, one of the Ādūi, and brother of Divitŭacus. He persuaded the noblemen of Găllia, *France*, not to go with Căsar into Britain, withdrew privately from the Roman camp, and was killed by the soldiers who were sent in pursuit of him, in consequence of his obstinacy in refusing to return. His character will be found in *B. G.* I. 18.

Durŭcius, v. Durătŭius, i, a general of the Gauls, who was shut up and besieged in Lŭmo, by a great army of his countrymen, under Dūmnăcus.

Dŭrōcōrtōrum, i, n. (Dŭrōcōrtōra Athēnă Rēmorum,) *Rheims*, on the *Vesle*, one of the branches of the Axōna, *Aisne*.

Dŭrrăchŭm, i, n. *Durazzo*, a sea-port town of Măcēdōnŭia on the Măre Hădriătŭicum, *Gulf of Venice*, by which it was nearly surrounded. The common passage between Italy and Greece was from Brŭndŭŭium to Dŭrrăchŭm. *Ink.* Dŭrrăchini, orum.

E

Ebŭrōnes, um, (Ebŭrōnes, Greek,) a people of Găllia Bēlgŭca, whose territories lay on both sides of the Mōsa, *Maese*, or *Meuse*, at its junction with the Săbis, *Sambre*. On their being dispossessed, they were succeeded by the Tungri.

Ebŭrōvices, um, a people of Gallia, *France*; on the left bank of the Sēquăna, *Seine*. The Lēxōvŭi were between them and the sea. Their chief city was at first called Mēdiōlănum, and afterwards Eburovices, now *Eureux*.

Egesarētus, i, a Thessalian, a native of Lărŭssa, who favoured the interest of Pōmpey. The Thessalians were divided into two parties. At the head of the one, which declared for Pompey, was Egesarētus, and at the head of the other was Pētreius, (3 syl.) a young nobleman who was a zealous partizan of Căsar.

Elăver, ěris, m, *Allier*, a river of Gaul, which rises at the foot of Mount *Lozere*, runs nearly north, and, after a course of 72 leagues, falls into the Lĭgěris, *Loire*, about three miles above *Nevers*.

Eleuthěri, orum, this word only occurs twice in Căsar, and both times in *B. G.* VII. 75. It is applied in the former instance, to the Cădŭrci, who lived on the Durănŭius, *Dordogne*, probably to distinguish them from the Cădŭrci, who lived on the Oltis, or, *Ottis*, *Olt*; and in the latter, to the Sŭēŭŭōnes, a people whose territories lay between the Mătrōna, *Marne*, and Isăra, *Isere*, perhaps to point them out from another tribe of the same name.

Elis, is, v, ŭdos, vel, Elěa, æ, f. a district of the Pělōpōnněsus, *Morea*, bounded on the S. by Měssěnŭia, on the W. by the Ionian sea, on the N. by Achăia, and on the E. by Arcădiă. The principal city, which bore the same name, now *Belvidere*, stood on the south bank of the Pěněus at a considerable distance from the sea. *Ink.* Elěi, orum. Elis, ŭdos, of Elis, with relation to a female, or to a noun feminine.

Elūsātes, ium, a people of Aquitānīa, who lived on the river Atur, *Adour*, whose principal city was Elūsa, *æ, f. Euse*, or, according to others, *Ciotat*.

Ennius, i, (Quīntus, i.) a native of Rūdiā, a town of Cālābrīa, near Tārēntum, was among the first writers in Latin verse who merited the name of Poet. Besides tragedies, comedies, satires, and epigrams, he wrote the Roman Annals in hexameter verse, which extended to 18 books and an epic poem, in both of which he celebrated the actions of his particular friend Scīpiō the elder, to whom they were dedicated. He died at the age of 70, about 169 B. C. A few fragments of his writings are all which now remain.

Epāsnāctus, i, one of the Arvērni, by whom Lutērius, who had escaped from the siege of Uxēllodūnum, *Puech d'Issolu*, was given up bound to Cæsar.

Ephēsus, i, *f. Aiasalue*, a famous city of Iōnīa in Asia Minor, *Natolia*, near the mouth of the river Cāyster, built, according to Pliny and Mela, by the Amazons, *Ephēsus Amazonum opus*; according to Strabo, by Andrōclus, the son of Cōdrus; and, according to others, by Ephēsus, the son of Cāyster. This diversity of opinion might, perhaps, arise from there being more than one city of the same name, built at different times and in different places, an opinion which seems supported by Strabo; or, perhaps with greater truth from the city being built at the common expence of the Asiatic states. The temple of Diāna at Ephēsus, 425 feet long, 200 broad, and the roof supported by 127 marble pillars 70 feet high, was one of the wonders of the world, and not completed till 280 years after its foundation was laid. The riches which it contained were immense. It was burnt on that night on which Alexander was born, by Eratostrātus to immortalise his memory. Diana is said to have excused herself for suffering her temple to be destroyed, by alleging that she was necessarily absent that night attending on the birth of that hero. Vetruius considers this temple as the first edifice in which architecture was brought to perfection, and the first in which the Ionic Order was employed. Soon after it was built, it was destroyed, but was rebuilt with additional splendour and magnificence. At what time it was again laid in ruins, is now unknown. Only a few fragments of some of its pillars remain. *Inh. Ephēsi, orum. Adj. Ephēsius, et Ephēānus, a, um. Ephēsia, orum, n. festivals of Diāna at Ephēsus. Ephēsia Litēra*, magical letters supposed to contain some spell or charm, from the inhabitants being exceedingly addicted to magic. See Acts of Apos. ch. xix. v. 19.

Epīdaurus, (4 syl.) i, *f. or, um, i, n. Pidaura*, a sea-port of Illýricum, opposite to the island Mēlita, or, Mēlite; now *Meleda*, or *Meleda*, on which the apostle Paul was wrecked. See Acts of Apostles, ch. xxvii. 27. and xxviii. 1.

Epīrus, i, *f. a district of Greece, bounded by Thēssālīa on the E., by Mācēdōnīa on the N., by Acārūānīa and Ætōlīa on the S., and by the Ionian Sea on the W. Inh. Epīrōta, æ, pl. æ, arum,*

Adj. Epīrēnsis, is, e, et, Epīrōtīcus, a, um. *Epīrōtīcum malum*, an apricot.

Epōrēdōrix, īgis, one of the Ædūi who revolted from Cæsar, and exhorted his countrymen to take up arms against the Romans. He was taken prisoner in that engagement, in which Vercingē-tōrix was totally subdued. Before the arrival of Cæsar in Gaul, he commanded the forces of the Ædūi against the Sēquāni.

Eppīus, i, (Mārcus, i.) a noble Roman, who had opposed Cæsar, whom that general met on his way from Adrumētum to Utīca, and pardoned.

Erātōsthēnes, is, a native of Cŷrēne, (Cŷrēnæus), the scholar of Calīmāchus and of Aristo of Chīos, and the second who was entrusted with the Alexandrian library, devoted his time to criticism and philosophy. He was eminent as a poet and mathematician, but more distinguished as an astronomer and geographer. He is supposed to have invented the Armillary Sphere. He died in the year 194 B. C. in the 82d of his age. A few fragments of his writings only now remain.

Essūi, orum, supposed to be also called Saīi, orum, a people of Gāllia, whose territories lay on the Olēna, *Orne*, adjoining to the Dīā-blīntes and Aulērci Ebūrōnes.

Euphrānor, ōris, an admiral who had the command of the Rhodian fleet at Alēxāndria, in the Alexandrian war.

Eusubīi, orum. This word occurs only in B. G. III. 7. where the readings are very different. Some copies have Eusubios, or, Esubios, and others Lēxuvios. The Greek has Unellōs, to which Dr. Clarke, in a note, seems to give the preference, although he has retained Eusubios in the text.

Eurōpa, æ, *f.* *Europe*, one of the three grand divisions of the world among the ancients, is said to have obtained that name from Eurōpa, the daughter of Agēnor, king of Phœnicia. Fabulous history informs us that Jūpiter, in the shape of a bull, carried off Europa, when she was gathering flowers, crossed the sea with her on his back, and landed in Crete. She was afterwards married to Minos, king of that island. The most probable explanation of this fable is, that Minos had violently taken her away from Phœnicia in a ship which had a bull painted on its prow. If the fiction of Europa originated in truth, the name would be at first confined to the western shores of the Ægēan sea, and strait of the Hellespout. Thence it might gradually extend over the adjacent countries, until it became a common appellation of the whole tract of land lying on the W. of Asia, and N. of the Mediterranean.

Europe is bounded on the E. by the Māre Ægēum, or simply, Egēum, *Archipelago*, Hēllēspōntus, *Dardanelles*, so called from Dār-dānia, one of the names of Troy, Prōpōntis, *Sea of Marmora*, Thrācius Bōsphōrus, *Strait of Constantinople*, Pōntus Euxīnus, *Black Sea*, Cimmerius Bōsphōrus, *Strait of Caffa*, and Palus Mæōtis, *Sea of Asoph*, Tanāis, *Don*, and other rivers of Russia, which form the boundary between Europe and Asia. On the

3. the Mediterranean Sea, called by the Romans, *Nōstrum Māre* and by the Greeks, *Intērnum Māre*, separates it from Africa. Mare Atlanticum, *Atlantic Ocean*, which was known among the Greeks by the appellation of *Externum Mare*, washes the western, and the Frozen Ocean the northern, shores of Europe. When geographers divided the ancient world into two parts, Europe included Africa.

Of this extensive tract of country, containing about two millions and a half of square miles, and in modern times, one hundred and fifty millions of inhabitants, only the southern parts were known to the Greeks and Romans. With Norway, Sweden, Russia, Prussia, Poland, Denmark, and the North of Germany, they were wholly unacquainted. Their knowledge even of the countries lying along the south bank of the Danube, was by no means accurate. It is only of late years, that the northern parts of Europe have been known with precision. *Adj.* Eurōpæus, a, um.

F

Fābīus, i, the name of a very noble and distinguished Patrician family, supposed to be derived from *Fāba*, a bean, in consequence of some of their ancestors having cultivated that kind of grain. *Adj.* Fābīānus, a, um.

Fābīus, i, (Caius,) one of Cæsar's lieutenants.

Fābīus, i, (Quintus Fabius Maximus) a Roman consul who defeated the Arvērni and Rutēni, v. Ruthēni.

Fānum, i, n. (*B. C. l. 11.*) now, according to some, *Fano*, and according to others, *Metro*, a sea-port town of Italy on the Hadriatic, in the country of the Sēnōnes, at the mouth of the rapid river Mētaurus (3 syl.) *Metro*. This city had its name from containing a famous temple dedicated to Fortune. The Sēnōnes in Umbria, must not be confounded with those of Gaul, who lived on the Sēquāna, *Seine*, above Lütētia, *Paris*.

Flāvīus, i, (Caius, i,) a Roman knight of Asta, near the mouth of the Bætis, *Guadalquivir*, who, with some others, left Pompey and joined Cæsar.

Frētāni, orum, a people of Italy, who inhabited a considerable extent of country, called *Frentana Regio*, stretching along the coast of the Adriatic Sea, opposite the Insulæ Diomēdis. Their name was derived from the river Frēnto, ōnis, *m. Fortoro*, which traversed the country, and fell into Māre Sūpērum, *Gulf of Venice*. *Adj.* Frētānus, a, um.

Fūlgīnius, i, first centurion of Hastati of the 14th legion, who had risen to that station from the ranks. He was killed near Ilērda, *Lerida*.

Fūlvīi, the name of a Roman family.

Fūlvīus, i, (Pōsthūmīus, i,) Prætor of the 9th legion at Dŷrrāchium, *Durazzo*.

Fūrius, i, (Mārcus, i,) a man whom Cæsar promised to promote in the army on Cicerō's recommendation. The expression is uncommon; vide Ciceronis, *Epist. lib. vii. ad. Fam. v. ad Cæsarem*.

Fūsius, i, (Kalenius, i,) some copies read Fūfius, one of Cæsar's lieutenants who had the charge of transporting the troops from Bründūsiūm into Greece. Cæsar afterwards sent him with an army to Achāia, when a number of cities submitted voluntarily, and others were carried by storm.

G

Găbăli, orum, a people of Gaul, who lived on the S. E. of Mount Gēbēnna, or, Cēbēnna, *Cevennes*, near the source of the Oldis, *Olt*, one of the northern branches of the Gārūmna, *Garonne*. Their chief town was Anderitum, afterwards Găbăli, now *Javoli*, or, *Javoux*.

Găbīnūs, i, (Aulus, i,) a zealous partizan of Cæsar, whom he succeeded in the consulship, 56 B. C. By him the law, *Lex Găbīniā de Militia*, which appointed Pompey to the command of the war against the pirates, was passed. In his consulship, he supported Clōdīus in procuring sentence of banishment against Cīcēro, for which he was rewarded with the province of Sŷria. But on his return to Rome, he was brought to trial for his misconduct, and banished. Cæsar recalled him, and gave him a lieutenancy in his army during the civil war. *Adj.* Găbīnūs, et, Găbīniānus, a, um.

Gădītāni, orum, (*sing.* Gădītānus, i,) the inhabitants of Căles, oftener Gădes, ium, sometimes found in the singular, Gădis, is, *f. Cadix*, an island and town of Spain, near the mouth of the river Bætis, *Guadalquivir*, and about 120 miles from the entrance of the Frētum Gădītānum, *v.* Hērculēum, *Strait of Gibraltar*. At one part, this island is only about 700 feet from the continent, over which is the bridge *Setaco*, strongly fortified at both ends by redoubts and other works. *Adj.* Gădītānus, a, um. Fretum Gădītānum, vel, Hērculēum, *Strait of Gibraltar*, is about 24 miles long, and 15 broad. The town of Gibraltar contains about 7000 inhabitants, and has been long in possession of the British. The rock, on which the famous fortress, perhaps the strongest in the world, is built, is 6000 feet long, and 1400 above the level of the sea. Sīnus Gădītānus, *Bay of Cadiz*.

Gălba, æ, the name of a branch of the Sūlpīcīi, vel, Sūlpītīi, or, according to others, the surname of the founder of that tribe.

Gălba, æ, the king of the Suessīōnes, *v.* Suessīōnes (4 syl.) at the time Cæsar invaded Gaul.

Gălba, æ, (Sērgīus, i,) a Roman nobleman, one of Cæsar's lieutenants, and afterwards one of those who conspired against his life. The emperor Gălba was his great-grandson.

Găllīa, æ, Gaul, now *France*, an extensive and populous country of Europe, bounded on the E. by the Rhōdānus, *Rhone*, which separates it from Ităllīa, *Italy*, mount Jurā, from Hēlvētīa, *Switzerland*, and Rhēnus, *Rhine*, from Gērmānīa, *Germany*; on the N. by Insula Bātavōrum, *United Provinces*, or, *Holland*; on the S. by that part of the Mediterranean called Găllīcus Sīnus, *Gulf of Lyons*, and Montes Pŷrēnæi, the *Pyrenæes*, which divide France

from *Hispania, Spain*; and on the W. by *Oceanus Cantabricus, Bay of Biscay*, and *Fretum Britannicum, vel, Gallicum, the British Channel*. To this country, the Romans gave the name of *Gallia Transalpina*, to distinguish it from the northern part of Italy, *Gallia Cisalpina*, so called from its lying between Rome and the Alps, and being long in the possession of the Gauls, *Gallia Comata*, from the natives having long hair, and *Gallia Brachata*, from their wearing a kind of trowsers or breeches. The last appellation seems to have been confined to the inhabitants of the southern district of that country. France is now nearly equal in extent to Gaul at the invasion of Julius Cæsar, and its population is estimated at upwards of 30,000,000. The inhabitants called themselves *Celtæ, arum*. By the Romans they were denominated *Galli, orum*, (*sing. Gallus, i*.)—*Adj. Gallicus, et Gallicanus, a, um*. *Gallice* after the manner of the Gauls, or French.

Gallo-græcia, æ, f. a name given to France by the Greeks, probably from the Grecian colonies planted at *Massilia, Marseilles*, and in the country adjacent. *Inh. Gallo-græci, orum*.

Gallonius, i, (Caius, i) a Roman knight, the friend of Domitian to whom M. Varro gave the command of a garrison of six cohorts at *Cæles, or, Gades, Cadix*.

Gallus, i, (Mærcus Trébius), sent by P. Crassus, a præfect or tribune of the soldiers, to forage among the *Curiacolitæ*.

Ganimædes, is, the governor of *Arsinoë*, the youngest daughter of king Ptolemy, by whose agency she put Achilles to death. In return for this service, she appointed him commander of the Egyptian army.

Garites, um, a people of *Aquitania*, to the north of the *Ausci*.

Garoceli, vel, Graioceli, (4 syl.) orum, an ancient nation of Gaul, whose territories seem to have been adjacent to those of the *Centrões* and *Caturiges*, a people who lived among the Alps. But the exact situation of the *Garoceli* is unknown.

Garonna, æ, m. Garonne, a river of France, which rises in the valley of Arran, (*Val d'Arran*), to the S. of St. Bernard, runs with rapidity N. N. E. to *Tolosa, Toulouse*, afterwards N. N. W. to *Guienne*, and falls into the *Mare Aquitanicum, vel, Oceanus Cantabricus, Bay of Biscay*. The general course of this river, which extends to about 250 miles, is N. W. It receives a number of tributary streams both on the right and left, some of which are considerable. After its junction with the *Durancius, Dordogne*, below *Burdégallia, Bourdeaux*, it assumes the name of *Gironde*. According to Julius Cæsar's division of Gaul, the Garonne was the boundary of *Aquitania*, and separated that district from *Gallia Celtica*. It is navigable to *Toulouse*, and communicates with the Mediterranean by means of the Royal Canal, about 180 miles long, made through *Languedoc* by Louis XIV. This great and useful work was begun in 1666, and completed in 1680. At one extremity it joins the Garonne, about $\frac{1}{4}$ mile below *Tolosa, Toulouse*, and the other is lost in the lake Tan. At some places it passes over bridges of a great height, and at others is cut through

solid rock for 1000 paces together. It has no less than 64 locks of 8 feet each, and is, for a considerable space, (720 feet) carried through a mountain near Besiers. The breadth, including the towing paths, is 144 feet, the depth 6, and the length 180 miles. Gārūmni, orum, people who lived on the banks of the Garonne.

Gēbēnna, æ, v. Gēbēnnæ, et Cebennæ, arum, f. *Cevennes*, (Les Monts de Cevennes, i. e. the mountains of Cevennes,) mountains which separated the Hēlvīi, from the Arvērni, in that part of Provincia, now called *Languedoc*.

Gēnābūm, i, v. Cēnābūm, i, a town of the Aureliāni, on the Elāver, *Allier*, from whom it was afterwards called Aurēlīānum, now *Orleans*. It appears at one period, to have been a city of some consequence, and Orleans is one of the largest in France, being four miles in circumference, and contains thirty-six thousand inhabitants. It has a bridge of sixteen arches, over the Loire, adorned with a number of statues, and among others, are those of Charles VII. on the right, and Joan of Arc, the Maid of Orleans, on the left. Her story is finely told by Hume, in his History of England.

Gēnēva, æ, f. *Geneva*, a town at the western extremity of the Lācus, Lēmānus, *Lake of Geneva*, on the south bank of the Rhōdānus, *Rhone*. From Geneva towards mount Jura, Cæsar raised a mole or rampart of earth, nineteen miles in length. In modern times, Geneva is a considerable city, nearly two miles in circumference, and contains thirty thousand inhabitants. Besides being neatly built, it is strongly fortified and remarkable for its beautiful situation, fine walks, and delightful prospects. Calvin spent the latter part of his life at Geneva, and his followers have ever since, held the government of the city.

Gēnūsus, i, m. *Semno*, a river of Mācēdōniā, which falls into the Ionian Sea, to the N. of Apōllōniā.

Gērgōvīa, æ, f. *Gergoie*, a strong town and fortress of the Arvērni, on the W. of the Elāver, *Allier*, one of the southern branches of the Līgēris, *Loire*.

Gērmāniā, æ, *Germany*, a large country of Europe, bounded on the S. by the river Dānūbius, *Danube*, on the E. by the Vistūla, *Vistula*; on the N. by Cōdānus Sinus, vel, Mare Sūēvīcum, the *Baltic Sea*, and on the W. by the river Rhēnus, the *Rhine*, and Oceanus Gērmānicus, the *German Sea*. *Inh.* Germanus, i, pl. i, orum. *Adj.* Gērmānus, et Gērmānicus, a, um. Drūsus, the nephew of the emperor Tibērius, had the surname of Gērmānicus, which was also assumed by several of the emperors, on account of his victories in Germany. From this, seems derived the epithet Gērmānicīānus, applied to the army, and also to the soldiers who had served in Germany, æ *Exercitus Gērmānicīānus*, and, *Milites Gērmānicīāni*.

Gētūli, orum, (*sing.* Gētūlus, i,) the inhabitants of Gētūliā, æ, or Gātūliā, æ, f. *Beldulgerid*, a large country of Africa, to the S. of Mauritanīā and Nūmīdiā. It formed part of the kingdom of Massinissa. Sallust, from books written in the Punic language

which belonged to Hiempsal, gives the following character of the Gētūli and Libyēs.—“Africa was at first possessed by the
“Getulians and Libyans, a savage and untutored people, whose
“food was the flesh of wild beasts, or grass of the field, like cattle;
“subject to no established customs, laws, or government, a race
“of wanderers, who had no settled habitation, and who lay down
“to rest wherever night overtook them.”—*Sal. Bel. Jug.* 18.

Adj. Gætūlus, et, Gætūlicus, a, um.

Gobanitiō, ōnis, a leading man among the Arvērii, who, with the other principal men of the state, banished his nephew Vercingētōrix, from Gērgōvia, for exciting his dependents and followers to rebel against the Romans.

Gōmphi, orum, *m. Goufi*, a town on the Frontiers of Thēssālīa, *Thessaly*, towards Epīrus. It stood near mount Pīndus, and was carried by storm during the afternoon of one day, by Cæsar, who gave it to be plundered by his soldiers. *C. B.* III. 80.

Gōrdūni, orum, a people of the northern part of Gāllīa Bēlgīca, subject to the Nērvīi, whose territories lay along the sea-coast, to the N. of the Mōrīni.

Graiōcēli vide Garōcēli.

Grūdīi, orum, a neighbouring nation to the Gordūni. Their country was bounded on the N. by the mouths of the Scāldis, *Scheldt*.

Gutūrvātus, i, a nobleman of the nation of the Carnūtes, who had excited them to rise up in arms against the Romans. At the conclusion of the war, Cæsar ordered them to deliver him up to punishment, an order with which they readily complied. He was first scourged and afterwards beheaded.

H

Māliācmon, ōnis, *acc. a, m. Pelecas*, a river of Greece, which rises in the mount Citīus, and running in an easterly direction, falls into the Thērmāicus Sīnus, *Gulf of Salonica*.

Harūdes, um, a people of Gērmānīa, *Germany*, on the N. bank of the Dānūbius, *Danube*, towards the source of that river.

Hēlvētīi, orum, the inhabitants of Hēlvētīa, *x, f. Switzerland*, a country of a triangular form, bounded on the N. by the river Rhēnus, *Rhine*, and the Lācus Brīgāntinus, *Lake of Constance*, which separates it from Vindēlicīa and Germanīa, *Germany*, on the S. by the river Rhōdānus, *Rhone*, and Lacus Lēmānus, *Lake of Geneva*, which divides it from Provinciā, afterwards Nārbōuēnsis, *Dauphiné, Provence*, and, *Languedoc*, and on the W. by Mount Jura, which protected them from the Gauls. Hence it is manifest that Hēlvētīa was of less extent than Switzerland. *Adj.* Hēlvētīus, et, Hēlvētīcus, a, um.

Hēlvīi, orum, a people of Prōvincīa, on the W. bank of the Rhōdānus, *Rhone*, to the N. of the Arēcōmīci, and river *Ardeche*. Their country is now called *Vivarez*, and their capital *Alba Augusta, Viviers*.

Hērāclēa Sēntica, a town of Macedonia, on the W. of *Marmara* a large river which joins the Strȳmon, at a considerable distance from the place where it falls into Sīnus Strȳmōnīcus, *Gulf of Contessa*.

Hērcūles, is, the most celebrated hero of antiquity, was the son of Jūpīter and Alcēmēna. He was distinguished for uncommon strength and courage. His feats of personal vigour, and undaunted intrepidity surpass belief. His labours, which are equally numerous and arduous, have been celebrated both by poets and historians. His children, like his acts of prowess, are almost beyond numbering. He married Dēiānira, or Dējānira, a daughter of Āeneus (2 syl.), king of Āetōliā, who, after living many years in great happiness with her husband, from jealousy gave him a poisoned tunic, which caused such terrible pain, that he erected a funeral pile, stretched himself upon it, and expired without betraying the least symptom of fear. Hērcūle, a form of swearing, because he was the god of faith. Mehercle, or Mehercule, i. e. *Me Hercules juvet*, May Hercules assist me. *Deus fidius sc. juvet*, of the same import. Adj. Hērcūlānus, Hērcūlānēus, et, Hērcūlēus, a, um.

Hērcynīa, æ, f. a very extensive forest of Germany, the breadth of which, according to Cæsar, was nine days journey, and its length exceeded sixty. It extended from the territories of the Hēlvētii, Namnētes, and Raurāci, along the Dānūbius, *Danube*, to the country of the Dāci and Anārtes. Then turning to the north, it spread over many large tracts of land, and is said to have contained many different animals, unknown in other countries, of which Cæsar describes two or three kinds. See B. G. VI. 23—26. Since the other forests of Germany were only branches of the Hercynian, some writers have considered it as covering nearly the whole of that extensive territory. On the country being more inhabited, the grounds were gradually cleared, and few vestiges of the ancient forest remain in modern times.

Hērmīniūs, i, m. *Monte Armina*, a mountain in Lūsītāniā, *Portugal*, at the foot of which stood the town Medobrēga, both of which Q. Cæssius Lōngīnus, Cæsar's proprætor in Spain, carried by storm.

Hibērnīa, æ, f. *Ireland*, a considerable island in the Māre Atlāntīcum, *Atlantic Ocean*. It is washed on the east by Ocēānus Vērgīniūs, *St. George's Channel*, which separates it from England, on the north by Māre Hibērnīcum, *Irish Sea*, which divides it from Scotland, and on all other parts by the Māre Atlāntīcum, *Atlantic Ocean*, of which St. George's Channel, and the Irish Sea, form but very small parts. Ireland is situated between 5 and 10 degrees of west long. and between 51 and 56 degrees north latitude, extending in length about 300 miles, and in breadth about 150. Its surface contains 30,370 square miles, and the modern population is computed at four millions. *Inh.* Hībērni, orum. Adj. Hībērnīcus, v. Hībērnīcus, a, um.

Hĩēmpsāl, ālis, a king of Nūmĩdĩā, *Algiers*, whom Pompey restored to the throne, after the Numidians had expelled him, by order of Sylla.

Hippo, ōnis, *m. Bonne*, a sea-port town of Nūmĩdĩā. It had the epithet *Regius* added, on account of its being the royal residence, and to distinguish it from another maritime town in Africa, of that name, to the west of Utica, which was called Hippo Diārrhȳtus (*Watered*), or, Zarȳtos.

Hirus, i, (*Ulcilles*, is) an officer who commanded six cohorts, which had been levied by Pompey.

Hispālis, is, *f. Seville*, a celebrated town of Hispānĩā, *Spain*, on the Bætis, *Guadalquivir*, above the place where that river is divided into two streams, which formed the island Tārtēssus. The Gothic kings had long their residence in Seville, which the Phœnicians are to said have built. *Inh.* Hispālēnses, ium.

Hispānĩā, æ, *f. Spain*, a large country of Europe, bounded on the S. by the Frētum Gāditānum, *v. Hērcūlēum*, *Strait of Gibraltar*; on the E. by the Mediterranean, which was known among the Romans by the appellation of *Nostrum Mare*, and among the Greeks, of *Mare Internum*; on the N. by the Pȳrēnæi Montes, *Pyrenees*, which separate it from Gāllĩā, *France*, and Oceanus Cantabricus, *Bay of Biscay*; on the W. by Lūsītānĩā, *Portugal*, (included in Hispania Ulterior,) and Mare Atlānticum, *Atlantic Ocean*, which the Greeks called *Mare Externum*. It extends from 35°, 50', to 44°, 40', N. lat. and from 9°, 30', W. to 3°, 15', E. long. Its greatest length, from east to west, is 660 miles, and its greatest breadth 550. The superficial contents of this country are about 148,000 square miles. Spain, including Portugal, was, by the Romans, divided into two parts, Hispania Cītērior, *Hither Spain*, and Hispania Ultērior, *Farther Spain*; hence, *duæ Hispaniæ*, the two Spains, or *Hispaniæ*, Spains. The former, or northern, comprehending an extent of country equal to three-fourths of Modern Spain, the latter, or southern, the rest of the country. These two divisions were governed by proconsuls, but, more commonly by prætors.

In the reign of Augustus, Hispania Citerior was, from Tār-rāco, its principal city, called *Tarraconensis*, and, Hispania Ulterior was divided into Lūsītānia and Bætica. The former appellation was derived from the Lūsītāni, the most powerful of the nations who inhabited that country, and, the latter, from the Bætis, *Guadalquivir*, a very large river, which watered that province. *Inh.* Hispāni, orum. *Adj.* Hispānus, Hispānicus, a, um, et, Hispānēnsis, is, e.

I

Jacētāni, orum, a people of Spain, at the foot of the Pȳrēnæi Montes, *Pyrenees*, near the middle of that chain of mountains.

Jādēra, æ, *f. Zara*, a considerable sea-port of Illȳricum, *Croatia*, *Bosnia*, and, *Slavonia*, remarkable for a particular kind of liquor

made there from the juice of certain herbs. *Inh.* Jādertīni, orum.

Ibērus, i, *m.* *Ebro*, a large and rapid river of Hīspānīa, *Spain*, which has its source in the mountains of Santillano in Old Castile, runs in a south-east direction, and, after receiving a number of tributary streams, falls into the Mediterranean, nearly opposite the Insulæ Bālēares, *Majorca* and *Minorca*. Near the mouth of the Ebro are certain islands called Alfacks. From this river, Spain was called Ibēriā, *æ, f.* the Spaniards, Ibēri, orum, and from the adjacent country being inhabited by the Celtæ, Celtibēriā, *æ, f.* Both these appellations, particularly the latter, seem to have been chiefly applied to the north of Spain; and their derivatives Ibēri, orum, et, Cēltibēri, orum, appear to have been used in a similar sense. *Adj.* Ibērus, Ibēricus, Ibērīnus, et, Ibērī-ācus, a, um.

Iccius, et, Itius, i, (*sc.* portus), a harbour in the country of the Mōrīni, in Gāllia Belgīca, which, according to some, was *Boulogne*, and, according to others, *Vissant*, or, *Calais*. Ptolemy mentions it as a promontory, although it cannot be doubted that there was likewise a cognominal harbour. From his description, this seems to be the place which he had in view. It could not be *Calais*. Cæsar set out from Iccius Portus, when he sailed the second time for Britain.

Igilīum, i, *n.* *Giglio*, an island in the Mediterranean, off the coast of Etrūriā, or Hētrūrīā, *Tuscany*, opposite the river Albinīa, *Albigna*.

Igūvium, i, *Ugubio*, a town of Umbrīa, in the Apēnnīnus, *Apenninus*. From the notice taken of this town by Silius Italicus, it appears to have been subject to frequent rains. *Inh.* Igūvini, orum.

Ilēda, *æ, f.* *Lerida*, a town of Hīspānīa Cītēriōr, or, Tārrācōnēnsis, on the river Sīcōris, *Segre*, about four miles above its junction with the Cīnga, *Cinca*, both of which have their sources in the Pyrenees. Cæsar pitched his camp between these rivers, previously to his defeating Afrānīus and Petreius (*S syl.*), lieutenants of Pompey. *Inh.* Ilērdēnses, ium.

Ilurgavonēnses, ium, a nation of Spain, near the mouth of the river Ibērus, *Ebro*. Pliny mentions the country of the Ilergaones, probably the same people, but nothing certain, respecting their history, or exact geographical position, is known.

Illȳricum, i, *n.* *Croatia*, *Bosnia*, and, *Slavonia*, provinces in European Turkey, was bounded on the S. by Mācēdōnīa; on the E. by Mōrsīa and Pānnōnīa; on the N. by Norīcum; and on the W. by Hīstīa and the Māre Adriāticum, vel, Sūpērum, *Gulf of Venice*. *Inh.* Illȳrii, orum. *Adj.* Illȳricus, a, um, and in later writers, Illȳricānus, a, um.

Ilūrgis, is, or, Illetūrgis, is, *acc. im. f.* a town of Bātīca in Spain, on the right bank of the Bætis, *Guadalquivir*, about twenty miles from Cordūba, *Cordova*. The ruins of this town are said to be near Andu-jarel-Veio. *Inh.* Illiturgitāni, orum.

Induciōmarus, i, a chief man among the Trēviri, who attacked Lābīēnus, was repulsed, and slain.

Issa, æ, f. *Lissa*, an island in the Mare Adriaticum, *Gulf of Venice*, near the coast of Illýricum. *Inh.* Issæ, orum, et, Issenses, ium. *Adj.* Issæus, Issicus, a, um, et, Issensis, is, e.

Itālia, æ, f. *Italy*, a large and celebrated country of Europe, situated between 7 and 19 degrees of E. longitude, and between 38 and 46 degrees of N. latitude, bounded on the South by Frētum Siculum, *Strait of Messina*, which separates it from Sicily, and on the N. E. by Mare Hādriaticum, *Gulf of Venice*, which divides it from Græciā, *Greece*, now part of *Turkey in Europe*. The Alps, *Alps*, form the boundary between Italy and Germany on the N. and on the S. W. it is washed by that part of the Mediterranean, formerly called Māre Týrrhēnum, Tūscum, v. Infērum, *Tuscan Sea*. Roma, *Rome*, for many years the seat of universal Empire, was the capital of Italy. From it, the inhabitants of Italy were frequently called Rōmāni, a name originally given only to the natives of that city and its territory which was long very small. *Inh.* Itāli, orum, *Italians*. Itālis, īdis of Italia, *Italy*, applied to a female, or to a noun feminine. *Adj.* Itālus, et, Itālicus, a, um.

Itālica, æ, f. *Sevilla La Vieja*, a town of Bætica, about four miles from Hīspālis, *Seville*, on the opposite bank of the Bætis, *Guadalquivir*, which afterwards changed its course. It was built by Scīpio Africānus for the accommodation of his wounded soldiers, whence the name is derived. The Poet Silius, was a native of this town, from which he was surnamed Itālicus. Besides other great men, the emperor Trajan and Adrian were born in Itālica. *Inh.* Italicenses, ium.

Itūræa, æ, f. a mountainous country of Asia, to the east of Gālīlæa, or, e, from which it was separated by the Jōrdānus, v. Jōrdānus, *Jordan*, and Māre Tibēriās. *Inh.* Itūræi, vel, Ithýræi, orum. *Adj.* Itūræus, et, Ithýræus, a, um, of Itūræa, also of Pārthiā, *Parthian*, from its being often under the dominion of the Parthians.

Jūlius, i, the name of a very celebrated Roman tribe, brought from Alba to Rome by Rōmulus, who derived their origin from Iulus, son of Ænēas. *Adj.* Jūlius, et, Jūliānus, a, um.

Jūlius, vel, Jūnius, i, (Lūciūs, J. Paciēcus, Patīēcus, vel, Pacciæcus,) a native of Spain, whom Cæsar sent with eleven cohorts and as many horse to the relief of Utīca, when besieged by young Cneus Pompey. Cæsar presented him with the freedom of the city.

Jūnius, i, (Quīntus, i,) a Spaniard who was frequently sent by Cæsar to converse with Ambiōrix.

Jūpiter, Jōvis, the son of Saturn and Ops, was considered as the father of gods and men. In the character of Jūpiter there is little either to be admired or imitated. He was a slave to the basest passions and to the most criminal indulgences, less sollicitous for the righteous government of the universe and the happiness of his creatures, than for the whims of his own capricious

fancy, and the gratification of his own unhallowed desires. In the pursuit of his favourite pleasures, too often guilty and impure, he was never restrained by an esteem of virtue, a love of justice, or a regard for truth. Meanness is ever the concomitant of vice. Hence we find the sovereign of the gods assuming the shape of an eagle, a bull, &c. for purposes which the most worthless and abandoned of men would be ashamed to acknowledge. Such were the ideas of a Supreme Being formed by the human mind, unaided by revelation! Jūpiter was represented sitting on a throne of gold, or ivory, holding in his right hand thunderbolts, and in his left a sceptre of ivory. An eagle with expanded wings stood at his feet. Among trees, the oak was sacred to him. Ovid. Met. l. 106, *patula Jovis arbore*, from the spreading tree of Jupiter, i. e. the oak. Jupiter is taken for the air; *sub Jove frigido*, in the cold air; *madidus Jupiter*, a moist atmosphere; *malus Jupiter*, unwholesome air. *Jōvis ales*, the eagle; *Stygius Jupiter*, Pluto. *Vējūpiter*, or *Vējōvis*, young Jupiter, without a beard or a thunderbolt. *Dijōvis*, a title of Jupiter. *Adj. Jōvius*, a, um, of Jupiter, begotten of Jupiter. *Jōvialis*, is, e, of, or fit for, Jupiter. Neither of these adjectives is of frequent occurrence in good writers.

Jūra, æ, m. a chain of mountains which, extending from the Rhōdānus, *Rhone*, to Rhēnus, *Rhine*, separated Hēlvētia, *Switzerland*, from that part of Gālīa Celtica which the Sēquāni possessed, now called *Franche Compté*. *Vōgēsus*, *Vauge*, is a branch of Mount Jura.

L

Lābērīus, (Quintus, L. Dūrus,) a tribune of the soldiers in Cæsar's army. He was killed in Britain, *B. G. V. 15*.

Lābiēnus, i, (Tītus, i,) one of Cæsar's lieutenants in the Gallic War. In the beginning of the Civil War he deserted to Pompey, escaped from the battle of Phārsālīa, and was killed in that of Mūnda. *Adj. Lābiēnānus*, a, um, used only, perhaps, in the masculine gender, and chiefly applied to the soldiers who were under his command.

Lacetānīa, æ, f. a district of Spain, near the mouth of the Ibērus, *Ebro*; on the north bank of that river. *Inh. Lacetāni, orum*.

Lælius, i, (Dēcīus, i,) a noble Roman who, with C. Trearius, commanded the Asiatic ships, *B. C. III. 5*. *Adj. Læliānus*, a, um.

Lārinātes, um, (*sing. Lārinās, ātis*,) the inhabitants of Lārinum, vel, Lārinātum, n. *Larino*, a town in a district of the Frēntāni, orum, on the south bank of Tifērnus, *Tiferno*, a river of Italy which runs into the Gulf of Venice.

Lārissa, æ, f. a city of Thēssālīa, *Thessaly*, on the right bank of the river Pēnēus, of which Achilles was a native, who is hence called Lārissæus Achilles. There is another city of the same name towards the south of Thessaly on the Sīnus Malīacus, *Strait of Negroponte*. *Adj. Lārissæus*, a, um.

Lēmānus (Lācus), *Lake of Geneva*, is a most beautiful expanse of

water, in the form of a crescent, the concave side of which is upwards of fifty-four miles long. Its hollow side is towards Switzerland, and its greatest breadth measures about twelve miles. The Rhödānus, *Rhone*, descending from the Alps, traverses the whole length of the lake, and renders the water at its entrance turbid, on account of the quantity of earth and mud brought down from these steep mountains. Like the other waters and lakes of Switzerland, for near an hour in the evening, after the sun is hid behind mount Jura, it shines with a splendour resembling burnished gold, by the reflection of the solar rays from the Glaciers.

Lemo, ōnis, most copies read Limōnum, *q. v.*

Lēmōvices, um, a people of Gallia Cēltica, between the Garūmna, *Garonne*, and Līgēris, *Loire*.

Lēnius, i, *f.* a town of Lūsītānia, *Portugal*, the site of which is now unknown.

Lēpīdus, i, (Mārcus Æmīlius,) a Roman of an illustrious family, who, with Augustus and Anthony, formed the second triumvirate. His ambition was excessive, but he was equally destitute of mental abilities and military talents. His cruelty in the proscription, was not less bloody than that of his ruthless colleagues; for he even consented to the death of his own brother. Africa was the division of the empire which fell to his share, but his soldiers wholly deserting him went over to the camp of Augustus, who obliged him to abdicate the power which he possessed as a Triumvir. He afterwards withdrew, by order of Augustus, to Cīrceii, (3 syl.) or Cīrcēji, an inconsiderable town on the coast of Lātium, where he passed the remainder of his days in obscurity and peace.

Lēpōntii, orum, a people of the Alps, near the source of the Rhödānus, *Rhone*.

Lēptis, is, *acc. im. f.* *Lebida*, a maritime town of Afrīca, between the Syrtes, built, according to Sallust, by a colony of Phenicians. There is another town in Afrīca Prōpria, *Tunis*, of this name, now *Lemta*, near Adrumētum, which appears to have been founded at a later period. Hence the former was called *Major*, and the latter *Minor*. *Inh.* Lēptitāni, orum.

Lēvāci, orum, a people in the northern part of Gallia Bēlgica, on the Scāldis, *Scheldt*, between the Nērvii and Grūdii. The Cēntrōnes, Grūdii, Lēvāci, Pleumnōsīi, and Gōrdūni, were vassals of the Nērvii. *B. G. V. 39.*

Leuci, orum, a Belgic nation who lived between the Mōsa, *Meuse*, and Mōsēlla, *Moselle*, near the source of that river.

Lexōvii, orum, a people of Gallia Cēltica, whose country was bounded on the N. by Sēquāna, *Seine*, and on the W. by Frētum Gāllicum, vel, Britānoicum, *English Channel*.

Lībūrni, orum, the inhabitants of Lībūrnīa, *x. f. Croatia*, which formed part of Illýricum, and lay towards the top of Māre Adriaticum, *Gulf of Venice*. *Adj.* Lībūrnus, et, Lībūrnicus, *a, uni.*

Līgures, um, (*sing.* Līgus, or, ur, ūris,) the inhabitants of Līgūrīa, *æ, f.* *Lombardy*, a country of Italy in Gallia Cispadāna, which formed the one part of Gallia Citerior, Cispalpina, or, Tōgātā, as Gallia Transpadāna did the other. Līgūstis, īdos, Ligurian, with relation to a female, or to a noun feminine. *Adj.* Līgūrīnus, et Līgūsticus, a, um.

Līger, ūris, val, Līgēris, is, m. *Loire*, a large river of Gaul, which takes its rise in the country of the Hēlvīi, runs N. N. W. and after a course of 200 miles, falls into the Mārē Cāntābrīcum, *Bay of Biscay*. According to the division of Gaul made by Augustus, the Loire was the northern boundary of Aquitānīa.

Līlybæum, v. Līlybēum, i, n. *Marsalla*, a town in Sicily, on a promontory of the same name, the most westerly part of that island. *Adj.* Līlybæius, Līlybæus, et, Līlybætānus, a, um.

Limōnum, i, n. vel, Līmo, ōnis, m. afterwards called from its inhabitants the Pictāvi, vel, Pictōnes, Pictāvi, now *Poitiers*, a town of Gallia Cēltica, on the *Clain*, one of the southern branches of the Līgēris, *Loire*, about 75 miles from the sea-coast.

Līngōnes, um, a people of Gaul whose territories included Mount Vōgēsūs, *Vauze*, consequently the sources of the Mōsa, *Meuse*, and Mātrōna, *Marne*. Their chief town was Andemodūnum, afterwards Līngōnes, now, *Langres*. *Adj.* Līngōnicus, a, um.

Liscus, i, one of the supreme magistrates of the Ædūi, who along with Divitiācus, and other chiefs of that nation, was in Cæsar's camp in the Gallic war, and informed him of the conduct and plans of Dūmnōrix.

Lissus, i, m. *Alesio*, a town in the S. of Illyricum, between the rivers Drilo, *vel, Drilum Nigrum, et, Drilum Album*, at their junction, or near the mouth of the river Drilo. It is, in modern times, a bishop's see, and a place of some note.

Litavīcus, i, a nobleman of great influence and authority among the Ædūi. Some time after Cōvictōlitānes had been appointed, by Cæsar, the supreme magistrate of that state, he persuaded them to revolt, and to join the Gallic standard against the Romans. In order to carry the plan secretly into execution, Litavīcus received the command of 10,000 foot who were to join Cæsar. But when he was within 30 miles of the Roman camp, he made an artful speech to the troops, which induced them to a man to rebel.

Livīnius, vel, Livīneius (4 syl.) see Rēgūlus.

Lōngīnus, i, an officer to whom Cæsar gave the command of 30th and 31st legions. *B. Al.* 83.

Lōngīnus, see Cāsīus.

Lūcāni, orum (*sing.* Lūcānus, i,) the inhabitants of Lūcāniā, *æ, f.* a district of the southern part of Italy, to which the Greeks gave the name of Magna Græcia, bounded by the Sīnus Tārēntīnus, *Gulf of Taranto*, Apūliā, Sānnīum, Mārē Tūscūm, Tŷrrhēnum, *vel, Inferum, Tuscan Sea*, and country of the Brūtīi. *Adj.* Lūcānus, a, um.

Lūcānius, i, (Quīntus, i,) a centurion of the first rank, who was killed in attempting to rescue his son when surrounded by some

of the troops of Aurbitorix, who had treacherously persuaded L. Arunculeius Cotta and Q. Titurius Sabinus, lieutenants, with the army which they commanded, consisting of one legion and five cohorts, to leave their winter-quarters among the Eburones.

Lūcceius, i, (3 syl.) (Lūcius, i,) an intimate and confidential friend of Pompey, whom that general used to consult on the most important affairs. Lucceius wrote the history of the Marsic war, and of the Civil war between Mārius and Sūlla. His talents as a historian were so highly valued by Cicero, that he requested him to record the transactions of his consulship. The world has to regret that the civil wars prevented the historian from complying with the request of the orator, as well as the loss of his two histories above mentioned. Of his composition, a single letter only has been transmitted to modern times.

Lūcēria, æ, *f. Lucera*, a town of Apulia, a district of Magna Græcia on the Adriatic Sea, *Gulf of Venice*.

Lūcrētius, i, the name of a Roman tribe, or clan.

Lūcrētius, i, (Quintus, i,) a senator, who with Attius Pēlignus, and the troops which they commanded, attempted to prevent the inhabitants of Sūlmo from submitting to Cæsar. On the Sūlmōnenses surrendering to that general, Q. Lūcrētius threw himself from the wall of the city and was killed. He is often mentioned in Cicero's letters to Atticus.

Lūctērius, i, vel, Lutērius, i, one of the nation of the Cādūrci, hence called *Cādūrcus*, a man of great intrepidity, whom Cæsar sent against the Rūthēni.

Lugotōrix, īgis, which some copies of Cæsar read in place of Cingētōrix. *B. G. 5, 22.* See Cingētōrix.

Lūsītānia, æ, *Portugal*, anciently, a province or division of Spain, the boundaries of which were different at different times. It received this name from the Lūsītāni, the most powerful tribe who inhabited that country at the time it was invaded by the Romans. At one period, Lusitania seems to have extended nearly from Promontorium Sacrum, *Cape St. Vincent*, to Prom. Trileucum, *Cape Ortagal*, including all the western part of the Peninsula of Spain. Its limits on the E. were not precisely ascertained. By a later division, Lusitania was bounded on the W. and S. by the Atlantic Ocean, and on the N. by the river Dūrīus, *Duro*. It then corresponded nearly to modern Portugal, only it included part of the province of Lion and Estramadura, which now belong to Spain. Portugal contains 27,280 square miles, and the population is supposed to exceed two millions. *Inf. Lūsītāni, orum, (sing. Lūsītānus, i).* *Adj. Lūsītānus, a, um.*

Lūtētia, æ, *f. vel, Lūtētia Pārisiorum, Paris*, now the capital of France, was originally a fortress on a small island in the Sēquāna, *Seine*. There are other two islands in the Seine at Paris covered with buildings, and connected with each other and the town, by means of bridges. Paris, situated in a plain on both sides of the Seine, is of a circular form, and upwards of eleven miles in circumference. It contains many stately edifices, and the finest col-

lections of medals, statues, and paintings, in the world. Every thing excellent in Rome, and in the other cities of Italy, has been conveyed to Paris to enrich these collections and to adorn the city. Germany too, has been laid under contribution to augment these valuable repositories of stolen goods. The plunder of the neighbouring nations, has likewise added greatly to the wealth of numerous individuals, by which they have been enabled to enlarge the capital by new and elegant streets and squares.

The population of Paris is not certainly known. By some the inhabitants are computed to amount to 600,000, and by others not to exceed 400,000.

M

Măcēdōnīa, *æ, f.* (the poet sometimes lengthens the second syllable of *Măcēdōnīa*.) an extensive country to the N. of Greece, having the *Măre Ægēum*, *Archipelago*, and *Thrācīa*, *Thrace*, on the E.; *Măesīa*, *Dărdănīa*, and *Illyricum* on the N.; *Mare Hădrīātīcum*, *Gulf of Venice*, on the W.; and *Epīrus* and *Thēssālīa*, *Thessaly*, on the S. It was anciently called *Hămōnīa*, *Æmāthīa*, *æ, f.* *Măcēdo*, *ōnis*, sometimes *Măcētes*, *æ*, or *Măcēta*, *æ*, a native of Macedonia. *Adj.* *Măcēdōnīus*, *et, Măcēdōnīcus*, *a, um*, also, *Măcēdōnēnsis*, *is, e*.

Magētobrīa, *æ, f.* vide *Amagetobria*.

Magīus, *i*, the name of a Roman tribe.

Măgīus, *i*, (*Cneius* (2 syl.) *i*.) a native of *Crēmōna*, Pompey's commander of artificers, or chief engineer (*Præfectus Fabrum*), who was taken on his way to *Bründūsium*, and brought before Cæsar, who sent him back to Pompey with proposals for an interview.

Mălăca, *æ, f.* *Malaga*, a sea-port town of Spain, to the N. E. of Gibraltar. It stands at the bottom of a craggy mountain, and is said to have been founded by the Phœnicians, most probably on account of its excellent harbour. The modern town is populous, neatly built, and a place of considerable trade. Its chief exports are raisins and wine. It is defended by two castles. Malaga is the see of a bishop. Near Cape Malaga, Sir George Rooke, who commanded the English squadron, with the assistance of ten Dutch ships, obtained a signal victory over the French in August, 1704. Since that period, France has not disputed the empire of the seas with Great Britain.

Mălcus, *vel, Mălchus*, *i*, was king of the *Năbătæi*. Cæsar sent him, at the commencement of the Alexandrian war, for cavalry.

Măndūbīi, *vel, Măndūbīi*, *orum*, a people of Gaul, whose country lay near the source of the *Sēquăna*, *Seine*. Their chief town was *Alēsīa*, *Alise*.

Măndūbrătīus, *i*, one of the nation of the *Trīnōbāntes*, who fled from Britain; on his father being killed by *Cassivēlaunus*, to Cæsar then in Gaul, who took him and the state under his protection.

Mānilius, (Lūcius, i,) a proconsul, who was obliged to fly from Aquitānia, with the loss of all his baggage.

Mānilius, i, (Tuscūlus, i,) one of the conspirators against Cāssius Lōnginus, Proprætor of Farther Spain.

Mānlius, i, (Lūcius, i,) a Prætor in the interest of Pompey, who fled from Alba with six Cohorts. His troops seeing at a distance Cæsar's cavalry, commanded by Bivius Cūrius, deserted him and joined the enemy.

Mārcellus, i, the surname of a Roman family, which produced many great and illustrious characters. They were a branch of the Claudian tribe, *gens Claudia*. Different persons of the name of Mārcellus, C. Marcellus, &c. are mentioned in Cæsar, of whom it is not necessary to give any particular account. *Adj.* Mārcēlinus, a, um.

Mārcius, i, (Quīntus, i,) a tribune of the soldiers in Pompey's army, during the civil war.

Mārcōmāni, or Mārcōmānni, orum, a people of Gērmāniā, *Germany*, whose territories were bounded on the W. by Rhēnus, *Rhine*, and on the S. by Dānūbius, *Danube*, corresponding to part of the modern *Circle of Swabia*. They afterwards expelled the Bōhi, and took possession of their country, now called *Bohemia*.

Māre Nōstrum, *Mediterranean Sea*, to which the Romans gave this name, from its bounding their native country, Itāliā, *Italy*, on three sides. By the Greeks it was called Mare Intērnum; and the *Atlantic Ocean*, Mare Extērnum. In Scripture, this collection of water is denominated the GREAT SEA, which though of small extent, when compared with the Pacific Ocean, &c. is the largest inland sea in the world. The modern appellation is manifestly derived from its situation being wholly surrounded by land, except the narrow Strait of Gibraltar, which connects it with the Atlantic Ocean.

The length of the Mediterranean, reckoning from Frētum Gādītānum, vel, Hērculēum, *Strait of Gibraltar*, to the coast of Syria, is about 2300 miles, and its breadth varies from 900 to 300 miles. Tides are scarcely known in this sea, unless in Māre Sūpērūm, *Gulf of Venice*, and on the coast of Regiō Sýrtica, afterwards, Trīpōlis, now *Tripoli*. There is a constant influx into the Mediterranean, both from the Atlantic and Māre Euxinum, *Black Sea*. That part of it which is east of the Archipelago, or the island Candia, is called the Levant.

The principal islands in the Mediterranean, are the Bālēāres, *Majorca*, and, *Minorca*, Sārdīniā, Cōrsica, Siciliā, *Sicily*, separated from Itāliā, *Italy*, by Frētum Sicūlum, *Strait of Messina*, Melita, *Malta*, and Crēta, *Candia*. In the Levant, besides some other islands of less extent, are Rhōdos, *Rhodes*, and Cýprus, *Cyprus*.

Māre, (Adriātīcum, v. Hādriātīcum, quod et Sūpērūm,) *Gulf of Venice*, a part of the Mediterranean, which separated Itāliā, *Italy*, from Illýricūm, (hence sometimes called Māre Illýricūm,) or, Lībūrniā and Dālmātiā, and Græciā, *Greece*, corresponding to

part of *Hungary*, and *Turkey* in *Europe*. It was called *Adriaticum*, vel, *Hadriaticum*, from *Adria*, *v.* *Hădria*, *æ*, *f.* a small city of *Căllia Căisălpina*, on the river *Tărtărus* sive *Adriănus*, near the top of the gulf. It received the name of *Süperum*, from being situated to the east of Italy, in consequence of the Romans as well as the Greeks and other ancient nations, erroneously supposing that countries and seas to the east, were higher than those to the west, or that the earth gradually declined from the east to the west. Hence the natives of Rome denominated that part of the Mediterranean, which washes the western coast of Italy, *Măre Infërum*. It was also called *Tÿrrhënum*, *Etrüscum*, *v.* *Tüscum*. Venice, for some centuries, a place of great trade, and until lately, the capital of a small cognominal republic, gives name to the gulf, in modern times. This city stands on 60, or according to others 72, little rocky islands connected by wooden bridges, at a distance of about five miles from the continent. It is nearly six miles in circumference, and contains 150,000 inhabitants. Venice is evidently derived from *Vënëtia*, a town of Italy, to the north of *Adria*, vel, *Hadria*, built by the *Hënëti*, a people of *Păphlăgônia*, who, according to *Livy* and other ancient historians, settled in that part of the country, about 1180 years *B. C.* This celebrated city owed its foundation (452) to the inroads of the Huns under *Attila*. The wealthy inhabitants of the adjacent country, who escaped the general massacre, fled to these islands as a place of security, against the cruelties of these barbarians, and began to build the city.

The Gulf of Venice is upwards of 460 miles long, and 130 at its greatest breadth. It contains a number of islands, but none which merit particular description.

Mărius, *i*, (*Căius*, vel, *Caius*, *i*, 2 syl.) a native of *Aprinum*, a town of the *Völsci*, who, in early life, was a ploughman who wrought for hire. He afterwards went into the army, and distinguished himself under *Scîpio* at *Nümăntia* in Spain. He gradually rose to the command of the Roman army, and to the office of consul. He defeated the *Teutönes* and *Cimbri* in two terrible battles, in which many thousands of the barbarians were killed and taken prisoners. His ambition, after these signal victories, began to oppose *Sülla*, which occasioned a civil war. To crush the power of his rival, *Sulla* marched the troops, which he had raised to carry on the war against *Mithridătes*, to Rome, and compelled *Mărius* to fly. In his banishment, he underwent uncommon hardships, from which he was afterwards released by *Cinna's* embracing his interest. He then returned to Rome to satiate his inhuman resentment, and butchered many thousands of the citizens. Tired, at last, with murder and assassination, he and *Cinna* appointed themselves consuls. But *Marius* worn out by infirmities, age, and excessive intoxication, to which he had recourse to blunt the stings of a guilty conscience, died 16 days after he had been invested with the consulship. *Adj.* *Mărius*, et, *Măriănus*, a, um.

Mārrūcīni, orum, a people of Picēnum, a district of Italy, which extended from the territories of the Vēstīni on the south, to those of the Sēnōnes on the north, and was bounded by Umbria and the country of the Sābīni on the west. *Adj.* Mārūcīnus, a, um.

Mars, tis, the god of war, the son of Jūno alone, according to Ovid; and, according to others, of Jūpīter and Jūno. The history of Mars, like that of the other heathen gods, contains little which can command esteem, or merit imitation. He was commonly represented as an old man, naked, and armed with a shield, a helmet, and a pike. His chariot was drawn by two furious horses, named *Terror* and *Flight*. The horse for his warlike courage, and the wolf for his ferocity, were considered the most agreeable sacrifices to him. Magpies and vultures, on account of their greediness, were sometimes offered on his altars. To Mars the dog-grass was sacred, from a belief that it grows only where human blood has been spilt. **Martīgēna**, æ, one begotten of Mars. **Martīcōla**, æ, a worshipper of Mars. *Adj.* Mārtiālis, is, e, et, Mārtius, a, um, of Mars, martial, warlike. **Māvors**, tis, a surname of Mars. *Adj.* Māvōrtius, a, um, of, or sacred to, Mars.

Mārsi, orum, originally a German nation, whose territories now form part of the *Circle of Westphalia*. They afterwards came into Italy, and took possession of the country around the Lācus Fūcīnus, *Gelano*, to the east of Lātium. At first they were violent enemies to the Romans, and afterwards became their most faithful friends. In consequence of their contributing so largely to the support and protection of the state, they demanded the privileges of Roman citizens, which were refused. The refusal of their demand, although supported by the eloquence and interest of the tribune Drūsus, occasioned the civil war, which was from them called the Marsian War, *Marsicum Bellum*. They were joined by all the states to the south of the river Liris. It continued for three years, and was the most obstinate and dangerous of all the wars in which the Romans had ever been engaged. The Mārsi and their allies, after gaining at first some important victories, were at last defeated, but it must be allowed, as much by policy as valour. To draw off their Allies, the Romans made a law, declaring all those, who were in alliance with them, citizens. As this was the object for which they had taken up arms, many joined the Romans, and weakened the power of the Mārsi, which obliged them to submit; not, however, without obtaining the same honours and privileges which they at first demanded. Upon the termination of this intestine war, all the states of Italy were made citizens of Rome. *Adj.* Mārsus, et, Mārsicus, a, um.

Māssīlia, æ, *f.* *Marseilles*, an excellent sea-port, and very opulent town, in that part of Prōvīncia now called *Provence*, was, according to Strabo, built by a colony of Greeks from Phōcæa, who established a republic, adopting the Ionian laws, and the religious rites of the Ephesians. In consequence of the sterility of

the country, he adds, they depended for their subsistence more on navigation than agriculture. It was long celebrated for its numerous colonies, trade, and elegant literature. At one period, the Romans used to resort for their education to Māssiliā, in greater numbers than to Athens. This city was the faithful ally of Rome. But embracing the interest of Pompey, the resentment of Cæsar robbed it of its greatness, so that it never recovered either its independence or warlike spirit. No vestiges of its ancient magnificence now remain. It is divided into the old and new town. The former stands on a steep declivity, and the latter at the foot of the hill, which is more regular and more neatly built. Marseilles is still a place of considerable trade, and its population amounts to 80,000. It continued a republic till Lewis XIV. took it in 1660, and added it to the kingdom of France. *Inh.* Māssiliēnses, ium, rarius, Māssilitāni, orum. *Adj.* Māssiliēnsis, is, e, et, Māssilitānus a, um. Māssilioticus, a, um, is found in Pliny, but that adjective does not often occur in classic authors.

Mātsico, vel, Māstīco, ōnis, *f.* *Macon*, or, *Macon*, a town of the Ædūi, on the west bank of the river Arar, *Soane*, between Cābillo, *Chalons*, and Lūgdūnum, *Lyons*.

Mātrōna, æ, *f.* *Marne*, a river of Gāllia, *France*, which formed part of the ancient boundary between Gāllia Bēlgica, and Gāllia Cēltica. It takes its rise at Sangres, runs N. W. to Chalons, then westward, passes by Meaux, becomes navigable at Vitry, and at Charenton, a little above Paris, falls into the Sēquāna, *Seine*, after a course of about ninety-two leagues.

Mauretānīa, vel, Maurītānīa, æ, *f.* *Morocco*, and, *Fez*, an extensive country on the N. W. part of Afrīca, bounded on the E. by Nūmīdiā, *Algiers*, on the S. by Gætūliā, on the N. by the Mediterranean, and Frētum Hērculēum, *Strait of Gibraltar*, and on the W. by Māre Atlānticum, *Atlantic Ocean*. *Inh.* Mauri, Maurīci, et, Maurūssi, orum, *Moors*, who are said to have received this name from the Greeks, on account of their dark complexion. *Adj.* Mauritānus, Mauritānicus, Maurus, Maurūsīus, et, Maurūsīacus, a, um.

Mazāca, æ, *f.* afterwards Cæsārēa, Dīōcsārēa, et, Eusēbiā, *Tisaria*, the capital of Cāppādocīa, a district of Asiā Mīnor, *Natolia*. It stood near the source of the river Mēlas.

Mēdiōmātrīces, um, vel, i, orum, a people of Gāllia Bēlgica, between the Mōsēlla, *Moselle*, and Rhēnus, *Rhine*. The Trēviri were their neighbours on the north. Their chief town was Divodurum, afterwards Mēdiōmātrīci, now *Metz*. At one period they were a powerful nation, and possessed a very extensive country. But the conquest of Gāllia, *France*, by the Romans, destroyed their power, and confined them to a narrow territory.

Medobrēga, æ, *f.* *Armenna*, a town of Lūsītānīa, *Portugal*, surnamed Plūmbāria, on account of the *Lead* mines in its neighbourhood. It is now destroyed, but its ruins, called *Armenka*, are visible at the foot of Mount Hērminius, *Arminno*, in the most southern

part of Portugal, which, from its figure, 'was called *Cũncus*, in Arabic, *Algarva*, the name which it still retains.

Mēldæ, arum, *f. Meaux*, a town of Gállia Cēltica, belonging to the Mēldi, whose country was included between the Mātrōna, *Marne*, and Sēquāna, *Seine*. The modern town is of some note, and contains 6000 inhabitants.

Mēlōdūnum, i, *n. Melon*, a town on an island of the Sēquāna, *Seine*, about 28 miles S. E. of Paris.

Mēmnoꝛ, ōnis, *acc. ona*, the son of Tithōnus and Aurōra, was king of the Æthiōpians, and came to the assistance of the Trojans, with 10,000 men. The valour and intrepidity of Memnon were conspicuous during that memorable war. He killed Antilōchus, Nestor's son, in single combat. The aged prince, transported with grief at his son's death, challenged the Æthiopian king, but respect to the age and venerable character of Nestor, prevented him from accepting it. He again entered the lists in single combat, with a more formidable opponent, Achilles, which proved fatal to him. This was accounted the most valiant action of Achilles' life, excepting that of vanquishing Hector. Aurōra, disconsolate for the loss of her son, begged Jūpiter to grant him some mark of distinction. In compliance with this request, he caused the birds Mēmnoñides, um, (*sing. Mēmnoñis, idis*.) to issue from the funeral pile of Memnon, which flew round it, and then separating into two divisions, fought so desperately, that the greater part fell into the fire. The ancients imagined these birds flew yearly from Æthiōpia to Troy, and repeated their bloody battle in the same place. Other fictions respecting this monarch are told by the ancient poets and historians. *Adj. Mēmnoñius*, a, um, of Memnon, Æthiopian, black.

Mēnāpīi, orum, a people of Bēlgium, or Gállia Bēlgica, whose territory was separated from Insūla Bātavarum, *Holland*, by the Mōsa, *Meuse*. The Tōxāndri were their neighbours on the south.

Mēnēdēmus, i, the chief man of Mācēdōnīa, who came as ambassador to Cæsar, and assured him of the assistance of his countrymen.

Mēssāna, æ, *f. Messina*, a strong sea-port town of Sicillia, *Sicily*, built many centuries before the Christian Æra. It stands at the strait which separates that island from Itālia, *Italy*, called from the town, the *Strait of Messina*, anciently Prētum Siculum. The original name of this town was Zancle. But the inhabitants being harrassed by the people of Cũmæ, and of the opposite coast, implored the aid of the Messinians, a people of the Pēlōpōnnēsus, *Moræa*, in Greece, who defeated their enemies, and lived in such terms of intimacy and friendship with them, that they assumed their name, and called their town Messāna. It afterwards fell under the power of the Māmērtīni, who were subdued by the Romans. The modern town is about five miles in circumference, and contains 60,000 inhabitants. The harbour, nearly five miles in circuit, is one of the safest in the Mediterranean, and has a quay above a mile in length. *Inh. Mēssēnīi*,

orum, Mēssānēnses, ium, et, Māmērtīni, orum. *Adj.* Mēssānīus, a, um.

Mēssīus, i, (Caius, i,) a man, who had formerly been *Ædile*, sent by Cæsar to Acīlla, or, Acōlla, a town on the sea-coast of Bȳzācĭum, in Afrīca Prōpriā, *Tunis*.

Mētēllus, i, (Lūcĭus, i,) a tribune of the people, who endeavoured to prevent Cæsar from taking the treasures from the temple of Saturn, which Pompey and his partizans had, by a most unaccountable oversight, left behind them. Cæsar, after threatening to lay him dead at his feet, if he continued to resist, ordered the door of the temple to be opened by force. The Mētēlli were an illustrious family, or branch of the Cæcilian tribe, *Gens Cæcilia*.

Mētĭōsēdum, i, *n.* this word occurs only four times in Cæsar; twice in the 58th, once in the 60th, and once in the 61st chapter of VII. Book, *B. G.* when many good copies have Mēlōdūnum. The Greek translator has adopted both readings. Some critics think it was a different city, situated on the Sēquāna, *Seine*, below Paris, now known by the name of *Corbeil*.

Mēttĭus, i, (Mārcus, i,) a man allied to Ariōvistus, by the rights of hospitality, whom Cæsar joined in commission with C. Vālērĭus, Prōcillus, on an embassy to that king. As soon as they entered his camp, without suffering them to speak, Ariōvistus commanded both to be put in irons. He thrice drew lots to determine whether they should be burnt alive upon the spot, or reserved for another time. The lots being always favourable, their lives were preserved. After the defeat of Ariovistus, Cæsar himself in the pursuit, fell in with Prōcillus, and Mēttĭus was likewise recovered and brought back to the Roman camp.

Mētrōpōlis, is, *acc. im, f.* a city of Thēssālĭa, *Thessaly*, between Phārsālus, *Farsa*, and Gōmphi, *Gonfi*, on one of the southern branches of Pēnēus, *Salamptra*.

Mĭlo, ōnis, (Titus Annĭus) was born at Lānūvĭum. He attempted to obtain the office of consul, but was strongly opposed by his inveterate enemy, Clōdĭus. Happening to meet in the Appian road, at no great distance from Rome, a scuffle took place between their servants, who knew well the mutual hatred of their masters. In this fray, Clōdĭus was wounded, conducted to a neighbouring Inn, and dispatched by order of Milo. For this crime he was brought to trial, and, though defended by the eloquence of Cĭcēro, who was his old and intimate friend, was condemned to banishment, and went to Māssĭlia, *Marseilles*. He afterwards joined Pompey in the Civil war, and was killed by a stroke of a stone at Cōmpsa, *Conso*, a town of the Hirpĭni, at the eastern extremity of Mount Vēsūvĭus, a volcano in Italy.

Mĭtȳlēna, æ, et, e, es, *f. Plu, æ, arum, Metelin*, the principal city of Lēsbos, which now gives name to the island. It was celebrated for its numerous magnificent buildings, but more remarkable for the many great characters who were natives of it. Among the number were Alcæus, Sāppho, Tērpānder, &c. Mĭtȳlēne was long eminent as a seat of learning, and many illustrious men,

both Greeks and Romans, were educated at this city. *Inh.* Mitylēnæi, orum. *Adj.* Mitylēnæus, a, um.

Mīnērvā, æ, the goddess of wisdom, who is said to have sprung from the brain of Jupiter, full grown and completely armed, upon the head of that god, at his own request, being split by Vulcan with the stroke of an axe. - She was a great benefactress of the human race, and taught them many of the useful arts. Though not perfect, her character is more respectable than that of any other of the heathen deities. She was represented according to the different arts over which she presided. Among trees, the elm was sacred to Mīnērvā; among birds, the owl and cock; and among reptiles, the dragon. Mīnērvālīa, um, n. festivals in honour of Mīnērvā. *Adj.* Mīnērvīus, a, um, of Mīnērvā, of Attica, Athenian.

Mīnūcīus, i, (Lucius M. Bāsīlus,) one of Cæsar's officers. To C. Fabius, and L. Mīnūcīus Bāsīlus, he gave the joint command of two legions, which were stationed among the Rhēmi.

Mīnūtīus Silo, Mīnūcīi Silōnis, a client of L. Racilius, who, in a soldier's habit, presented a paper to Cāsīus Lōngīnus, at Cōrdūba, Cordova, and watching a favourable opportunity, secured him with his left hand, and with his right stabbed him twice with a dagger. This being the signal agreed on by the conspirators, they rushed upon Cāsīus, and wounded him; but his guards interfered and rescued him, which preserved his life, (See Cassius). Mīnūtīus stumbling against a stone, as he attempted to escape, was taken and brought before Cāsīus who delivered him over to his freedmen, to be put to death by torture.

Mīthridātes, is, surnamed Pārgāmēnus, according to some, from his mother being a native of Pērgāmus, and according to others, from his being born in that city, was of noble descent, and distinguished for his great knowledge and bravery in war. He embraced the interest of Cæsar, raised an army in Sýria and Cilīcīa, and marched at the head of it into Egypt to his assistance. In return, Cæsar made him king of Bōsphōrus Cīmmērius. After the death of Cæsar, Asander, from whom that kingdom had been taken, recovered his lawful possession by force of arms, and put Mīthridātes to death.

Mōna, æ, f. *Isle of Man*, an island in the Irish Sea, nearly equidistant from England, Scotland, and Ireland. It is 30 miles long, and 8 broad. The soil is fertile, the air salubrious, and the inhabitants live in general to a great age. The sovereignty of this island formerly belonged to the Dukes of Athol; but it was sold in 1765 to the crown. Tacitus and others call Anglesy, Mōna, but Cæsar is more correct.

Mōrīni, orum, a people of Gāllīa Bēlgīca, whose country lay along the coast opposite to Cāntium, Kent.

Moritāsus, i, the king of the Sēnōnes, at Cæsarinum, in Gāllīa, France.

Mōsa, æ, *Maese*, or, *Meuse*, a river of Gāllīa, France, rising a little to the West of Mount Vōgēsus, *Vauge*, runs north, passes a number of celebrated towns, receives at Namur the Sābis, *Sambre*,

joins the Vāhālis, *Wahal*, or, *Waal*, below the island of Bommel, and falls into the German Sea. The course of this river, which extends to 160 leagues, is north.

Mūnda, *α*, *f.* *Monda*, a town of Spain about thirty-five miles N. E. from Gibraltar. At this city Cæsar defeated the sons of Pompey. He did not, however, obtain a bloodless victory. The gallant youths inheriting their father's military talents and personal bravery, had nearly obtained a singular triumph over the veteran general. He was obliged to rally his troops, by rushing into the thick of the battle, as they began to give way. This well-timed act of intrepidity decided the fate of the day, and left the conqueror in the peaceful possession of the Roman empire.

Mūnātius, *i*, (*Lūcius*, *m.* *Plāncus*,) one of Cæsar's lieutenants, who with Caius Trēbōnius, had the command of three legions which were settled in Bēlgium, during the winter.

Mūrcus, *i*, a man to whom Cæsar was indebted for information respecting the demands of Lībo, and Bibūlus.

Mūtius, *i*, (*Caius M.* *Rēginus*, *i*,) a Roman knight, a particular friend of Scipio, and the governor of Zētta, who was taken prisoner by Cæsar near that town.

N

Nābātæa, vel, Nābāthæa, *α*, *f.* a district of Arābia Pētræa. Some of the ancient authors seem to include under this name all the country lying between the Māre Rūbrum, *Red Sea*, and the Euphrātes. Hence it comprised Arābia Deserta, and part of Arābia Pētræa. But in general, its signification was more restricted, according to the definition above given. The Poets often used the term for any eastern country. *Ink.* Nābātæi, orum, who, according to Diodorus, lived by plundering their neighbours. *Adj.* Nābāthæus, *a*, um, of Nābāthæa, of Arabia, Eastern.

Nāmnētes, vel Nānnētes, um, a people of Gālīa Cēltica, who lived on the north bank of the Līgēris, *Loire*, where it falls into the sea.

Nāntūātes, um, a people, whose country lay to the S. of the Lācus Lēmānus, *Lake of Geneva*.

Nārbo, ōnis, *f.* *Narbonne*, a town of Prōvincia, to the S. of the river Atax, *Aude*, near the sea-coast, which, afterwards, gave name to that division of Gallia, *France* called Nārbōnēnsis. It stands in a deep valley between two mountains. A canal supplied with water from the Aude goes through it, which communicates with the Royal Canal, the Lācus Rūbrēsus, *Lake Robin*, and also with the Mediterranean. The ruins which still remain, give some idea of its former greatness. Narbonne is famous for its honey. The inhabitants do not exceed 8000, of whom three-fourths are priests, and women. *Adj.* Nārbōnēnsis, *is*, *e*.

Nāsīdīus, (*i*, *Lūcius*, *i*,) sent by Pompey with 16 ships, to the relief of Māssīlīa, *Marseilles*, but Brūtus, Cæsar's admiral, sailed to meet the combined fleet of the Massilians, and L. Nāsīdīus, and

came to an engagement, in which the latter behaved in a cowardly manner, fled out of the battle and escaped unhurt, to the coast of Spain. *Adj.* Nāsīdīānus, a, um.

Nasīa, æ, the brother of Cimbērius, who commanded the 100 Cantons of the Sūēvi, who had encamped on the bank of the Rhēnus, *Rhine*, with the design of crossing that river.

Naupāctus, i, *f.* *Lepanto*, a city of Ætōliā, on the most northern extremity of the Sīnus Cōrīnthiācus, *Gulf of Lepanto*. The Hētrāclīdæ built the first ship, which carried them to the Pēlōpōnnēsus, *Morea*, at this city, from which its name is derived.

Nēāpōlis, is, *acc. im, v. in f.* *Naples*, a large and beautiful city, in the south of Italy, at the top of a bay near 30 miles in circumference. The adjacent country is highly fertile and beautiful. The ancient name of this city was Pārthēnōpe, from a Siren of that name who, according to some, was the founder of it, and according to others, was buried there. Augustus caused it to be repaired and greatly enlarged; on that account, he called it Neapolis, *i. e.* new city. It is the capital of the kingdom of Naples, which includes that part of Italy lying south of the territory of the church. *Inh.* Nēāpōlitāni, orum. *Adj.* Nēāpōlitānus, a, um.

Nēāpōlis, is, *acc. im, v. in f.* (Af. B. 2,) a sea-port town of Africa Prōpriā, to the N. of Hadrumētum, not far from the Promontōrium Hērmaeum. Many cities of this name occur in ancient history.

Nēmētes, um, a people of Gāllia Bēlgica, probably a tribe of the Germans, on the W. bank of the river Rhēnus, *Rhine*, between the Tribōces, *v.* Tribocci, and Vāugjōnes. Their principal city was Novīōmāgus, *Spire*.

Nemetocēna, æ, *f.* a town of the Bēlgæ, by some, supposed to be now known by the modern name, *Arras*, near the source of the river Scarpe, which joins the Scāldis, *Scheldt*, a little above Conde. But this is exceedingly doubtful.

Nēro, ōnis, (Tibērius, i,) a noble Roman, who in the civil war joined Cæsar. He commanded the fleet which Cæsar sent out with the Rhodian Gallies, under the Admiral Euphrānor, against the Alexandrian ships, which cruized off the Canopic mouth of the Nile, to intercept his supplies. The activity and success of Tiberius Nero, contributed greatly to Cæsar's victory over the Alexandrians, and to the speedy conclusion of the war. He was married to Līvīa, by whom he had two sons, Tibērius and Drūsus. She, three months before the birth of the latter, with the consent of her husband, became the wife of Augustus, whom, through her influence, Tibērius, her elder son, succeeded in the empire.

Nērvīi, orum, a powerful and warlike nation of Gāllia Bēlgica, whose country lay on both sides of the Scāldis, *Scheldt*, near the source of that river, afterwards *Hainault*, and *Nord*. They revolted and attacked the Roman troops under Cæsar, but were totally routed.

Nicōmēdes, is, a native of Bithynīa, hence called *Bithyniūs*, descended from the ancient kings of Cāppādōcia, on whom Cæsar

conferred the priesthood of Bēllōna at Cōmāna, an office reckoned next in power and dignity to that of the king.

Nicōpōlis, is, (from νικῶ, I conquer, and, πόλις, a city,) a city of Pōntus, on the river Iris, *Casalmach*, which, according to Strabo, was built by Pompey, to commemorate the victory over Nicōmēdes king of Pōntus. With respect to the boundaries of the provinces in Asia Mīnor, geographers are not agreed. According to some, Nicōpōlis is in Armēnia Mīnor, and according to others, in Cāppādocīa, or, Pōntus. They are also divided with regard to its situation.

Nilus, i, *m.* the *Nile*, a large river of Afrīca, which, taking its rise in Abyssinia, passes through Abex, Nubia, and Egypt, and disembogues itself into the Mediterranean, near Alēxāndria, by several mouths. The ancients reckoned eleven mouths of this river, seven of which were considerable; but at present only two are navigable, which, with the Mediterranean, form the Delta of Egypt. This celebrated river begins to overflow its banks about the end of May or beginning of June, and the inundation continues until September, and sometimes October. The periodical rains which annually commence at the time the sun is vertical in Abyssinia, occasion the overflowing of this river. It generally rises sixteen cubits. A less height is reckoned a certain sign of a bad crop, and a greater swell is dangerous for overturning the houses. The Hippotāmus and Crocodile, both amphibious animals, inhabit the banks of the Nile. The source of this river was a subject of inquiry among the ancients, and also among the moderns, until Bruce (of Kinnaird, Stirlingshire) undertook his journey to ascertain the place where the Nile takes its rise, and is now generally allowed to have succeeded. Nilōla, æ, an inhabitant of the Nile, Niligēna, æ, born of the Nile. Nilōtis, īdis, of the Nile, applied to a female or to a noun feminine. *Adj.* Nilācus, et, Nilōticus, a, um.

Nitiobrīges, um, a people of Gālīa, whose country was situated on both sides of the Gārūmna, *Garonne*, where it is joined by the Oltis, *Olt*.

Nōricum, i, *n. vel*, Nōricus ager, a large country of Germany, which was bounded on the N. by Dānūbius, *Danube*; on the W. by Ænus, *v. Cenus, Inn*, one of the branches of the Danube, and Rhætīa, on the S. by Itālīa, *Italy*, and on the E. by Pānnōnīa. It comprehended the greater part of Austria, all Saltzburg, Sliria, and Corinthia. Their chief city was Noreia, (3 syl.) some copies read Nōrica, which was besieged by the Boii, in the inroad which they had made upon Noricum, before they entered into alliance with the Hēlvētii. *Inh.* Nōricī, orum. *Adj.* Nōricus, a, um.

Nōviōdūnum, i, *n.* (B. G. II. 11.) a town of the Suessiōnes, *Soissons*, or, *Noyons*. Another of the Ædūi, (B. C. VII. 55,) now *Nevers*, on the banks of the Līgēris, *Loire*. And a third belonged to the Bitūrīges, (G. B. VII. 14,) now *Neuvy*, or, *Neufry*, about twenty miles west from *Nevers*.

Númeius (3 syl.), a nobleman of the Hēlvētīi, who, with Vērō-dōctūs, was at the head of the embassy which that nation sent to Cæsar.

Nūmīdīa, *æ, f.* *Algiers*, a country of Afrīca, bounded on the N. by the Mediterranean; on the W. by Maurītānīa, *Morocco*, and, *Fex*; on the S. by Gætūlīa; and on the E. by Afrīca Prōpriā, *Tunis*. *Inh.* Nūmīdæ, arum, et, Nōmādes, um, described by Sallust, in the Jugurthan war, as faithless, unsteady, and fond of revolutions in the state.

Nūmphæum, *i, n.* according to Cæsar, a harbour of Illýricum, three miles from Lissus, *B. C.* III. 26; but Pliny makes it a promontory.

O

Obucūla, *æ, f.* (Plin. lib. 3, cap. 1, Obulco,) a city of Bætīca, in Spain, north of the river Sīngūlis, *Xenil*, towards its junction with the Bætis, *Guādalquivir*.

Ocēlum, *i, n.* *Oux*, or, *Exilles*, a town on the frontiers of Gālīa Cīsālpīna, Cītērīor, vel, Tōgāta.

Octāvīus, *i, (Mārcus, i,)* an officer under Pompey, who excited the Dalmatians and other nations to revolt from Cæsar. He also withdrew Issa from Cæsar's alliance, and besieged Sālōnæ, *Salonæ*, but was repulsed by a sally from the town. Vātīnīus afterwards defeated him in a naval engagement, near Tauris, an island in the Gulf of Venice, near Issa. *Adj.* Octāvīānus, *a, um*.

Octōdūrus, *i, (Octōdōrus, Greek,)* *Martigny*, a town, or village, of the Vērāgrī, (*Vicus Veragrorum*, (Cæsar, *B. G.* III. 1.) on the *Drance*, near its junction with the Rhōdānus, *Rhone*, a considerable distance above the influx of the latter into the Lācus Lēmānus, *Lake of Geneva*.

Octogēsa, *æ, f.* *Mequinensa*, a town of Spain, on the north bank of the Ibērus, *Ebro*, where it is joined by the Sīcōris, *Segre*.

Ollōvīco, ōnis, a nobleman of the Nītiobrīges, whom the Romans had honoured with the appellation of friend. His son Theutō-matus, was king of that nation, during the wars in Gaul.

Opīmīus, *i, (Mārcus, i,)* commander of Scīpiō's cavalry, who, with two troops of horse, fell into an ambush, laid by Dōmītīus. They were all either killed or taken prisoners.

Oppīus, *i, a* lieutenant of Cæsar, who was left with a garrison at Zetta, for the protection of that town.

Orchōmēnus, *i, f.* *Ochromena*, a town of Bxōtīa, north of the river Cēphisus, *Cefisso*, to the west of its influx into the lake Cōpais, *Limo*. *Inh.* Orchōmēni, orum.

Orcīnīa, *æ, f.* a name given by Eratōsthēnes, and some other Greeks, to Hērcynīa Silva, *q. v.*

Orgētōrix, īgis, was, according to Cæsar, the richest and most noble of the Hēlvētīi. Prompted by a love of power, he formed a conspiracy among the nobles, and persuaded the people to quit their country. When his ambitious views were discovered by

the state, he was obliged to answer to the charges preferred against him. Orgētōrix, by means of his vassals and debtors, rescued himself from the hands of his judges, and escaped. But whilst the state was endeavouring to support their authority by force, he died, as was suspected, by his own hands.

Oricum, i, *n. vel*, Oricos, i, *f. Orco*, a maritime town of Epirus, north of the Montes Acrōcērauni. The sovereignty of this city was, after the Trojan war, given to Hēlēnus, a son of Priam and Andrōmāche, on which account, Lucan calls it Dārdānia Oricos. It had an excellent harbour, but not well protected. *Inh.* Orīcīni, orum.

Oscēses, ium, the inhabitants of Osca, *Heusca*, a town of the Illergētes, a people of Spain, whose territory was watered by the Cīnga, *Ginca*, one of the northern branches of the Ibērus, *Ebro*. *Adj.* Oscēsis, is, e.

Osismīi, orum, a people of Gāllia Cēltica, one of the nations who went under the general name of *Armōrica Gvōitātes*. Their country afterwards formed part of the province of Bretagne. It is now called Finistre.

Otācīlius Crāssus, Otācīli Crāssi, an officer of Pompey, who had the command of Lissus, *Alesio*. He attacked two of Cæsar's transports, promising the men their lives, if they would surrender. The newly-raised soldiers, on board one of the transports, accepted his offer, but he, disregarding the solemnity of an oath, ordered them to be put to death in his presence. The veterans in the other declined his treacherous proposal, and thus saved their lives.

P

Pādus, i, *m.* the *Po*, the chief river of Italy, anciently called Erīdānus. It is said to have received this name from the number of poplar trees, called *Pādes*, in the language of the Gauls, which grew on its banks. The northern branches of the Po, descending from the Alps, render it largest in the warmest months of summer, by the melting of the snow towards the summit of these lofty mountains. It disembogues into the Adriatic, or Hadriatic Sea, *Gulf of Venice*, by seven mouths, of which two were formed by nature, the other five by art. Pādinātes, tum, a people living on the banks of the Po. *Adj.* Pādānēus, a, um.

Pacīecus, vel, Patīecus, i, (Lūcius Jūlius,) one of Cæsar's officers, to whom he gave the command of eleven cohorts, and an equal number of cavalry, which he sent to the assistance of Ulīa, when besieged by young Cnēus, *v.* Cneius (2 syl.) Pompey.

Pāmāni, orum, a people of Gāllia Bēlgica, on the east bank of the Mōsa, *Meuse*. They had the Carasi on the S. the Trēviri on the E. and Silva Arduenna on the N.

Pādīus, i, (Quintus, i,) the prætor who commanded at Cōsa, *Cossa*, *v.* Cōsæ, in that part of Lūcānia called, from the town Thūria, ii, *v.* ium, Thūrius, *v.* Tūrinus, ager, at the time Milo attempted

to besiege it. He was afterwards consul, and passed a law, punishing with death, all who were concerned in the conspiracy against Cæsar.

Palæpharsālus, *i*, *f.* vide, *Pharsālus*.

Pālæste, *es*, *f.* a sea-port town of Epīrus, to the S. of Orīcum. When Cæsar passed over to Greece in pursuit of Pompey, he landed at this town. *Adj.* *Pālæstīnus*, *a*, *um*.

Pārāda, *æ*, *f.* a town of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, between Thāpsus and Utīca. Scīpio's cavalry flying from the battle of Thāpsus, and going towards Utīca, were denied admittance by the inhabitants of Pārāda. Having obtained possession of the town by force, they kindled a fire in the market-place, and not only destroyed the property of the people, but threw them bound into the flames, without distinction of age or sex.

Pārātōnīum, *i*, *n.* a sea-port town of Ægýptus, *Egypt*, on the Mediterranean, with, according to Strabo, a large harbour of 400 stadia in circumference. It was also called Ammōnīa, says the Scholiast on that ancient Geographer, because it was on the road of many of the Africans, as they went to consult the oracle of Jūpiter Ammon. *Adj.* *Pārātōnīcus*, *a*, *um*, of Pārātōnīum, of Egypt, Egyptian, African.

Pārisīi, *orum*, the inhabitants of Lūtētīa, from whom it was afterwards called Pāfisīi, now *Paris*, the capital of France. Vide Lūtētīa.

Pārthīa, *æ*, *f.* *Chorasan*, was at first a very small country, bounded on the W. by Mēdiā, on the S. by Cārmānīa, on the E. by Asīa, and on the N. by Hýrcānīa. During the reign of the Arsaces, who had revolted from the successors of Alexander, it became a very large and powerful empire. At one period, the Parthian dominions extended from Sýria to the Mons Imaus, and from the territories of the Chorāsmīi, and Māssāgētæ, to the Indian Ocean. *Inh.* *Pārthīi*, *orum*, were a very brave and powerful people. They fought chiefly on horseback, and when they pretended to fly, discharged their arrows with a dexterity, which did prodigious execution among the enemy. This kind of fighting greatly intimidated the Roman soldiers, and to it, frequent allusions are made by their poets. They defeated and killed Crāssus, and at a later period, obliged Mark Antony to leave the country in great distress. They were defeated by Trajan, and finally deprived of their country and dominion by the Persians, a nation who had been subject to them for 475 years. *Adj.* *Pārthīcus*, *a*, *um*.

Pārthīni, *orum*, a people of Illýricum, a district on the E. coast, and towards the top, of the Gulf of Venice.

Pēlignī, *orum*, a people of Italy, whose country lay between the sources of the rivers Sāgrus and Altērnus, both of which fall into the Gulf of Venice.

Pēlignus, *i*, (*Attius*, *i*), a Roman, who, with Q. Lūcrētīus, endeavoured to prevent the Sūlmōnēnses, inhabitants of Sūlmo, *Salmona*, from submitting to Cæsar. But when the Sulmonenses opened their gates to Cæsar's troops, Quintus Lūcrētīus, and Attius

Pēlignus, threw themselves down from the walls, which cost the former his life. Attius was carried before Cæsar, who set him at liberty. Pelignus is a surname expressive of the place of his birth, and seems added to distinguish him from others of the name of Attius, which was, among the Romans, a very common appellation.

Pēlignus, i, (Fābius, i,) one of the nation of the Pēligni, in the lowest rank in Curio's army, who treacherously attempted to kill Vārus, but was surrounded by the soldiers of that officer, and slain.

Pēlūsium, i, n. *Bilbais*, an ancient and strong city of Ægēptus, *Egypt*, at the eastern extremity of the Dēlta. From this city the most easterly branch of the Nilus, *Nile*, was called Ostium Pēlūsīacum. The date of its foundation is lost in the remoteness of antiquity. It served as a protection against the inroads of the Asiatic nations, hence Livy calls it *Clastrum Ægypti*, the key, or, bulwark of Egypt. Adj. Pēlūsīacus, Pēlūsius, et, Pēlūsianus, a, um, of Pēlūsium, of Egypt, Egyptian.

Pērgāmus, i, f. or Pērgāmum, i, n. *Bergamo*, a city of Mýsia in Asīa Minor, *Natolia*, on the N. Bank of the river Caicus, near the place where that river enters Ætōlia. This city was famous for an excellent library of 200,000 volumes, which was afterwards, by the permission of Antony, added by Clēōpātra, to the noble collection at Alexāndria. Tapestry and parchment were both said to have been invented at Pērgāmus. The latter invention was a consequence of Ptolemy king of Egypt, preventing the exportation of *Papyrus* to Mýsia, lest the library there should have been as great as that of Alexandria. Hence parchment was called Pērgāmēna, sc. charta. Galen was a native of this city, and Æsculāpius, who was the chief deity of the place, practised medicine there. *Inh.* Pērgāmēni, orum. Adj. Pērgāmēnus, a, um.

Pētra, f. æ, a rising ground, *edito loco*, near Dýrrāchium, *Durazzo*, a sea-port of Mācedōnia on Mare Hādrīaticum, *Gulf of Venice*.

Pētreius, i, (3 syl.) a lieutenant of C. Antōnius, who, in consequence of the indisposition of the consul, led on the troops of the republic against Cataline, routed the rebel army, and left the traitor himself among the slain. He, in the civil war, joined with Pompey, and in conjunction with Afranius, exerted himself to protect Spain against the forces of Cæsar. They were at last obliged to surrender. But Petreius afterwards joined the army of the commonwealth in Africa, and, on being defeated, Jūba king of Maurītānia and he engaged in single combat, that they might die honourably. Juba soon laid Petreius dead at his feet, and then, at his own request, fell by the hand of a slave.

Pētrōcōrii, orum, a people of Gāllia Cēltica, who lived on the side of the river Ille. Their chief town was Vesūna, afterwards Pētrōcōrii, now *Perigueux*, the capital of Perigord. The modern city, which is ill built, contains only 6000 inhabitants, but has some Roman antiquities.

Pētrosīdīus, *i*, (Lūcīus, *i*.) a standard bearer of the army, which under the command of Q. Titurius Sabinus and Lūcīus Aurunculeius Cotta, wintered among the Eburōnes. These troops were, in consequence of a stratagem of Ambiorix, attacked on disadvantageous ground two miles from their camp by him, and almost wholly cut off. Pētrosīdīus, having with a few of his men, returned to the camp, threw his standard within the rampart, and was killed fighting with great bravery before the fortifications.

Phāritæ, *arum*, the inhabitants of Phāros, *q. v.*

Phārnāces, *is*, a son of Mithridates, who basely supported the interest of the Romans against his father. If he did not actually cause him to be killed, he was unquestionably the cause of his death. In return for this inhuman conduct, he was rewarded with the kingdom of Bosphorus. During the civil war between Cæsar and Pompey, he attacked the Romans under Domitius, near Nicopolis, and gained a complete victory. Elated by his success, he invaded Pontus, in hopes of regaining his father's kingdom. But Cæsar having quelled the Alexandrians, marched against Phārnāces, and so quickly destroyed his whole forces, that in writing to a friend at Rome, he expressed the celerity of the conquest by three words, *veni, vidi, vici*.

Phārsālius, *i*, *f. Tarso*, a city of Thessaly, on the river Enipeus, (*Syl.*) a branch of the Apidānus, *Epideno*. On the plains near this town, Phārsālia, *æ*, *f. Cæsar* defeated the Republican forces under the command of Pompey. This victory put the reins of universal dominion into the hands of that celebrated general. *Adj.* Phārsālius, *et*, Phārsālicus, *a, um*.

Phārus, *vel, os, i*, *f. an island* at the mouth of the harbour of Alexandria, from which it is distant about half a mile. A causeway of that length, forms a communication between the city and the town. On Pharos, stood the famous light-house, a square building, each of its sides a stadia in length, built by the celebrated architect Sōstrates of Cnidos. The tower was so high, that it could be seen at the distance of one hundred miles. This pile, cost Ptolemy Philadelphia 800 talents, and was esteemed one of the wonders of the world. *Inh.* Phāritæ, *arum*. *Adj.* Phārius, *o*, Phāriacus, *a, um*, of Phāros, Pharian; also Egyptian. *Phārius Rex*, the king of Egypt.

Philippus, *i*, a tribune of the people who opposed the prætorship of Sūlla in that senate which held without the city, when arrangements were made to support the commonwealth against the ambitious plans of Cæsar.

Philippus, *i*, a noble Roman of consular dignity, who, like Mærcellus, was, from personal consideration, passed over in the appointments which were made by the senate, at the beginning of the civil war.

Phīlo, ōnis, a very zealous partizan of Pompey, who was in Hispālia, *Seville*, when that town surrendered to Cæsar. Indignant at the success of Pompey's enemy, and being well known over all Lūsitanīa, *Portugal*, he and some others left Seville during the night. Meeting with Cæcilius Nīger, who had a strong army of

Lūsītāni, they turned back, got over the walls of that town, put the centinels to death, and began to fortify the place.

Picēnum, i, *n. v.* Picēnus Ager, a district of Italy which extended along the coast of Māre Hādriātīcum, *Gulf of Venice*, from Atērnūm, *Pescara*, at the mouth of the river Atērnus, on the S. to Æsis, but with respect to its western boundary, writers on ancient geography are not agreed. *Inh.* Picēntes, um, (*sing.* Picēns, ēntis.) *Adj.* Picēnus, et, Picēntinus, a, um.

Pictōnes, um, a people of Gallīa Celtīca, on the S. bank of the Līgēriā, *Loire*, where it falls into the sea.

Pirūstæ, arum, a people of Illŷrīcūm, on the E. coast of the Māre Hādriātīcum, *Gulf of Venice*.

Pisaurum, i, *n.* *Pesaro*, a town of Umbriā in Italy, pleasantly situated on the S. bank of the river Pisaurus, *Foglia*, where it falls into the Gulf of Venice. *Inh.* Pisaurēnses, ium.

Piso, ōnis, (Lūciū, i,) Cæsar's father-in-law, who was consul with A. Gābinīus, in the year of the city 696. In their consulship, Ciccero was banished from Rome, and Clōdīus was supported by Piso, in procuring that disgraceful sentence, (*B. G. I. 6.*)

Piso, ōnis, (Lūciū, i,) the grandfather of Piso above mentioned, was a lieutenant of Cāssius, both of whom fell in an engagement with the Hēlvētiī. (*B. G. I. 12.*)

Piso, ōnis, surnamed from his country, Aquītānus, a nobleman of Aquītāniā, whose father had been supreme Magistrate in that country, and called *Friend* by the Romans, (*B. G. IV. 12.*)

Piso, ōnis, (Cnēius, i,) who commanded the cavalry of Adrumētum, and 3,000 Moors, (*B. Af. 3.*) He afterwards joined Brūtus and Cāssius, and was notwithstanding allowed to return to Rome, and made Consul.

Piso, onis, (Cnēus, i,) who, along with Mārcus Pētreius, (3 syl.) brought, to the aid of Cæsar's enemies, eleven hundred chosen Numidian cavalry, and a considerable body of infantry. (*B. Af. 18.*)

Platorīus, i, (Caius, i,) a quæstor, who marched a legion which had been levied in Pontus to Cōmāna, and joined Cneius, Dōmītiū, in order to oppose Phārnāces.

Plāncus, i, (L. Munatīus, i,) a lieutenant in Cæsar's army, to whom he gave the joint command of three legions cantoned in Gallīa Bēlgīca, with C. Trēbōniū. After the death of Cæsar, L. Munatius Plāncus joined Anthony and Lēpīdus. With the latter he was consul. He is said to have founded Lūgdūnum, *Lyons*.

Pleumōsiī, orum, a people of Gallīa Bēlgīca, supposed to have lived on the Scāldis, *Scheldt*, near the place where the city *Tournay* now stands.

Plōtīus, i, (Mārcus, i,) a centurion in Cæsar's army, who was wounded at the interview respecting peace, which took place between T. Lābiēnus and Vātīniū, on different sides of the river Apsus, *Aspro*.

Pōmpeius (3 syl.) i, (Cneus,) surnamed *Magnus*, on account of his splendid achievements, the son of Cneus Pompeius Strābo and

Lūcilia, was born 105 *B. C.* He displayed uncommon fortitude and dexterity in war, at a very early period of life, when serving under the eye of his father, whose life he saved, when Tērēntius and others, bribed by Cinna, were sent to assassinate him. To elegance of form and beauty of countenance, he added the winning graces of an accomplished orator. When Rome was convulsed by the avarice and ambition of Mārius and Sŷlla, and when their barbarity had, in some measure, desolated the city by the carnage of her butchered citizens, Pompey, with three legions, attached himself to the latter, and obtained his patronage. He, in a few days, over-ran Sicily then under the partizans of Mārius, recovered all the parts of Afrīca which had withdrawn from Sŷlla, and greatly extended the former limits of the Roman territories in that country. On his return to Rome, Sylla, at the head of the nobility, met and saluted him with the title of *Magnus*, and allowed him, though not without reluctance, to enter the city in triumph, when only an *eques*, and not admitted into the senate. On the death of Sylla, Pompey joined Cātŷlus, and supported himself against the Marian faction, headed by Lēpīdus. He defeated Sēxtōrius in Spain, and obtained a second triumph, although still a private citizen, and only of equestrian rank. The senate had, in his absence, and before he completed his 36th year, elected him to the consulship, during which he restored the tribunes to their former power, which Sylla had lessened, and in return was, through the interest of Gābinus, a tribune, invested with extraordinary powers, in order to destroy the pirates who infested the Mediterranean, and had nearly annihilated the naval force of Rome. This important war he finished in forty days, which added greatly to his former celebrity. Pompey was next sent against Mithridātes, king of Pontus, and Tigrānes, king of Armēnia. He, in a short time, not only subdued these potent monarchs and great warriors, but likewise annexed all Asia lying west of the Tigris, to the Roman empire. On his return to Italy, his countrymen dreaded that he would march his victorious troops against the city and secure himself in the government, but he disbanded them at Brūdŷsŷum, keeping only a small retinue. He was received in Rome with the utmost joy, and his third triumph, the most splendid that had ever been exhibited, continued for two days. Many of his acts in Asia being despotic, the senate refused to confirm them. Enraged at this affront, he entered into an agreement with Cæsar and Lēpīdus, that nothing should be done in the state, but by their common consent, which was called the *FIRST TRIUMVIRATE*. To ratify this nefarious treaty, Pompey married Jŷlia, the daughter of Cæsar. By this alliance, Pompey promoted the ambitious views of his father-in-law, not only in direct violation of justice and patriotism, but also in opposition to the strong and urgent remonstrances of Cīcēro, and many of his best friends. The first step, in consequence of this pernicious compact, was to cause a law to be passed, appointing Spain and part of Africa to

Pompey, as his province; to Cæsar, Gállia, *France*, for five years; and to Læpídus, Sýria, for ten years. Jūlia died next year in childbed, which dissolved the union between Cæsar and Pompey. Their mutual jealousy was daily heightened, and no restraint remaining to check the ambition of the former, or the power of the latter, they came at last to an open quarrel, which ended in the civil war. Pompey continued inactive, affecting to despise Cæsar, and it was not until his father-in-law had passed the Rūbicon, that he made any exertion. Finding himself unable to meet Cæsar on equal terms in Italy, he withdrew to Greece, and by an unaccountable oversight, did not take the treasury with him. After much manœuvring and some skirmishes, they came to a decisive engagement on the plains near Phārsālus, in Thessaly, in which Pompey's army was destroyed, and his camp taken. He fled to Ptolemy king of Egypt, expecting to receive assistance from him, as he had restored his father to the crown. But Pōtinus v. Pothinus, an eunuch, his minister, Theodōtus, his preceptor, and Achillas, commander in chief of his forces, advised him to invite Pompey on shore, and kill him, in order to obtain the favour of Cæsar. This treacherous design was executed by Achillas and Sēptimius a Roman, formerly a centurion in Pompey's army. They cut off his head, and embalmed it, to preserve its features, and thus render the present more grateful to the conqueror. His body was thrown overboard, washed ashore, and afterwards burned on a small funeral pile, formed of the wreck of a fishing boat, by his freedman Philip. The Egyptians erected a monument on the place, which, after it had been defaced by time, the emperor Hadrian repaired. It has been remarked, that all the murderers of Pompey, like those concerned in the assassination of Cæsar, atoned for their cruelty and perfidy to that general, by violent deaths. Achillas and Pōtinus were slain by order of Cæsar, and Theodōtus, after wandering for some time, like a vagabond in Egypt, was found in Asia by Brūtus, who put him to death by torture. Pompey was four times married. His first wife was Antistia, daughter of Antistius the prætor, whom he divorced, on purpose to marry Æmilia, v. Æmilia, the daughter-in-law of Sýlla. She died in childbed. He then from policy married Jūlia, Cæsar's daughter, a lady of the most amiable dispositions, whose address and prudence prevented any quarrel between her father and husband, during her life. Next year Jūlia expired, soon after the birth of her first child, who did not survive his mother's death. Pompey then married Cōrnēlia, the daughter of Mētellus Scipio, whose beauty, accomplishments, and virtues, have been much commended. She witnessed the murder of her husband, but escaped the bloody hands of his assassins, by the superior sailing of her ship. *Adj.* Pōmpeius, et, Pōmpeiānus, a, um.

Pōmpeius, i, (Cneius, v. Cneus, i,) the elder son of Pompey the Great, after the death of his father, joined Scipio in Afrīca, and on his being defeated by Cæsar, fled to Spain. In this country, he, and

and his youngest brother Sextus, raised considerable forces, and renewed the war with great vigour. Cæsar was again compelled to leave Rome, and march against these ambitious and enterprising youths. After some manœuvring and skirmishes, they came to a decisive engagement at Munda, *Mondego*, in which the Pompeys evinced their superior knowledge of military tactics, by the skill with which they arranged, and the judgement with which they led on their newly raised troops. Cæsar's hardy veterans were forced to retire, which that great commander observing, seized the shield of one of his soldiers who had fallen, rushed into the middle of the battle, and animated his soldiers by his example, to renew the charge. This well-timed act of courage, gained him the victory. The troops which the sons of Pompey commanded, were completely routed, and Cneus was soon after taken and killed.

Sextus Pompeius, i, (Sextus, i,) the younger son of Pompey the Great, survived the battle of Munda, *Mondego*, and continued for a considerable time in Hispania, *Spain*, attended only by a few followers. His spirit remaining unbroken by all the calamities of his family, and disdaining to submit to the power of the usurper, he began to collect forces, and to make preparations for a successful resistance. On the death of Cæsar, he was recalled by the senate, who conferred on him the same power at sea, which his father had formerly enjoyed in consequence of the Gabinian law. The SECOND TRIUMVIRATE, Augustus, Antony and Lepidus proscribed him as one of the murderers of Cæsar. Being joined by a great number whose names were in the list of the proscribed from necessity, and by others who were attached to his father, or approved of his own principles and conduct, he took possession of Sicilia, *Sicily*. He carried on a successful war against the Triumviri, and obliged them to grant him peace on very advantageous terms. At the signing of the treaty, Antony and Augustus went on board his ship, and supped with him. One of his captains, Mena, Mesias, or Menadorus, advised him to put both his guests to death; but possessing his father's greatness of mind, he spurned at the perfidious proposal. He might have often subdued his enemies, but he did not improve his advantages. Augustus at last entirely defeated him in a naval engagement near Sicily. He then fled to Antony, endeavoured to raise new forces, but was killed by Titius, one of Antony's Generals at Melætus in Caria.

Pompeius, (Quintus, P. Niger,) a Roman knight in Cæsar's army, a native of Itālica, who, near Ucūbis, *Lucubi*, engaged in single combat with Antistius Tūrpīo, when he challenged the whole forces of that general. (See Turpio).

Pompōnius, i, (Mārcus, i,) one of Cæsar's officers, who had the command of half his fleet, which, when lying at Mēssāna, *Messina*, Cāssius, by sending fire ships among them, burnt. *Adj.* Pompōniānus, a, um.

Pōntus, i, *f.* an extensive country of Asia Minor, *Natolia*, bounded on the W. by Pāphlāgōnia and Gālātia, on the S. by Cāppā-

- dócĭa and Armĕñĭa Mĭnor, on the E. by Armĕñĭa Mājor, and on the N. by the Pōntus Euxinus, *Black Sea*. It was anciently divided into three parts, Pōntus Gālātĭcus, on the west; Pōntus Pālēmōnĭcus, in the middle; and Pōntus Cāppādōcĭus, on the east. Mĭthrĭdātes, the brave and formidable enemy of the Romans, was king of this country, but at last conquered by Pompey. This victory was partly obtained through the plotting of Phārnāces, the king's son, who, to his perpetual infamy, preferred the interest of the Romans to that of his father and his country. Cāsar gained afterwards such an easy victory over Phārnāces, who inherited little of his father's personal bravery and military talents, that in writing to a friend at Rome, he described it in three words, *Veni, vidi, vici*. By Mark Antony, it was some time afterwards reduced to a Roman province, under the name of Prōvĭncĭa Pōntĭca. *Adj.* Pōntĭus, et, Pōntĭcus, a, um.
- Pōsthūmĭāna Cāstra. Vide Castra.
- Pōsthūmus, v. Pōstūmus, i, (C. Fūlvĭus, i,) one of Cāsar's officers, whom he joined in command at Dŷrrāchĭum, *Durazzo*, with Lĕntŭlus Mārcĕllĭnus, on account of the latter being in an infirm state of health. *Adj.* Pōsthūmĭānus, a, um.
- Præconĭnus, a lieutenant who was himself killed, and his army defeated at Apōllōnĭa.
- Prĕcĭāni, orum, a people of Aquĭtānĭa, who are supposed to have lived at the foot of the Pirenæi Montes, *Pyrenees*, near Māre Cāntābrĭcum, *Bay of Biscay*.
- Prōvĭncĭa, æ, f. a large tract of country in Gallia, *France*, extending from the Pĭrĕnæi Mōntes, *Pyrenees*, to the Alpes, *Alps*. It comprehended *Languedoc*, *Provence*, and, *Dauphiné*.
- Ptōlēmæus, i, surnamed *Aulĕtes* from his fondness of *playing on the flute*, a king of Egypt, who seems to have possessed none of those qualifications necessary for government. He quarrelled with his people, fled privately to Rome, and pretending he had been expelled by his subjects, begged the senate to restore him to the throne. The Alexandrians supposing him dead, had put the sceptre into the hand of his daughter Bĕrĕnĭce. But on learning their king had gone to Italy, they sent an hundred ambassadors, to state the truth, and justify their conduct to the people of Rome. The greater part of these deputies, Ptolemy cut off by assassination or poison, and the rest, intimidated by threats, or gained over by bribery, neither laid the subject of their embassy before the senate, nor discovered the murder of their companions. The Romans being dissuaded by an oracle, supposed fictitious, from restoring the exiled monarch to his throne, he applied to Gābĭnĭus, governor of Sŷrĭa, who, tempted by the bribe of 10,000 talents, undertook the war, brought it to a successful termination, and set the crown of Egypt on his head. He put to death his daughter Bĕrĕnĭce, and her husband, Archĕlāus, was slain in battle. Ptolemy lived four years after his restoration, died 51 *B. C.* and left his kingdom to his son Ptolemy, and daughter Clĕōpātra, whom he had appointed by his will to

marry and reign as joint sovereigns. *Ptölēmāis*, *Īdis*, Cleopatra, daughter of Ptolemy. *Ptölēmāis*, *Īdis*, *f. Acre*, or, *D'Acre*, a city of Palestine, *q. v.* also of three in Egypt. *Adj. Ptölēmæus*, a, um, of Ptolemy, or, Egypt.

Ptölēmæus, i, a son of *Ptölēmæus Aulētes*, surnamed *Nēvus Dīōnysiūs*, who, during his minority, was under the care of Pothinus, an eunuch, Achilles, commander of the forces, and Thēōdōtus of Chios, *Scio*, his preceptor. They, in name of the king, deprived Clēōpātra of her share of the government. She raised troops in Sýria and Palæstine, advanced against Alēxāndria, to maintain her right by force of arms; and, through Cæsar, was appointed queen of Egypt. Ptolemy, after his defeat, was, with all who were in the boat with him, drowned, in attempting to cross the Nile.

Ptölēmāis, *Īdis*, *f. Acre*, or, *D'Acre*, a city of Sýria, so called from Ptolemy, king of Egypt, its founder. The modern city was a place of note during the crusades, and famous for a noble defence made by a few British soldiers and seamen, under Sir Sidney Smith (May, 1799), against the French army, commanded by Buonaparte, who, though greatly superior in numbers, was compelled disgracefully to raise the siege, and march back into Egypt.

Pūlfio, *ōnis*, (*Tītus*, i,) a Roman centurion of distinguished valour, who, to decide a dispute with *L. Varēnus*, respecting superiority of courage, rushed forth from the camp, when attacked by the *Nērvli*, and displayed great bravery without the fortifications. Nor was his rival for military fame, inferior to him either in bravery or generosity. (*Vide Varēnus*, et, *B. G. V. 43*).

Pupius, i, (*Lūcius*, i,) a partizan of Pompey, the first centurion of a legion, who was taken at *Igūvium*, *Ugubio*, a town of *Umbria*, and brought to Cæsar.

Pýrēnæus, *v. Pírēnæus*, i, *m. freq. Mōntes Pýrēnæi*, *Pyrenees*, or, *Pyrenæan Mountains*, extend from the Mediterranean to the Bay of Biscay, a distance of about 294 miles, and separate *Gāllia*, *France*, from *Hispania*, *Spain*. They are very steep, of difficult access, and only passable at five places: 1st, From Languedoc to Catalonia; 2d, From Comminge into Aragon; 3d, At Taraffa; 4th, At Maya and Pampeluna in Navarre; and 5th, At Sabastian in Biscay, which, of all the roads across these mountains, is reckoned the most easy.

Q

Quintilius, i, (*Sēxtus Q. Vārus*,) a quæstor of senatorian rank, who was at *Cōrfinium*, *q. v. St. Pelino*, at the time the gates of that city were opened to Cæsar. Having obtained his liberty from that general, he went to Africa, and was in the army of *Attius Vārus*, when *Cūrio* brought from Sicily the forces which had revolted to Cæsar at *Cōrfinium*, *San Pentina*, or, *Ferino*. *Sēxtus Quintilius Vārus* attempted to seduce them from *Cūrio*, but without success. After the battle of *Philippi*, he killed himself.

Quintus, i, a common prænomen among the Romans.

R

Rābirius, i, vide, Pōsthūmīus.

Racilius, i, (Lūcius, i,) one of the conspirators against Cāssius, who was taken and, by his order, put to death.

Rāscipōlis, is, an officer of great merit, who commanded the troops which had joined Pompey from Mācēdōnīa.

Rāvēnna, æ, *f. Ravenna*, a town of Gāllīa Cīsalpīna, at the mouth of the river Utens, *Montone*, with a very large harbour which was repaired by Augustus, who kept a fleet there. It is celebrated for being, for some time, the seat of the western empire. Rāvēnna was, according to Hērōdōtus, built by Thessalians. It stood on a Pēnīnsūla, was of difficult access by land, and so ill supplied with good water, that Martial says, it sold higher than wine. The marshes, which separate it from the continent, served as a natural fortification, and added to its strength. Pepin, king of France, took it from the Lombards, and gave it to the Pope. It is now an inconsiderable town, about four miles from the Sea. *Inf.* Rāvēnnātes, um, (*sing.* Rāvēnnas, ātis). Rāvēnnas is used as an adjective; but does not occur in the neuter gender.

Raurāci, orum, a people of Gāllīa Cēltīca, on the N. extremity of Mount Jura. The Rhēnus, *Rhine*, was their boundary on the E.

Rebēllus, i, (Caius, i,) a proconsul, whom Cæsar left at Thāpsus, with three legions, to carry on the siege.

Rēbīlus, i, (Caius Cānīnīus, i,) one of Cæsar's lieutenants, who with C. Antistīus Rhēgīnus, commanded two legions which guarded a particular place near Alēsīa, *Alise*, when that city was stormed. He was a steady friend of Cæsar, who made him consul for one day. Hence Plutarch says of him with some pleasantry;—"He was a very wakeful consul, not having slept during the time he held the consulship."—Cicero too (*Ad. Div. VII. 30.*) has sneeringly remarked of Rēbīlus, "that no man had dined, that no mischief had been done when he was consul, and that he was a consul of great vigilance, not having slept while he was in office."

Rēgīnus, i, (see Mūtīus).

Rēgūlus, i, (Livineius i, (4 syl.) one of Cæsar's officers, whom he left with the command of a legion at Adrumētum when he went to Utīca.

Rhēdōnes, um, a people of Gāllīa Cēltīca. The Rhēdōnes were one of those nations reckoned *inter Armōricas Cīvītātes*. Their country is now called *Bretagne*.

Rhēgīnus, (C. Antistīus,) a lieutenant, who, in conjunction with M. Silānus and T. Sēxtīus, was ordered by Cæsar to levy troops, in consequence of his expecting greater commotions in Gāllīa, *France*.

Rhēmi, orum, a people of Gāllīa Bēlgīca, whose country lay to the N. of the Mātrōna, *Marne*. Their chief town was Dūrōpōrtōrum now *Rheims*.

Rhēnus, i, m. *Rhine*, a celebrated river of Europe, which takes its rise in Mount Adūla, *St. Gothard*, in the country of the Grissons, passes the Lācus Brīgāntīnus, which Pom. Mela calls Acrōnīus, *Lake of Constance*, and continues to run nearly W. about 75 miles, when it reaches Basti, on leaving this city, it takes a N. direction and becomes the boundary between France, or the Netherlands, and Germany, till it divides into two branches, which, with the German Sea, anciently formed Insūla Bātāvōrum, *Holland*, or, *United Provinces*. After a course of 600 miles, and receiving several rivers on both banks, the Rhine discharges itself into that part of Māre Atlānticum, *Atlantic Ocean*, called Ocēānus Gēr-mānīcus, *German Sea*. **Rhēnus, i**, an inhabitant on the Rhine, a German. *Adj.* Rhēnānus, a, um. **Transrhenānus, a, um**, of the other side of the Rhine.

Rhōdānus, i, *Rhone*, a large and rapid river of Europe, which has its source in Mount la Fourche, near St. Gothard, in the canton of Uri, not more than two leagues south from that of the Rhēnus, *Rhine*, passes the Lācus Lēmānus, *Lake of Geneva*, five leagues below which it disappears between two rocks for a considerable way, appears again, flows with great rapidity in a southern direction, and discharges itself by three mouths into that part of the Mediterranean formerly called Gāllicus Sīnus, *Gulf of Lyons*. The course of the Rhone is about 400 miles, during which it falls 5400 feet. In Strabo's time, it was navigable a good way up, but its mouths are now so full of rocks, brought down from the mountains by its impetuous current, that no ship can enter them. The Rhone is largest in summer, and is at its greatest height about the longest day. This is most probably occasioned by the melting of the snow on the Alps, during the summer months. **Rhōdānītis, īdis**, of the Rhone, with relation to a female, or to a noun feminine. *Adj.* Rhōdānīcus, a, um.

Rhōdus, i, f. *Rhodes*, (supposed to be derived from the Greek word *Roē*, a rose,) an island in the Mediterranean, about twenty miles distant from the coast of Dōris, a district on the S. W. of of Asīa Mīnor, *Natolia*. It was known by a number of names, of which Pliny mentions thirteen. The soil of Rhodes is uncommonly fertile, and produces all kinds of delicious fruits. The wines of this island are highly valued. It is subject to the Turks, and like the other countries under that despotic government, is but thinly peopled and ill cultivated. Over the entrance to the harbour, about fifty fathoms broad, was erected the famous colossal statue of Apōllo, which the ancients esteemed one of the wonders of the world. It was seventy cubits high, and ships entering, or going out of, that port, sailed through between its legs. The head represented the sun, and one hand held a lighthouse. Chāres, a native of Rhodes, planned this astonishing figure, and spent twelve years in the execution. An earthquake destroyed the work of Chāres, when it had only stood about sixty-six years. The brass of it is said to have loaded 900 camels. The capital of Rhodes is of the same name, and was, at one

time, a place of considerable trade. Many illustrious men were natives of this city. *Inh.* Rhōdii, orum, were distinguished by their learning and politeness. Jūlius Cæsar, among many eminent Romans, studied at Rhōdes. *Adj.* Rhōdīus, Rhōdīacus, a, um, et, Rhōdēnsis, is, e.

Rōma, æ, *f.* *Rome*, one of the most celebrated cities of antiquity, was founded on the 15th April, 753, *B. C.* by Rōmulus, in honour of whom, it received that name. It stood on the banks of the Tiber, about fifteen miles from the sea, and gradually increased, from a very small beginning, until its circumference, according to Pliny, was not less than twenty miles. It was divided into twenty-four regions or wards. To ascertain its population when in the height of power, is perhaps impossible; but it would not fall much below four millions. It had seven great, and thirteen smaller aqueducts, thirty-seven gates, and six hundred and forty-four towers on the walls. Rome began to sink in power and opulence immediately after the year 328, when Constantine changed the seat of Government from that city to Constantinople. In the course of the next century, it fell into the possession of the Barbarians, who invaded and overran that extensive but feeble empire. Charlemagne, in the year 800, gave Rome, with a considerable extent of the circumjacent country into the hands of the Pope. The power of Rome again revived under a very different form. It became the seat of an ecclesiastical tyranny, not much less extended, and still more oppressive than its former domination. The anathēmas of the Pope, for some centuries, were more dreaded than the Roman Legions had ever been; and his mandates, however iniquitous and despotic, were more slavishly obeyed than the decrees of the emperors, when Rome was in the zenith of her power. The reformation which Martin Luther began in Germany, in the year 1517, was the first attack on the oppressions and usurpations of the popish clergy. Since that period, the empire of superstition has continued to decline. The mandates of the Pope became less awful, and his spiritual jurisdiction was first questioned, and then denied. In proportion as the reformed religion was embraced, the authority of the Pope was diminished. For many years past, he has been more powerful as a temporal, than a spiritual, prince. The inroads which have been made into his territories by the French soldiers, whose tract has ever been marked by rapine and blood, subjected the unhappy natives, besides robbing them of their property, to every kind of insult and oppression. Buonaparte, the present ruler of France, has lately dethroned the Pope, seized the lands of the church, and added them to his other ill-gotten possessions.

The walls of modern Rome are supposed to contain nearly the same extent of ground as the ancient; but one half of the space is either lying waste, or occupied with gardens, fields, meadows, or vineyards. In population, modern, is greatly inferior to ancient, Rome. The seven hills, on which it was first built, can scarcely be distinguished from the low grounds being almost

filled up with the ruins of the ancient streets and houses. The country around Rome is nearly desert, which renders the air unwholesome, particularly during the summer months. Before the invasion of Italy, by the French, no city in the world excelled, or even equalled, Rome, for the multiplicity of fine fountains, noble buildings, curiosities, antiquities, sculptures, statues, and paintings. These modern robbers, have lately sent all the best statues, paintings, &c. to Paris, which, at present contains the largest and most valuable repository of stolen goods, which, perhaps, the world ever saw. From Rome being built on seven hills, it was called, *Urbs Septicollis*, from being the seat of universal empire, *căput rērum*, *urbium princeps*, *dōmīna*, *rēgīna*, *orbis trī-ūmphātī căput*, and from the Romans being a nation of soldiers, *māvōrtis urbs*.—The inhabitants, *Rōmāni*, *ōrum*, (*sing.* *Rōmānus*, *i*.) the Romans, were originally from Alba Lōnga, a city of Lātium, built by Ascānīus, *B. C.* 1152. They gradually extended their conquest, first, over the neighbouring states, and then, over the whole of Italy. One nation after another submitted to their victorious arms, until the known world was in subjection to their power. Luxury and wickedness, after many ages, destroyed all love of liberty and of their country. An universal corruption of morals was followed by effeminacy and cowardice. The proud Romans, who had long given laws to the known world, sunk in indolence and dissipation, fell at last, after many ineffectual struggles, an easy conquest to the Goths, under Alaric, who overran the whole of Italy, ravaged their territories, pillaged their cities, and gave up their boasted capital (*August 24, 409*.) to be plundered for five days by the savage hordes who fought under his standard. *Adj.* *Rōmānus*, *et*, *Rōmānicus*, *a*, *um*.

Roscillus, *i*, a son of *Adbucillus*, who had long held the chief sway among the *Allobrōges*. *Roscillus* and his brother *Ægus* were men of great bravery, and their services were highly beneficial to *Cæsar* during the wars in *Gaul*. They afterwards deserted him and joined *Pompey*, because he had blamed them for fraud, both with respect to the *Gallic* cavalry under their command, and with respect to their returns which they made to him of the number of their troops.

Rōsciū, *i*, (*Lūciū*, *i*.) a lieutenant, to whom *Cæsar* gave the command of the 3d legion, which he was to march into the territories of the *Essūi*, or rather *Ædūi*, (*vide Clarke in Loco*).

Rūbrīus, *i*, (*Lūciū*, *i*.) a Roman of senatorian dignity, who was taken prisoner along with many others at *Cōrfinium*, *San Ferino*, *Pelino*, or, *Pentina*.

Rūfus, *i*, (*P. Sulpiciū*, *i*.) one of *Cæsar*'s lieutenants, to whom he gave the charge of the port in *Gallia*, *France*, from which he sailed for *Britānnia*, *Britain*, and a garrison sufficient to protect it during his absence.

Rūfus, *i*, (*Lūciū Vibullīus*.) a noble Roman, a zealous friend of *Pompey*, who was first made prisoner at the taking of *Cōrfinium*, *q. v.* and afterwards in *Hispānia*, *Spain*. *Cæsar* having twice

- granted him his liberty, thought that in consequence of these acts of kindness and of his standing high in Pompey's esteem, he was a proper person to negotiate between them. It is probable that neither of the parties in that negotiation, was sincere in desiring peace, and the result corresponded with the wishes of these ambitious rivals, who were anxious to decide the contest by the sword.
- Rūspīna, *æ*, *f.* *Susa*, a maritime town of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, between Adrumētum, *Mahomettā*, and Lēptis Parva.
- Rūstīānus, *i*, (*Platorius*, *i*.) one of them who were on board Scipio's fleet bound for the Spanish coast. But after being much tossed by a storm, they were driven into Hipponne, when P. Sittius was lying in that harbour, with a strong squadron. The ships of Scipio were instantly surrounded and sunk by the superior force of the enemy, and all on board perished.
- Rūthēni, *o*. Rhūtēni, *orum*, a people of Aquitāniā, on the river Tarnis, *Tarne*.
- Rūtilius, *vel*, Rūtilius Lūpus, a lieutenant of Pompey in Achāiā, in Greece; who, to secure that province, resolved to fortify the Isthmus of Corinth.
- Rūtilus, *i*, (*M. Sēmprōnius*, *i*.) an officer of Cæsar, who had with T. Lābiēnus, the joint command of the two Legions which that general ordered to march into the territories of the Sēquāni.

S

- Sābia, *is*, *æ*. *Sambre*, a river of Gallīa Bēlgīca, which has its rise in what is now called *Picardy*, runs N. E. and after passing by *Landresy*, *Maubeuge*, *Thun*, and *Charleroy*, falls into Mōsa, *Meuse*, near *Namur*.
- Sābīnus, *i*, (*Q. Titūrīus*, *i*.) a lieutenant in Cæsar's army. He, and L. Arūnculēus Cōtta, had the command of the troops which were stationed among the Menapii, and in some districts of the Mōrīni. Q. Titūrīus Sābīnus, is sometimes called simply Titūrīus, or, Sābīnus, (*B. G. V. 26*.)
- Sābīnus, *i*, (*Caius Cālvisīus*) an officer in Cæsar's army, whom he sent into Ætōliā, in Græciā, Greece, with five cohorts and a few men.
- Sābīnus, *i*, (*Quīntus*, *i*.) *B. C. III. 25*. an officer whom Cæsar sent into Achāiā with part of his forces.
- Sābūra, *æ*, a præfect of Jūba, king of Maurītāniā, who was defeated near Utīca by Sittius, about the time Cato fell by his own hands.
- Sācrātīvir, *vīri*, (*Mārcus*, *i*.) one of Cæsar's officers, a native of Cāpua, who was killed at Dyrrāchium, *Durazzo*.
- Sadālīs, *is*, *o*. Sadālus, *i*, the son of Cōtys, king of Thrace, who was sent at the head of 500 cavalry to Pompey.
- Sæva, *æ*, a centurion whose shield, at Dyrrāchium, *Durazzo*, was pierced in 230 places in one day. For his bravery, Cæsar gave him 200,000 aases, and raised him from the eighth rank of centurions to the first.

Sägüntum, i, n, *Murviadro*, a town of *Hispania*, *Spain*, on the river *Murviadro* near the coast, 15 miles N. of *Válentia*, *Vesitia*, which stands on the *Türia*, v. *Türias*, *Guadalquivir*. This city was, after a siege of nine months, taken and destroyed by *Hännibal*, which occasioned the Second Punic war. The Carthaginians retained possession of it for eight years, when it was retaken by the Romans. **Sägüntum** stood on the top of a rocky hill of black marble with white veins, where part of its ruins are still visible. The modern town is at the foot of the hill, contains about 400 inhabitants, and is a place of no trade. *Inh.* **Sägüntini**, orum, were remarkable for their inviolable fidelity to the Romans. They endured all the severities of famine during the siege, and, rather than submit to *Hannibal*, they burnt themselves and all their property. *Adj.* **Sägüntinus**, a, um.

Saliénus, i, (*Titus*, i,) a centurion of the fifth legion, who was taken on board one of *Cæsar*'s galleys, by *C. Virgilius*, who sent him and the two *Titi*, Spaniards, to *Scipio*, who put them all to death. *Titus Saliénus* dreaded the resentment of *Cæsar*, for having seized the money and ornaments intended to grace his triumph, as well as for having used very seditious language, and therefore advised them to surrender to *Virgilius*.

Sällüstius, i, (*Caius Crispus*, i,) was born at *Amītēnum*, *Amiterno*, a town of the *Sābini*, *Sabines*, about 184 years *B. C.* The family of the *Sallustii* appears to have been only Plebeian, and *Sallust* the first of the name who attained either rank, or celebrity. The mind of *Sallust* was early turned to literary pursuits, and under the celebrated philologist *Atteius Prætextātus*, he is said to have made uncommon progress in his studies. At what age ambition seduced him from the path of science and of virtue, no certain account has been transmitted. Very few particulars respecting his juvenile habits are known, and still fewer are worthy of being recorded. He lived in an age when licentiousness and corruption were arrived at the highest pitch, and he seems to have plunged headlong into the vices which undermined the constitution, and destroyed the liberties, of Rome.

At the age of 32, *Sallust* was appointed a tribune of the people. According to some, *Cato* was his rival at that election, and according to others, when he was made prætor. To his success over that stern patriot, which was a disgrace to the Roman state, he alludes with considerable vanity in the Introduction to the *Jugurthan War*. Availing himself of every advantage afforded by his office, he was active in procuring sentence of banishment against *Milo*. The murder of *Clōdius*, with whom *Sallust* lived in the closest intimacy, was the ostensible cause of his violent hatred; but his disgraceful exposure and punishment in the chamber of *Fausta*, was the real cause why he wished her husband executed or banished. His enmity to *Cicero*, which originated, perhaps, in opposite political and moral principles, he exerted so vigorously, after that great man had crushed the conspiracy of

Cataline, that timidly yielding to the clamour of his persecutors, he went into voluntary banishment.

Licentious and corrupted as the Romans at that time were, the lewdness and depravity of Sallust did not escape severe censure. He was (49 *B. C.*) degraded from the rank of senator, and remained two years in ignominious retirement. But the interest of his patron Cæsar, who at that time returned to Italy, after a series of brilliant victories, raised his mortified spirit, and kindled anew the flames of ambition. By the influence of that general he was made quæstor, which restored him to senatorial dignity. In 45, *B. C.* he was elected prætor, and about the same time married Terēntia, the divorced wife of Cicero. Cæsar appointed him one of his lieutenants, and gave him the command of a considerable body of men, whom he was to march to the coast, and embark for Afrîca, to crush the Republicans under Cato and Scipio. Having formerly submitted to long and hard service abroad, they, on learning the place of their destination, mutinied; and Sallust, after many promises and threats to no purpose, had to consult his safety by flight. The mutineers then marched back to Rome, and put all to death who came in their way, without regard to age or sex. Cæsar went out alone to meet them, and in a short speech in which he used the word *Quirites* instead of *Milites*, made them ashamed of their conduct, and beg his forgiveness. After Cæsar had been some time in Afrîca, dreading a scarcity of provisions, he gave part of his fleet to Sallust, to take possession of the island Cercina, in the Bay of Carthage, where the enemy had a valuable magazine. There is no other important occurrence in the war, in which Sallust seems to have had a principal concern. That he conducted himself to the satisfaction of his general, is unquestionable, from his being appointed governor of the province of Afrîca, extending from Libÿa to the Mære Atlānticum, *Atlantic Ocean*. In one year, so very rapacious and oppressive had his conduct been, he amassed a prodigious fortune, part of which he expended on the extravagant but beautiful gardens at Rome, which, to this day, bear his name. He died at the age of fifty-one, thirty-five years before the Christian Æra.

↳ Sallust wrote a history of Rome, which was greatly esteemed, and by many considered superior to that of Livy. But a very few fragments of that work only now remain. His Cataline Conspiracy and Jugurthan War, have been transmitted entire. They give sufficient proof, that his talents for historical composition were of no ordinary kind. A sententious brevity, which has been greatly and deservedly admired, distinguishes the sentences of Sallust. His style is perspicuous, animated, and forcible; his descriptions lively, picturesque, and beautiful; and his speeches energetic, appropriate, and persuasive. When he pursues his narration, he does it in a very clear, pleasant, and instructive manner. But he is apt to run into digressions which have little connection with his subject, apparently with no other view than

that of showing the extent of his information, or the superiority of his abilities. It is not to be denied, that many of them are both entertaining and instructive, but they break the thread of the narration, and betray the self-importance of the writer. His Prefaces to the Cataline Conspiracy and Jugurthan War, &c., instead of pertinent introductions to these histories, compliments paid by the author to his own character and pursuits. They contain many excellent sentiments, as well as bitter invectives against corrupt government, which did not probably proceed from the heart, since they are contradicted by the habits of his life. In his commendation of virtue and in his censure of vice, it is impossible not to charge him with hypocrisy, when we reflect on the gross immoralities of his own life, and that he most probably composed these very works, where he could not turn his eye, but every object reminded him of the crimes which he had committed against the unhappy natives of Africa.

To the charge of partiality, Sallust must plead guilty. Than his character of Cæsar, and treatment of Cicerō; nothing can be more unjust. In his comparison of Cato and Cæsar, the principal point of difference between them is carefully concealed, in consequence of his obligations to the latter. Cato laboured through his whole life to reform and aggrandize, Cæsar to corrupt and destroy, the commonwealth. Livy held truth sacred; but Sallust concealed or disguised it, accordingly as he judged better suited to the prejudices of party, or the malignity of personal hatred.

That genius and virtue are seldom united has been often observed, and the life of Sallust justifies the remark. The powers of his mind cannot be contemplated without admiration, nor the depravity of his heart without contempt. His splendid talents, far from diminishing, aggravate, his vices. Nothing sinks the nature of man so low, as the hateful mixture of transcendent abilities, and consummate profligacy. Yet, such was the life of this eminent Author, whose writings have immortalized his name. The excellencies of the historian may, indeed, be studied with advantage, and copied with safety; but the character of the man neither claims respect, nor merits imitation.

Sālōna, æ, vel, æ, arum, *f.* a maritime town of Illýricum. The emperor Dioclesian, was a native of this city, to which he retired after he resigned the purple, built a magnificent palace, of which no vestiges now remain, and spent the remainder of his life in peace and tranquillity. A small village near the site of Salona, preserves the name. *Spalatro* stands near the place which once was occupied by this ancient city.

Salsum, i, *n.* one of the southern branches of the Bætis, *Guadalquivir*, which falls into that river a little to the south of Córduba, *Cordova*. That part of Spain is now called Andalusia, and is the most southerly province of the kingdom.

Salviānus, i, (*Cālpurnius*, i,) one of those who were concerned in the attempt to murder Cæsius, who pardoned him for 10,000 sesterces.

Samārōbrīva, æ, *f.* (*i. e.* the bridge of the *Samāra*,) *Amiens*, a town of *Gālġia Bēlgġica*, on the south bank of the river *Samāra*, *Somme*. It was afterwards called *Ambiānum*, from its inhabitants, hence the present name.

Statōnes, um, a people of *Gālġia Cēltġica*, to the north of the *Gārūmna*, *Garonne*. Their chief town was *Mēdiōlānum*, afterwards *Santones*, now *Saintes*.

Sārdġnġia, æ, *f.* *Sardinia*, an island in the Mediterranean, to the south of *Cōrsġica*, about 140 miles in length, and 70 in breadth, which contains nearly 420,000 inhabitants. *Strabo*, *Lib. V.* makes it 220 miles long, and 98 broad. Some of the ancient geographers were still farther from the truth. The air was reckoned unhealthy, on which account the Romans made it a place of exile. The soil is very fruitful in corn, but, in modern times, ill cultivated. It also produces oil and wines. *Inh.* *Sārdi*, orum, were, at one period, sold for slaves at Rome in such numbers, that *Sardi* became a general appellation for worthless and contemptible men. *Adj.* *Sārdōnġicus*, *Sārdōnġius*, *Sārdōus*, a, um, et, *Sārdġniēnsis*, is, *e.* *Sārdōa herba*, an herb like smallage. Whoever eats this herb, becomes almost instantly subject to involuntary laughing and grinning, *Sārdōnġus risus*, which terminate in death.

Sārsūra, æ, *f.* *Surseff*, a town of *Afrġica Prōpriā*, *Tunis*, within a few miles of the sea-coast, to the south of *Thāpsus*.

Sasērna, æ, (*Pūblius*, i,) the brother of *Sasērna*, who was left governor of *Lēptis*, to whom *Cæsar* gave the command of a legion, to protect the town of *Rūspġna*, *Susa*.

Sasērna, æ, (*Caius*, i,) one of *Cæsar*'s officers, who was conversing with *Mārcus Aquġnġius*, when a message to the latter came from *Jūba* and *Scġpio*, forbidding him to speak to an enemy.

Sāldis, is, *acc. im. v. in, m.* *Escaut*, oftener *Scheld*, or *Scheldt*, a river of *Gālġia Bēlgġica*, which takes its rise about 15 miles south of *Camarācum*, *Cambray*, in the province of *Piccardy*, runs north, and dividing into two branches, *Wester Scheldt*, which separates *Flanders* from *Zealand*, and falls into the *German Sea*, near the island *Walcheren*; and *Ooster*, or, *Easter Scheldt*, which passes *Bergen-op-Zoom*, and afterwards between the islands *Beveland* and *Schowen*, below which it is lost in the *German Sea*. The latter was most probably the original channel. The former was only a small stream, which *Otho I.* enlarged in the tenth century. From him, it was often called *Fōssa Othōnis*. Several changes have taken place in the mouth of the river, in consequence of the levelness of the country, and the encroachments of the sea.

Its course does not exceed 120 miles in length. The *Scheldt* at *Antwerp*, about 38 miles above *Walcheren*, is 1200 feet broad and 22 deep, so that ships of great burden can come up to the quay, and, by means of canals cut through the town, vessels are brought to the very doors for the purposes of loading and unloading.

Scipio, ōnis, (Pūblius S. Nāsica,) adopted son of Quintus Mētēllus Pius, on which account he assumed the name of Q. Cæcilius Mētēllus Pius Scipio, but commonly called Metellus Scipio, was Pompey's father-in-law, by whose interest he was elected consul. The senate, at the suggestion of Mētēllus Scipio, passed that decree, ordering Cæsar to disband his troops before a certain time, otherwise he would be declared an enemy to the state. This vote of the senate was improved into a pretext for the civil war. Scipio commanded the centre of the army at the battle of Phārsālia, and returned afterwards with Cāto to Afrīca. Cæsar defeated him at Thāpsus, and the ship in which he was attempting to fly into Spain, being taken by one of Cæsar's, he slew himself.

Scribōnius Lībo, Scribōnii Lībōnis, the friend and relation of the lieutenant Cāninīus Rēbilus, was, according to Appian, the father-in-law of Sēxtus Pōmpēius. He is often called Lībo.

Sēdoliūs, i, the prince and commander of the Lēmōvices, who was slain near Alēsīa.

Sēdūni, orum, a nation of Hēlvētīa, *Switzerland*, on the north bank of the Rhōdānus, *Rhone*, above the Lācus Lēmānus, *Lake of Geneva*.

Sēdūsii, orum, a nation of Germany, on the N. E. bank of the Rhēnus, *Rhine*. Their country was watered by Mānus, *Maine*.

Sēgni, orum, a people of Gallīa Belgīca, who lived in the vicinity of Silva Arduēna. A small town, *Sinci*, or, *Signei*, points out the place which they once inhabited.

Sēgōnax, ācis, one of the four kings who reigned in Cāntium, *Kent*, at the time Cæsar invaded Britain.

Sēgōntiāci, orum, a British nation who lived on the north of the Tāmēsia, *Thames*. They appear to have been subject to Cassivellaunus, at the time Cæsar attempted to add this island to the Roman empire. The scholar must not suppose that they were inhabitants of Sēgōntium, *Carnarvon*, opposite to Anglesea, on the strait which separates that island from the main land. Cæsar did not penetrate so far into the country.

Sēgōvia, v. Sēgōbia, æ, f. *Segovia*, a town of Hispānia Cītērior, on the river Arēva, *Eresma*, one of the southern branches of the Dūrius, *Douro*, situated in a valley, and on the acclivity of one of the hills by which the valley is bounded. The modern city, which contains about 9,000 inhabitants, is but of mean appearance. The Roman aqueduct, built by the emperor Trajan, still remains, and is a very noble monument of antiquity. It is in length about 3,000 paces, and is supported by two rows of lofty arches, which amount to seventy-six in number, and are not less than ninety feet high in the valley. The principal mint of Spain is at Segovia, and its woollen manufactory was long esteemed the best in the kingdom, but has of late years greatly declined. The city mentioned by Cæsar (B. A. 75.), seems to have been in Bātīca, though unnoticed by ancient geographers. It could not be far from Cordūba, *Cordova*.

Sēgūsīāni, ōrum, a people of Gāllia Cēltica, on the W. bank of the Rhone. Their country was traversed by the Līgēris, *Loire*.

Sēmprōnīus, i, (see Rutīlus).

Sēnōnes, um, a warlike nation of Gāllia Cēltica, who lived along the Sēquāna, *Seine*, about 70 miles above Paris.

Sēptimīus, i, (Lūcīus, i,) a tribune of the soldiers, sent along with Achilles, by Ptolēmæus king of Egypt, to murder Pompey, in whose army he had formerly been a centurion. (see Pompey).

Sēquāna, æ, *Seine*, a river of Gallia, *France*, has its source near Nevers in Bourgogne, runs in a N. W. direction, and falls into that part of the Atlantic called Frētum Britānnicum, *British Channel*, at Havre de Grace. The course of this beautiful and picturesque river, extends to 250 miles. Paris, the capital of France, originally a fort on a small island in the Seine, above 120 miles from the sea, now stands on both sides of this river, over which there are, in that city, 12 bridges. *Adj.* Sēquānus, et, Sēquānicus, a, uni.

Sēquāna, æ, *f.* a district of Gāllia, *France*, bounded on the E. by Mons Jura, *Mount Jura*, which separated it from the country of the Hēlvētii, on the N. by Mount Vögēsus, which divided it from that of the Leuci, on the W. by the country of the Ædūi and Lingōnes, and on the S. by that of the Ambārri and Allobrōges. *Inh.* Sēquāni, orum, (*sing.* Sēquānus, i,) who headed one of the factions of the Gallic states, and the Ædūi the other. The Sēquāni having long been inferior to the Ædūi, prevailed on Ariōvistus to espouse their interest. By his assistance, they defeated their rivals in several battles, put all their nobility to death, deprived them of a part of their territory, and obliged them to give hostages, and publicly to swear, they would not adopt any measures against the Sēquāni. But Cæsar on his arrival in Gaul, restored the Ædūi to their former ascendancy over the states of that country.

Sērāpion, ōnis, who had been an Egyptian ambassador at Rome, sent by Ptolemy with a message to Achilles, when he was marching the king's forces against Alēxāndria. Diōscōrides was joined in the commission with him. Achilles refusing them a hearing, put Serapion to death, and allowed the attendants of Dioscorides to carry him off, supposing that he was mortally wounded.

Sērgius, i, (see Gālba).

Sērtōrius, i, (Quintus, i,) a Roman general of distinguished merit and bravery, who served his first campaign under Mārius, against the Teutōnes and Cimbri. Unable to bear the sight of so many of his murdered countrymen, he forsook Mārius, fled to Spain, and carried on a long and successful war in that country. He contributed greatly to civilize the natives of Lūsitānia, *Portugal*, and the west of Spain, till then almost unknown to his countrymen, by establishing schools, and educating the children in the literature of Rome. The Romans sent two of their best generals, Mētēllus and Pompey, against him, but their arrival added only to the splendor of his victories. He was at last put to death by the treachery of Pērpēnna, who was one of his chief officers. Q.

Sertorius, in point of clemency, generosity, affability, and military valour, is one of the greatest characters recorded in the Annals of Rome.

Sēxtius, i, (Pūblius S. Bacūlus,) a centurion of the first rank in Cæsar's army, in the Gallic wars.

Sēxtius, i, (Tītus, i,) one of the four lieutenants whom Cæsar sent to augment his army, for carrying on the war in Gāllia, *France*.

Sibūtzātes, um, a people of Aquitānia, whose country lay along the Atur, *Adour*. Of their history nothing is known.

Sicīlia, v. Sicania, æ, f. *Sicily*, a large island in the Mediterranean, to the S. of Italy, from which it is separated by Fretum Sicūlum, the *Straits of Messina*. The latter name is said to be derived from *Sicani*, orum, a people from Spain who invaded the southern part of Italy, and being driven from it, took possession of Sicily; and the former from their general, Sicūlus. Some ancient authors maintain that the Sicāni, and Sicūli were not the same people, and did not settle in Sicily at the same time. They assert that the former are of Spanish, and the latter of Italian, origin. It was anciently called, *Triquetra*, and *Trinacrina*, or *Trinacria*, æ, from its being of a triangular form. This island is in general mountainous, but it has some beautiful verdant plains. It is remarkable for Mount *Ætna*, *Monte Gibello*, the largest volcano in the world. Sicīlis, īdis, et Sicānis, īdos, f. *Sicilian*, with relation to a female, or to a noun feminine. Adj. Sicūlus, a, um, et, Sicīliēnsis, is, e.

Sicōris, is, acc. im, m. *Segre*, a river of Hispānia, *Spain*, which rises in the Pyrenees, is joined by the Cinga, *Cinca*, near Ilēda, *Lerida*, and empties itself into the Ibērus, *Ebro*, after a course of 40 miles. From Lucan, it appears to be a slow running river, *Stagnans; placidis perlabitur undis, &c.*

Sīgāmbri, vel, Sicāmbri, orum, a German nation, who lived on the E. bank of the Rhine, to the S. of the river Rura, *Reir*.

Silānus, i, (Mārcus, i,) one of Cæsar's lieutenants, whom he ordered to levy troops for the war in Gāllia, *France*.

Silicēse, is, n. supposed to be corrupted for Sīngūlis, *Xenil*, one of the southern branches of the Bætis, *Guadalquivir*, a river in the south of Hispānia, *Spain*.

Silīus, i, (Tītus, i,) an officer whom P. Crāssus sent to the Vēnēti, to procure grain and forage.

Silo, (see Minūtius).

Sītius, v. Sittius, i, (Pūblius, i,) a Roman, banished, according to some, on account of the Cataline conspiracy, who united his forces with those of king Bōgud, and carried Cirta by storm in a few days. The fleet of P. Sītius took and sunk the ships of Scīpio, which had been driven by stress of weather, into Hippo. To avoid falling into the hands of Cæsar, Scīpio killed himself. Dāmāsippus, Tōrquātus, and Plātorius Rūstiānus, who were on board with him, fell in that engagement.

Soricāria, æ, f. a town of Bætica in Spain, not far from Cōrdūba, *Cordova*; but its site is not known.

Sōritīa, æ, *f.* a town of Spain, of which nothing is known. It only occurs once in Cæsar, and none of the ancient geographers mention it.

Sōtiātes, Sōntiātes, v. Sōttiātes, ūm, a people of Aquitānīa, whose country extended along the Gārūmna, *Garonne*. Their territories formed part of what was afterwards called Nōvēmpōpūlānā, bounded by the Garonne, Pyrenees, and Bay of Biscay.

Spīnther, ēris, a surname of the Lēntūli. Spīnther, ēris, (Lēntūlus, i,) a Roman of senatorian dignity, who, with several others of the same rank, was brought before Cæsar and set at liberty. He was killed during the civil wars.

Squillus, i, (Lūcīus Līcīnīus, i,) one of the conspirators against Cāsīus, whom he wounded slightly in several places when he was lying on the ground. He turned evidence against the rest, who were all put to death, except those who ransomed their lives by money.

Stābērīus, i, (Lūcīus, i,) the governor of Apōllōnīa, at the time Cæsar advanced against that town. Being unable to prevail on the inhabitants to open their gates to that general, Lūcīus Stābērīus fled privately out of the town and escaped.

Sūēssīōnes, Sūēssōnes, et, Suessōnes, (3 syl.) um, a people of Gālīa Bēlgīca, whose country was bounded on the S. by the Mātrōna, *Marne*. Although a brave and powerful nation, they were obliged to submit to the arms of Cæsar.

Sūēvi, orum, (most commonly in prose, pronounced in 2 syl. making ue a diphthong,) a nation of Gērmānīa, *Germany*, who inhabited a large tract of country, *Suevia*, æ. *f.* lying between the Albis, *Elbe*, and the Vīstūla, *Vistula*, on the northern side of the Silva, Hērcynīa. They made many inroads on the Roman territories, under the Emperors. Lucan calls them *flavos*, from their having, in general, reddish hair, which their name is likewise said to signify. *Adj.* Suevus, et, Suevīcus, a, um. *Mare Suevīcum*, *Baltic Sea*, called also Cōdānus Sinus.

Sulcitāni, orum, the inhabitants of Sūlci, *Palma di Solo*, a sea-port town on the S. W. part of Sārdīnīa. *Adj.* Sūlcitānus, a, um.

Sūlmo, ōnis, *f.* *Sulmona*, a town of the Pēlignī, on the east side of Apēnnīnus, *Apennines*, of which Ovid was a native. *Inh.* Sūlmōnēnses, ium. *Adj.* Sūlmōnēnsis, is, e.

Sūlpītiūs, i, (Pūbliūs, i,) one of Cæsar's lieutenants. Q. Tūllius, Cīcēro, and P. Sūlpītiūs, were stationed among the Ædūi, at Cābillo, *Challons*, v. Cābillōnum, *Challons*, and Mātsco, *Mascon*, on the Arar, *Soane*. These two officers were entrusted with the care of provisions.

Sylla, v, Sūlla, æ, (Lūcīus Cōrnēliūs,) a Roman of patrician rank, who served at first under Mārius. His activity and address contributed greatly to bring the Jugurthan war to a successful termination. Marius became at last jealous of Sulla's merit, hence originated that quarrel between them, which was productive of the most enormous cruelties, and the final extinction of Roman liberty. Being sent to Asia to restrain the power of Mithri-

lātes, though under a different pretence, he proved himself both a brave soldier and an able general. On his return, he displayed his military talents to great advantage in the Social war. So strongly were his soldiers attached to him, that when two tribunes were sent to take the command of his army and give it to Mārius, they stoned them to death. Marius, in revenge, put Sulla's friends in the city to the sword, upon which, he marched to Rome, and compelled Marius to fly. The horrid proscription now began. A price was set on the head of Marius, but he effected his escape. Sulla then set out against Mithridātes, defeated his armies under different generals, and concluded a peace with him on very advantageous terms. He allowed his army to live after the Asiatic manner, which first unnerved the hardy soldiers of Italy. Mārius and Cīna having butchered many of Sulla's friends in Rome, he returned to Italy to revenge their death. On his arrival, his conduct was marked with clemency and moderation; but no sooner were his enemies wholly in his power, than he committed the most enormous and barbarous acts of cruelty. Desire of revenge was a stronger passion in the mind of Sulla than love of power. After glutting his vengeance with the blood of thousands, and governing with despotic authority for three years, he resigned the sovereignty, and lived undisturbed as a private citizen. He died in great torment of the *morbus pedicularis*, in the 60th year of his age, about 78, *B. C.* The perpetual intoxication to which he had recourse to avoid the horrors of remorse, contributed to hasten his death. To Sulla must be conceded the intrepidity of a brave soldier, and the talents of an able general; but his character as a monster of cruelty, cannot be held in too great abhorrence. *Adj.* Sūllānus, a, um.

Sŷrīa, *æ, f.* a very extensive country of Asia, the boundaries of which are not precisely ascertained by ancient geographers. Taken in its largest sense, Sŷrīa was bounded by the Mediterranean on the W., by Arābīa on the S., by the Euphrātes on the E., and by Mount Taurus on the N. It was divided into a number of districts, of which the most considerable were, Pālāstīna, Judæa, Phœnicīa, Bābŷlōnīa, and Mēsōpōtāmīa, *Diarbeck*. It was reduced to a Roman province by Pompey. *Inh.* Sŷrī, orum. Syrus is often used to signify a slave; from the number sent from Sŷrīa to Rome. Sŷrissa, *æ, a* Syrian woman. *Adj.* Sŷrīācus, Sŷrīātīcus, Sŷrīcus, et, Sŷrīus, a, um.

T

Tārcōndārīus Cāstor, Tārcōndārīi Cāstōris, the grandson of Dējōtārus, king of Gāllo-Græcīa, *v.* Gālātīa, who, with Donilāus, sent 300 men to Pompey.

Tāmēsis, *v.* Thāmēsis, is *m.* *Thames*, one of the largest rivers of England, rises in Cotswold hills in the western extremity of Gloucestershire, runs eastward, and, after flowing through London, falls into the German Sea. With respect to commerce,

this is the first river in the world. It is navigable about 130 miles, and the tide flows up as far as Richmond in Surrey, which, taking the course of the river, is 70 miles. A canal upwards of 30 miles long, completed in 1789, joins the Thames with the Severn. By means of canals too, a communication is opened not only with the Trent, but also with the Mersey. Cæsar is generally supposed to have crossed this river at Coway Stakes, 7 or 8 miles above Kingston; but Horsely seems to be of opinion that he forded it near that town. The water of the Thames is esteemed exceedingly wholesome, and is fit for the longest voyages, during which it will work itself perfectly fine.

There is also a river of this name in Connecticut in America.

Tārbēlli, orum, a people of Aquitānia, whose country extended along the sea-coast, from Pirēnzi Montes, *Pyrenæus*, to the territories of the Cōcāsates. *Adj.* Tārbēllicus, et Tārbēllus, a, um.

Tārrācina, æ, *f.* *Tarracina*, a town of the Volsci, in Lātium, a few miles distant from the sea, and S. of the river Ufens, *Oufens*. *Inh.* Tārrācinēses, ium.

Tārrāco, ōnis, *f.* *Tarragona*, a large town and sea-port of Spain, about 80 miles N. of the river Ebro. During the dominion of the Romans in that country, it was a place of great strength, and gave name to the northern division of Spain, Provincia Tārrācōnēnsia. It was destroyed by the Goths and Moors. The harbour is safe, but only capable of receiving small ships. *Inh.* Tārrācōnēses, ium. *Adj.* Tārrācōnēnsis, is, e.

Tārsus, i, *f.* *Terasse*, the chief city of Cilicia, on the river Cŷdnus. According to Pliny, it stood at a distance from the sea, was divided by the river, and was a free city. The last assertion is confirmed by the apostle Paul, who was a native of Tarsus, (Acts xxi 39, et xxii 28.) It was at one period a place of great power. *Inh.* Tārsēnses, ium, excelled in the study of philosophy and all the sciences cultivated by the Greeks. Strabo says that they surpassed the schools of the Athenians, Alēxāndria, and all the other academies in the world. *Adj.* Tārsēnsis, is, e.

Tarusātes, ium, a people of Aquitānia. The Tārbēlli were between them and the Bay of Biscay.

Tāsgētius, i, a nobleman of the nation of the Cārnūtes, whose forefathers had possessed the sovereignty of that state. Cæsar, on account of his fidelity and merit, raised him to the throne of his ancestors; but his countrymen put him to death in the third year of his reign.

Tauris, ūdis, *f.* an island in the Mare Hādriāticum, *Gulf of Venice*, off the coast of Illŷrīcum, near Issa.

Tauroid, ēntis, *acc. ta, f.* Cæsar calls it a fortress of the Māssiliēses, and as *Taurōēntis pōrtus* occurs in ancient authors, it must have been a maritime town. It was about 12 miles from Māssilia, *Marseilles*, and nearly at the same distance from the modern town of Toulon.

Taximagulus, i, one of the four kings, or princes, who reigned over Cāntium, *Kent*. They seem to have all been under the power of Cassivellaunus.

Tēctōsāges, um, et Tēctōsāgi, orum, a very valiant people of Gāllia, a branch of the Volscæ, near the Pyrenees. A tribe of the Tectosages leaving their country, either from want of ground, or from hope of plunder, marched along the Dānūbius, *Danube*, crossed the Hēllēspōntus, *Dardanelles*, penetrated into Asia Minor, *Natolia*, and, according to Livy, seems to have conquered that country. They afterwards separated into three tribes, Tōlistōboji, Trocmi, and Tēctōsāges. To the first the coast of the Hellespontus, *Dardanelles*, was assigned, to the second Iōnia and Ætōlia, and to the Tēctōsāgi, the inland parts of Asia Minor. They settled on the bank of the river Hālys, and levied tribute from all the Asiatics to the W. of Mount Taurus. The country which they inhabited, was, from them, called *Gāllogræcia*, contracted *Gālātia*, to the inhabitants of which, Paul addressed one of his epistles.

Tēgēa, æ, f. (Ptolemy, Tege, es,) a maritime town of Nūmīdia, *Algiers*, at the mouth of the river Ampsāga, *Sulgemar*, which separated Nūmīdia from Mauritānia, *Morocco* and *Fez*. Another town of Africa Prōpria, *Tunis*, near the source of the river Catāda.

Tēncēri, v. Tēncētēri, orum, a people of Germany on the Rhēnus, *Rhine*. Their country was bounded on the N. by that of the Sīcāmbri.

Tērgēstīni, orum, the inhabitants of Tērgēste, es, f. *Tergeste* a sea-port town at the top of the Tērgēstinus Sīnus, *Gulf of Triest*, the most northerly part of Māre Sūpērum, *Gulf of Venice*. This town, according to Pomp. Mela, was the boundary of the coast of Illyricum, on the N. *Adj.* Tērgēstīnus, a, um.

Tērrasīdīus, i, (Titus, i,) one of Cæsar's Lieutenants, whom he sent into the country of the Eusubii. Some copies read *Lexōvii*, others Unēlli.

Teutōni, orum, v. Teutōnes, um, a German nation, who inhabited Zealand and Funen, islands, at the entrance of the Baltic. In conjunction with the Cimbri, they invaded the territories of Rome, B. C. 109, defeated the Roman army commanded by both consuls, and killed 80,000 of them. Seven years after that unsuccessful battle, C. Mārius, in his second consulship, met them at Aquæ Sextiæ, put 20,000 to death, and took 90,000 prisoners. Some time after, he engaged these fierce Barbarians on the Athēsis, *Etch*, and left 140,000 dead on the field of battle, which put a final period to that dreadful war. *Adj.* Teutōnius, a, um.

Thabēna, v. Thebēna, æ, f. a maritime town of Africa, on the western extremity of the kingdom of Jūba. Its site is not certainly known. *Inh.* Thabēnēses, ium, revolted from Juba, put his garrison to the sword, and placed themselves under the protection of Cæsar.

Thāpsus, *i*, a maritime town of Africa Prōpria, *Tunis*, between Adrūmētum and Tisdrus, at which Cæsar defeated Scīpio and Jūba. *Inh.* Thāpsitāni, orum. *Adj.* Thāpsīācus, a, um.

Thēbæ, arum, *f. Thebes*, the capital of Bæōtīa, which stood on the banks of the river Ismēnus. It is said to have received this name from Thēbe, the daughter of Asōpus, a relation of Amphion. But the date of its foundation, and the name of its founder are uncertain. Thebes was first governed by kings, many of whom were remarkable for their misfortunes. It became a republic about 1190 *B. C.* and retained that form of government until destroyed by Alexander the Great. It was rebuilt by Cassander about twenty years after, and fell under the power of the Romans, 146 *B. C.* Thēbāis, īdos, of Thebes or Bæōtīa, with relation to a female, or to a noun feminine. *Adj.* Thēbāicus, a, um, et Thēbānus, a, um, Theban or Bæotian.

Thēōphānes, is, a native of Mītýlēne, who wrote a history of Pompey's transactions, for which he was presented with the freedom of the state, and a large sum of money. Cæsar says, that in the most important affairs, Lībo, L. Lucceius, (3 syl.) and Thēōphānes, were the chief advisers of that illustrious Roman.

Thērmus, *i*, a private, who with five cohorts, fled from Igūvium, *Eugubio*, on the approach of Cūrīo, with three cohorts, whom Cæsar had sent to take possession of that town.

Thessālia, æ, *f. Thessaly*, a country of Greece, the limits of which were different at different times. It may generally be considered as bounded by Mācēdōnīa on the N.; Epīrus on the W.; by Ætōlia, Dōris, Phocis, and Lōcris, *v.* Lōcris, on the S.; and by Māre Ægēum, *Archipelago*, and Sīnus Thermāicus, *Gulf of Salonica*, on the E. *Inh.* Thēssālī, orum. *Adj.* Thessālīcus, a, um.

Theutōmācus, *i*, the son of Ollōvīco, king of the Nitīobrīges, who joined Cæsar in the Gallic wars with a great number of his own cavalry, and those whom he had hired from Aquitānia.

Thoriū, *i*, (Titus, *i*), a native of Itālica, a town of Spain, whom the new levied legion, after mutinying, in that country, surprising four cohorts, and joining the 2d legion, chose for their general.

Thūrii, orum, Thūriæ, arum, *v.* Thūrium, *i*, *n.* anciently Sýbāris, a sea-port town of Lūcānia in Italia, *Italy*, on the Sīnus Tārēntīnus, *Gulf of Tarento*, built by a colony of the Athenians, among whom were Hērōdōtus, and Lýsias. *Inh.* Thūrīni, orum. *Adj.* Thūrinus, a, um. *Thurinus ager*, the country of the Thūrīni.

Tībērius, *i*. Vide Nēro.

Tībūrtius, *i*, (Lūcius, *i*), a centurion, who was wounded at the time Lābiēnus was speaking across the Apsus, *Aspro*, to Cæsar's men in favour of peace. (*B. C.* III. 19).

Tīcīda, æ, (Lūcius, *i*), a Roman knight, taken on board one of Cæsar's galleys, in the second fleet sent with corn to him from Sicily, and carried before Scīpio, who spared his life.

Tīgūrīnus Pāgus, one of the four cantons or districts, into which

Hēlvētia, *Switzerland*, is divided according to Cæsar, comprehending the modern cantons of *Zurich*, *Schwitz*, *Schaffhausen*, and the lands of the *Abbey of St. Gal*. *Inh.* Tīgūrīni, orum.

Tisdra, æ, v. **Tisdrus**, i, f. a maritime town of *Africa Prōpria*, about 40 miles to the S. of *Adrumētum*. *Inh.* Tisdritāni, orum.

Tītius, i, (*Lūcius*, i,) a military tribune of the new raised legion, who informed Cæsar that the 30th legion had mutinied.

Titus, i, a common prænomen among the Romans.

Titūrius, i, (*Quīntus*, i,) one of Cæsar's lieutenants, often called simply, *Titūrius*.

Tōlōsa, æ, *Thoulouse* or *Toulouse*, a city of *Aquitānia*, beautifully situated on the left bank of the *Gārumna*, *Garonne*, over which it has a noble bridge, and the royal canal joins that river a little below the town. *Tōlōsa* was one of the most flourishing cities of *Gaul*, afterwards the residence of a Roman colony, and, at a later period, the metropolis of the *Visigoths*. The town is large, but not regularly built. It contains a university, several academies, and 50,000 inhabitants. *Inh.* Tolōsātes, ium. *Adj.*

Tōlōsānus, a, um. There was a city of this name in *Spain*.

Trālles, ium, v. *Trāllis*, is, f. *Sullan-hisar*, a town of *Lýdīa* on the north bank of the *Mæānder*. *Inh.* Trālliāni, orum. *Adj.* Trālīānus, a, um.

Trānspādānus, a, um, north of the *Pādus*, *Po*, because beyond the *Po* with relation to *Rome*. *Trānspādāni*, orum, a people who lived beyond, or north of, the *Po*.

Trēbēllius, i, (*Aulus*, i,) a Roman knight who deserted from *Pompey*, and joined Cæsar. He was a native of *Asta*, a town near the mouth of the *Bætis*, *Guadalquivir*, hence called *Asēnsis*.

Trēbius, i, (*Marcus*, T. *Gāllus*,) an officer sent by Cæsar to the *Cūrīōsōlitæ*, to procure provisions.

Trēbōniūs, i, (*Caius*, i,) a tribune by whom the first triumvirate were enabled to get the law passed which granted *Gaul* to Cæsar, *Syria* to *Crassus*, and *Spain* and *Africa* to *Pompey* for five years. He served as a lieutenant under Cæsar in the *Gallic wars*. He was afterwards city *Prætor*, (*Prætor Urbānus*,) pro-consul of *Spain*, and consul for three months. Although he owed all his preferment to Cæsar, he entered into the conspiracy which was formed against his life. The senate conferred on him the province of *Asia* after the assassination of Cæsar. He was killed at *Smýrna* by *Dōlābēlla*.

Trēviri, orum, (*sing.* *Trēvir*, īri,) a nation of *Gallia Bēlgica*, between the *Mōsēlla*, *Moselle*, and *Silva Ardūēna*. Their chief city, *Augusta Trēvirorum*, afterwards from its inhabitants *Trēvir*, now *Triers* or *Treves*, stands on the E. bank of the *Moselle*, over which it has a large bridge. *Treves* is one of the most ancient towns in *Europe*, but is thinly inhabited, and not well fortified.

Triāriūs, i, (*Caius*, i,) a noble Roman, who is said to have advised *Pompey* to order his men to receive Cæsar's charge without moving out of their place. He had been a lieutenant of *Lucullus* against *Mithridātes*, and was killed during the civil war.

- Trībōci, orum, *v.* Trībōces, um, a people in the west of Germany, near the Rhēnus, *Rhine*.
- Trinōbāntes, um, a nation of ancient Britain, inhabiting the counties now called *Essex* and *Middlesex*. Cassivellaunus was their king at the time Cæsar invaded this island.
- Tubēro, onis, a partizan of Pompey. The most important occurrence in his life was the accusation of Ligariū whom Cæsar defended in a speech still extant.
- Tulingi, orum, a people of Germany, between the rivers Dānūbius, *Danube*, and Rhēnus, *Rhine*.
- Tüllius, i, (Quintus T. Cicerō,) vide Cicerō.
- Tüllius, i, (Caius Völcātius) an officer in Cæsar's army in the Gallic wars, to whom he gave the charge of guarding the bridge which he had made, to pass the Rhine, after he had broken down about 200 feet of it on the German side.
- Tūrōnes, um, *v.* i, orum, a people of Gālīa Cēltīca, on the banks of the *Loire*, about 140 miles from the sea. Their name is perpetuated by the modern appellation of the country, *Touraine*, and their city *Tours*, anciently Tūrōnes.
- Tūrpīo, ōnis, (Antistius, i,) a man of uncommon strength in Pompey's army, who challenged to combat all Cæsar's forces. Q. Pōmpōniūs Nīger, a Roman knight, accepted the challenge, but the result of the contest is not recorded.
- Tūscūlus, i, (Māniliūs, i,) one of the conspirators against Cāssius, who was taken, carried before him, and put to death by his orders.
- Tuticiānus, i, (Felginatis T. Gāllus) some copies read Fūlvīus Tuticiānus Gāllus, a Roman knight who fell in the attack which Cæsar made on Pompey's lines at Dýrrāchīum, *Durazzo*.

V

- Vācca, æ, *f.* a town of Nūmīdiā, to the N. and E. of Cīntra.
- Vāhālis, is, *m.* *Wahal*, or, *Waal*, the left branch of the Rhēnus, *Rhine*, which runs by Nimeguen and Tiel, and empties itself into the Mōsa, *Meuse*, at the island Voorn.
- Vālērius, i, (Caius, V. Flāccus,) a noble Roman, who conferred the freedom of the city on C. Vālērius Cabūrus.
- Vālērius, (Caius V. Cabūrus,) a chief man among the Gauls in Prōvinciā, whose original name appears to have been Cabūrus. On being made a Roman citizen, by C. V. Flāccus, he, as was usual, took the name of his patron.
- Vālērius, i, (Caius V. Prōcillus,) the son of C. V. Cabūrus, was the chief man in Prōvinciā. Cæsar, on account of his knowledge of the Gallic language, sent him and M. Mēttiūs to hold an interview with Ariōvistus, king of Germany. On the ambassadors arriving at the camp of that prince, he called out, in the hearing of his whole army, that they were spies, and without allowing them to speak, put both in chains. After the army of the German king was totally routed, in the pursuit, Cæsar himself fell in with C. Vāl-

ĕrius Prōcillus, who informed his general that lots had been thrice drawn in his presence, whether he should be burned alive on the spot, or reserved for another time; and that he had been saved by the favour of the lots.

Vālĕrius, i, (Lūcius V. Præcōnius) a Roman lieutenant, whose army was defeated and himself killed in Aquitānia, before the invasion of Gaul by Cæsar.

Vālĕrius, i, (B. C. I. 90.) a Roman, whom the Cārālitāni, *i. e.* the inhabitants of Cārālis, *Cagliari*, the capital of Sārdīnia, expelled from their city on the arrival of Cōtta, and who fled to Africa. He was the person to whom Cīcĕro addressed the XIII. book of his Letters. His full name was Mārcus Vālĕrius Orca.

Vālgĭus, i, (Aulus, i,) the son of a senator who, on the day that Pompey began a line from his camp to the river Sālsūm, mounted his horse and went over to Cæsar, on account of his brother being in the camp of that general.

Vāngĭōnes, um, a people of Gāllia Belgica, on the W. bank of the Rhēnus, *Rhine*, were originally from Germany, and at one time, had probably lands on both the sides of that river. Their chief town was Borbitōmagus, now *Worms*.

Varēnus, i, (Lūcius, i,) a centurion in the legion, which was stationed among the Ædūi, commanded by Q. Cīcĕro, who disputed pre-eminence in courage with T. Pūlfio without the camp, when that legion was, at the instigation of Ariōvistus, attacked by the Eburōnes, Atuatīci, Nĕrvīi, and their allies and dependents. Both, in that combat, displayed uncommon intrepidity, slew a number of the enemy, and returned unhurt within the entrenchments. But the merit of the two rivals was so very equal, that it could not be decided to whom the palm of victory was due.

Vārus, i, (Pūblius Attĭus,) the Prætor in Africa, at the commencement of the civil wars. His name occurs frequently in the writings of Cīcĕro.

Vārus, i, *m. Var*, a river of Italy, which takes its rise in the Alps, runs south, and dividing Lĭgŭria from Prōvīncia, afterwards Gāllia Nārbōnēnsis, falls into the Mediterranean, a little to the west of Nicĕa, *Nice*.

Vāro, ōnis, (Mārcus Tĕrĕntĭus Vāro,) was, in the early part of his life, a lieutenant in Pompey's army, and served under him in the piratical war, in which he gained a naval crown. He favoured the interest of that general in the civil war, but after the defeat of Pĕtreius (3 syl.) and Afrānĭus, he became reconciled to Cæsar, and spent the remainder of his life in literary pursuits. To him Cīcĕro, with whom he lived in habits of intimate friendship, dedicates his Academic Questions. He was the most learned and voluminous of all the Roman authors. He wrote no fewer than 490 vols. of which his three books on Agriculture, three, the 4th, 5th, and 6th, on the Latin Language, and 7th, 8th, 9th, De Analogia only remain. Even of these, some are far from being complete. He was proscribed by the Triumvīri in his 84th year, but the friendship of Fŭrius Calĕnus preserved him. He died at the age of 88.

Vāsīus, i, (Tītus, i,) a native of Itālīca, a town in Spain, who assisted Munācius Plāncus in his treacherous attempt to kill Q. Lōngīnus Cāsīus.

Vātīnius, i, (Pūblius, i,) a lieutenant in Cæsar's army. M. Antōnīus, C. Trēbōnīus, and P. Vātīnius, had the joint command of 4 legions, stationed in Gālīa Bēlgīca. He was an active and zealous friend of Cæsar in the civil war. When tribune, he got the law passed, granting to Cæsar, Gālīa and Illyricum, for five years. Through the interest of Cæsar, he obtained the prætorship and the consulship for the last three months of the year, 46 B. C. After Cæsar's death, he was governor of Illyricum, but resigned it to Brūtus. Calvus accused him of bribery at the end of his prætorship, and Cicerō, to whom he had ever been an inveterate enemy, undertook his defence. *Adj.* Vātīniānus, a, um. *Vātīniānum odium*, the violent hatred which Vātīnius bore to Calvus, which became proverbial among the Romans.

Ubīi, orum, a people of Germany, whose territories were on the side of the Rhine opposite to the Sīcambri. Agrīppa settled them on the west bank of that river, and, according to Tacitus, XII, 27, from his daughter Agrīppīna being born in one of their towns, called them Cōlōnīa Agrīppīnēnsis, v. Agrīppīnēnses. Their chief city, Ubiorum oppidum, *Cologne*, is large and elegant, and gives name to the electorate in which it is situated.

Ucūbis, is, *acc. in, f.* a small town of Bātīca in Spain, supposed to have been near Ategūa, but its precise situation is unknown.

Vedēliācus, i, a nobleman of the nation of the Ædūi, who had enjoyed the supreme magistracy among his countrymen. His brother Cōtus was a candidate to succeed him in the office. See Cōtus.

Vēlavīus, i, (Quintus, i,) sent by Cæsar with Sītius to procure corn from the Cūriōsōlitæ, who detained them in order to receive the hostages which they had given to that general.

Vēlaunī, orum, a small tribe in Gālīa Cēltīca, on the sources of the Līgēris, *Loire*. Their chief city was Anderitium, now *Javoli*, or *Javoux*.

Vēlaunōdūnum, i, n. *Beaune*, a town of the Sēnōnes, about 55 miles south of Lūtētīa, *Paris*.

Vēlōcāsēs, vide Bēllōcāsēs.

Vēnēti, orum, a nation in the west part of Gālīa Cēltīca. Their country was bounded on the W. by that of the Corīōsōpiti, by the sea on the S. on the E. by the river Erius, *Vilaine*, which separated them from the Nēmētes, and on the N. by the territories of the Rēdōnes, and Cūriōsōlitæ. Another nation of this name, originally from Paphlagōnīa, lived in the north of Italy, near the mouth of the Pādus, *Po*; but they are not mentioned in the writings of Cæsar. *Adj.* Vēnētīcus, a, um.

Vēntispōnte, is, n. a town of Bātīca, which surrendered to Cæsar upon his commencing a siege against it. It appears not to have been at a great distance from Ucūbis and Cārrūca.

Vērāgri, orum, a people who lived in that part of Prōvīncīa, now called *Dauphiné*, on the south bank of the Rhōdānus, *Rhone*, above the Lacus Lemānus, *Lake of Geneva*.

- Vērbīgēnus, i, (*sc. pāgus*), vel, Urbīgēnus, one of the four divisions of Hēlvētīa, *Switzerland*, included the cantons of *Friburg* and *Bern*, with the county of *Neufchatel* and *Vallengin*. It was so called from the principal city *Urba, Orbe*, which stood on a river of the same name, which falls into the Lake of Yverdun or Neufchatel.
- Vēcingētōrix, īgis, the son of Celtillus, king of the Arvērni, was an inveterate enemy of the Romans. He formed a confederacy of all the states in Gāllīā, *France*, to expel the invaders, and to secure the independence of his country. But after a very brave and vigorous resistance at Alēsīa, he was obliged to submit to Cæsar, who led him in triumph through the streets of Rome, and then caused him to be put to death.
- Vergasilaunus, i, a relation of Vercingētōrix, who was one of the four generals chosen by the Gauls, at the time they entered into a general confederacy to maintain their independence, and free themselves from the slavery of the Romans.
- Vērgīlius, i, a governor of Thāpsus, who, after he saw the situation of his party was desperate, surrendered to the proconsul Cānīnius, by whom he was then besieged.
- Vērgobrētus, i, the supreme magistrate among the Ædūi, who was created yearly, and had the power of life and death over his countrymen. During his office, he could not go beyond the boundaries of the state.
- Vērōdōctius, i, one of the Hēlvētīi. He and Numeius (3 syl.) were at the head of the embassy sent to Cæsar, requesting permission to march through Prōvīncīa, afterwards called Nārbōnēnsis, *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiné*.
- Vērōmāndūi, orum, a people of Gāllīa Bēlgīca, between the Nērvīi and Suesiōnes. Their chief town was Augusta Veromandorum, *St. Quentin*, on the right bank of the Samāra, *Somme*. Like most of the other nations of Gāllīa Bēlgīca, they were originally from Germany.
- Versāonēnses, vide Ursō.
- Vērtico, onis, a nobleman of the Nērvīi, who was in Cīcēro's camp, when attacked by the Ebūrōnes, *v. Ebūrōnes*, and prevailed on a slave to carry a letter to Cæsar, communicating information of that event.
- Vēsōntio, ōnis, *f. Besancon*, the chief town of the Sēquāni, on the east bank of the river Dūbis, *Doux*, which, Cæsar says, "nearly surrounds the whole town, as if described by a pair of compasses, a mountain of great height occupies the remaining space, which is not more than 600 feet, where the river ceases, so that the foot of the mountain on each side reaches the river. A wall drawn round this forms the citadel, and joins it to the town."
- Vēspillo, ōnis, (Lūcrētius, i,) He and Mīnūcius Rūfus had, by an order of Lælius, the command of eighteen ships at Oricum. (*B. C. III. 7.*)
- Vēstrius, i, (Pūblius, i,) a Roman knight whom Cæsar found on board the galley which he took off Lēptis, and pardoned on account of his brother.

Vēttōnes, vel, Vēctōnes, um, a nation of Spain. The Lūsītani were between them and Māre Atlānticum, *Atlantic Ocean*. Their country included *Estremadura* and part of *Leon*.

Vibullius Rūfus, an officer in Cæsar's army, whom he sent to Pompey to negociate a peace, which he was unable to accomplish.

Vibo, ōnis, *f.* a city of the Brūtii, anciently Hīppo, built, according to Strabo, by the Locrians, who called it Hippōnium, which the Romans took from the Brūtii, and gave it the name of Vibo Vālētia. It was pleasantly situated on the Māre Infērum, and adjoining were some beautiful meadows, where, that ancient geographer says, Proserpine came from Sicily to gather flowers. The harbour at Vibo was built by Agāthōcles, king of Sicily. *Adj.* Vibōnēnsis, is, *e.* Sinus Vibōnēnsis, *Gulf of St. Euphemia*. Vibōnēnsis Ager, the territory of Vibo.

Viēna, æ, *f.* *Vienne* in *Dauphiné*, the capital of the Allobrōges, on the east bank of the Rhōdānus, *Rhone*, about thirteen miles south of Lūgdūnum, *Lyons*.

Virdūmārus, i, one of the Ædūi, of mean birth, but of great interest, whom Cæsar, at the request of Divitiācus, raised to the highest dignity.

Virgilius, i, (Caius V. Prætōrius,) was governor of Thāpsus, and took one of Cæsar's gallies off that town.

Viridōmārus, i, a nobleman of the Ædūi, who was chosen one of the four commanders in the general insurrection of Gaul, raised against the Romans by Vērcingētōrix, for the recovery of their liberties.

Viridōvix, īcis, the leading man among the Unēlli, who headed a powerful army in an attack on Sābinus, one of Cæsar's lieutenants stationed among them, who defeated Viridōvix by an artful stratagem.

Ucilles Hircus, Ukillis Hirci, one of Pompey's officers, who, flying from Cāmērinum to Vibullius, joined the army which he was forming.

Ulla, vel, Ulia, æ, *f.* *Monte Major*, or, *Montella*, on the right bank of the Singūlis, *Xenil*, about fifteen miles S. of Cordūba, *Cordova*.

Unēlli, orum, a people of Gāllia Cēltica, on the N. W. of what is now called *Normandy*. Their country was bounded on three sides by the sea. Their chief town was Coriāllum, *Gouril*. Off the coast of the Unēlli, lay the islands of Cæsārēa, *Jersey*, Sārnia, *Guernsey*, and Redūna, *Alderney*, which have long been in possession of the British.

Vōcātes, ium, a people of Aquitānia, supposed, by some, to be the same with Vasātes, whose territories lay on the south bank of the *Garonne*, about ninety miles from the mouth of that river.

Vōcōntii, orum, a nation of Gaul, on the banks of a small stream called Drūna, *Drome*, which falls into the Rhōdānus, *Rhone*, about 100 miles from the mouth of that river. Dia, *Die*, appears to have been the chief town. It is a small town, the See of a bishop, under the archbishop of Viēna, *Vienne*, and contains 3000 inhabitants. Others make Vasco, vel, Vasio, *Vaison*, their capital.

It was destroyed by the Saracens, in the sixth century. The present town, containing about 1000 inhabitants, stands on a hill, watered by the *Ouverre*, and overlooking the plain, in which the ruins of the old city are still visible. *Adj.* Vōcāntius, a, um.

Vōgēsus, i, m. *Vauge*, is a branch of Mount Jura, stretching in a northern direction, in which are the sources of the Arar, *Soane*, Mōsa, *Meuse*, and Mōsēlla, *Moselle*.

Vōlcātius Tūllus, Volcātii Tulli, an officer, who, according to Cæsar, sustained, at Dýrrāchium, *Durazzo*, with three cohorts, the charge of a whole legion.

Vōlcæ, arum, a numerous and powerful nation of Gaul, between the Garūmna, *Garonne*, and the Rhōdānus, *Rhone*, divided into the Arēcōmīci and Tēetōsāges, q. v.

Vōlūsēnus, i, (Caius, i,) an officer whom Cæsar sent with a galley to survey the coast of Britain opposite Gaul, and to acquire as correct information as he could, respecting the harbours and landing places, previously to his sailing against that island.

Ursāo, ōnis, f. *Ossuna*, a town of Bætica in Spain, about sixteen miles S. E. of Hīspālis, *Seville*. *Inh.* Ursāōnēnses, ium, supposed to be the same with Versāōnēnses, a word of more frequent occurrence.

Uscēta, æ, f. a town of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, S. W. of Thāpsus.

Usīpītes, um, vel, Usīpīi, orum, a people of Germany, on the right bank of the Rhēnus, *Rhine*.

Utīca, æ, f. *Sator*, an ancient and celebrated city of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, at the mouth of the River Bagrāda, *Megrada*, founded by a colony of Phœnicians, about 287 years before Carthage, from which it was only about seven miles distant. In greatness and magnificence, Utīca was next to Carthage, and after the destruction of that city, was the capital of the country. It is famous for the death of Cāto, (*Catōnis morte nobilis*. Plin. 5. cap. 4.) who, either on hearing of the defeat of Scīpiō, or on being shut up within its walls by Cæsar, put an end to his life there. Hence he was called Cato Utīcēnsis, to distinguish him from Cato the Censor. *Inh.* Utīcēnses, ium, who, after the third Punic War, were made citizens of Rome. *Adj.* Utīcēnsis, is, e.

Uxēllōdūnum, i, n. *Puech d'Issolu*, a town of the Cādūrci, whose territories lay on the Oltis, *Olt*, about forty miles above its junction with the Gārūmna, *Garonne*. The inhabitants of this town made a brave resistance, and on being obliged to surrender, Cæsar cut off the hands of all who were found in arms, to deter, as he pretended, the other states of Gāllia, *France*, from revolting. This savage measure, and others which might be mentioned, prove, that Cæsar's clemency was more affected than real, more a suggestion of ambition than a natural feeling of his heart. The senate, for such a barbarous outrage on humanity, should have condemned him to lose his life.

Usīta, æ, f. a town of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, west of Adrumētum.

Vūlcānus, i, Vulcan, the god of fire, and the patron of all artists who wrought in iron and metals, was the son of Jūpiter and

Jūno. He was uncommonly deformed, on which account his father threw him down from heaven. The injury which he received from the fall on the island Lemnos, is said to have rendered him lame ever after. The Cyclōps were his workmen, whose forges were in mount Ætna, where they made thunderbolts for Jupiter, and arms for the other gods. His appearance, as depicted by the ancients, was generally that of a blacksmith when working at the anvil. *Adj.* Vūlcānus, a, um, et, Vūlcānālis, is, e.

X

Xāntōnes, vide Sāntōnes.

Z

Zāma, v. Zāma, æ, f. a town of Nūmīdīa, *Algiers*, about 300 miles from Carthage, near which Scīpio, afterwards surnamed Afrīcānus, obtained a decisive victory over the Carthaginian army, under the command of the great Hannibal, 202 B. C. After the death of Jūba, the Romans levelled it with the ground. *Inh.* Zamēnses, ium. *Adj.* Zamēnsis, is, e.

Zētta, æ, f. *Zerbi*, a city of Afrīca Prōpriā, *Tunis*, west of Thāpsus.

Zīēla, v. Zēla, æ, f. a city of Pōntus, not far from the river Lŷcus, near which Cæsar defeated Phārnāces, son of Mīthrīdātes. In describing the rapidity of his operations against that prince, Cæsar only employed these three words, *Veni, vidi, vici*, which he afterwards caused to be engraved and carried before him, in the triumph which he exhibited, in consequence of his having added Pontus to the Roman empire.

Excudebant J. Hedderwick }
et Socii, Glasgæ. }

